

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

CEMİL MERİÇ'İN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA
İNSAN
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman Hazırlayan
Prof. Dr. Hüseyin SARIOĞLU Sümeyye ALKIŞ

MALATYA-2023

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

CEMİL MERİÇ'İN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA İNSAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sümeyye ALKIŞ

Danışman
Prof. Dr. Hüseyin SARIOĞLU

MALATYA-2023

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Hüseyin Sarioğlu danışmanlığında hazırlamış olduğum yüksek lisans tez çalışmam olan, “**Cemil Meriç’in Düşünce Dünyasında İnsan**” başlıklı bu metnin, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan hazırlandığını ve yararlandığım bütün kaynakları kaynakçada, yöntemine uygun bir şekilde gösterdiğimi belirtir, bunu da onurumla doğrularım.

Sümeyye ALKIŞ

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam boyunca gerek engin bilgi ve tecrübeleri gerekse güler yüzü, anlayışı, sabrı ve hoşgörüsüyle, beni doğru bir şekilde yönlendirerek çalışmamı tamamlamam noktasında desteğini esirgemeyen değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Hüseyin SARIOĞLU'na,

Yine bu süreçte, konu hakkında bilgi birikiminden istifade etme düşüncesi ile kendisine başvurduğum ve sorularıma içtenlikle cevaplar veren değerli hocamız Prof. Dr. Hacı Bayram KAÇMAZOĞLU'na,

Yüksek lisansa başladığım zamandan itibaren, hem konu hakkında hem de konu dışında karşılaştığım problemler için kapısını çaldığım ve bu anlamda samimiyeti, sabrı ve tevazusu ile her konuda öneri ve yardımını esirgemeyen Arş. Gör. Enes BİLGİN'e,

Yine tez çalışmam hakkında bazı kaynakların temini noktasında tüm samimiyeti ve hoşgörüsü ile yardımını esirgemeyen ve bu noktada bana kolaylık sağlayan Arş. Gör. Buket KAYIŞLI'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez savunmama katılarak yaptıkları yorum ve eleştiriyle çalışmama katkı sağlayan çok değerli hocalarım Prof. Dr. Mehmet ÖNAL ve Doç. Dr. Cahit ŞENEL'e şükranlarımı sunarım.

Ayrıca her konuda sürekli olarak varlığını hissettiren; anlayışı, sabrı, hoşgörüsüyle en olmadık zamanlarda dahi beni motive ederek çalışmamı tamamlamam noktasında desteğini sakınmayan Ahmet KILINÇ'a ve eğitim hayatım boyunca desteklerini esirgemeyen aileme ve ismini sayamadığım tüm arkadaşlarıma kuru bir teşekkürden fazlasını borç bilirim.

ÖZET

Bu çalışmada Türk düşünce dünyasına fikirleri ve eserleriyle önemli katkılar sunan Cemil Meriç'in hayatı, düşünceleri ve insana dair yaklaşım tarzı, felsefi bir tavır ve tutumla incelenerek "insan" ve varoluş sürecindeki etkinliğinin onun düşünce dünyasındaki anlamı ve konumu belirlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda konu insanın doğal bir varlık olarak anlamı ve mahiyeti, tabiat ve varlık âlemindeki konumu, fert ve toplum ilişkisindeki durumu çerçevesinde irdelenerek Cemil Meriç'in insan tasavvuru farklı boyutlarıyla verilmek istenmiştir. Üstelik insanı öteki varlıklardan ayıran unsurların neler olduğu ve bunların onu medeniyet, kültür, ahlak, ümran, irfan ile değerler, din ve ideolojiler zemininde nasıl etkilediği, değiştirdiği, şekillendirdiği gösterilmeye gayret edilmiştir.

Bu bağlamda çalışmamız değişen ve dönüşen her şeyle birlikte muhakeme yeteneği ve gücüne sahip olan insanın da hayatı boyunca aynı kalmayarak değiştiği; Meriç'in insan tasavvurunun bu değişime ayak uydurur tarzda ilerleyerek mensup olduğu toplum, kültür, inanç, ahlak ve değerler dünyası çerçevesinde şekillendiğini gösterdi. Bu minvalde insana dair tek ve mutlak bir tariften söz etmenin zorluğu, bu itibarla rölatif bir izlenceden hareketle türlü açıklamalar yapılmasının kaçınılmazlığı, Meriç'in sunmaya çalıştığı insan tasavvurunun başka perspektiflerle birlikte felsefe ile de bağlantılı olduğu neticesi ortaya çıkmış oldu.

Anahtar kelimeler: Cemil Meriç, felsefe, insan, kültür, irfan.

ABSTRACT

In this study, Cemil Meriç's life, thoughts and approach to human beings, who made important contributions to the world of Turkish thought with his ideas and works, were examined with a philosophical manner and attitude, and the meaning and position of "human" and his activity in the process of existence in his thought were tried to be determined. In this approaching, the subject is examined within the framework of the meaning and character of human being, his position in the world of nature and existence, his situation in the relationship between the individual and the society, and Cemil Meriç's human imagination is tried to be given in particular content. Moreover, it has been tried to show what elements that distinguish human beings from other things are and how they affect, change and shape them on the basis of civilization, culture, prosperity, belief, knowledge and values, religion and ideologies.

In this context, our study shows besides anything that changes and transforms, the person who has discernment and sense of proportion also changes during his life; It showed that Meriç's human imagination was shaped within the framework of the society, culture, belief, morals and values to which he belonged, by advancing in a way that kept pace with this change. Consequently, the difficulty of talking about a single and absolute definition of human, the inevitability of making various explanations based on a relative curriculum, and the conclusion that Meriç's human imagination, which he tried to present, is also related to philosophy along with other perspectives.

Key words: Cemil Meriç, philosophy, human, culture, wisdom.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CEMİL MERİÇ'İN HAYATI, ESERLERİ, FİKRİ VE İLMİ ŞAHSIYETİ

1.1. Hayatı	4
1.2. Eserleri	9
1.3. Fikri ve İlmî Şahsiyeti	17

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞAL VARLIK OLARAK İNSAN

2.1. İnsanın Anlam ve Mahiyeti	22
2.2. Tabiat ve Varlık Âlemindeki Konumu	27
2.3. Ferdiyet ve Toplumsallık Bağlamında İnsan	30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜLTÜR VE TARİH BAĞLAMINDA İNSAN

3.1. Kültür ve Medeniyet Bağlamında İnsan	35
3.2. Ahlak ve İnanç Varlığı Olarak İnsan	47
3.3. Doğu-Batı Gerilimi ile İdeolojiler Kısacasında İnsan	56
SONUÇ	64
KAYNAKÇA	72

KISALTMALAR

C. : Cilt

çev. : Çeviren

İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi

s. : Sayfa

ss. : Sayfa aralığı

TDV : Türk Diyanet Vakfı

TRT : Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

vb. : Ve benzeri

vs. : Vesaire

YTB : Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı

GİRİŞ

“Ne garip bir oyuncak şu insan. Yürür, konuşur ve acı çeker, 70 kilodur. Kendisine ve çevresine ait hiçbir şey bilmez. Bir nevi ıstırap makinesi. İplerini başkaları çeker. Hantal ve şapşal bir robot. Neye sevinir bilinmez. Sınırsız olan yalnız hayalleri ve acı kabiliyeti. Etten bir kafes ve âciz içinde çırpınan bir ruh. Vücut araba, akıl arabacı. Ama gözleri bağlı arabacının. Arabaya hükmeden atlar. Buda haklı. Var olmak için yok olmak lazım. Parça bütüne kavuşacak ki hasret dinsin. Bütün musiki, bütün şiir, bütün aşk. Bu bir çuval kemik, bu asi ten, bu aptalca endişeler ne olacak? Ne olacağını bilen var mı? Kader hep oynayamayacağı roller yükler insana...”

(Meriç, 2019a: 398)

Felsefenin temel konusunu oluşturan ana unsurun insan olduğu ve felsefenin insanın bizatihi kendi varlığında temellendiği söylenebilir. Bu doğrultuda onu, insan ve edimleri sonucunda oluşan, şekil kazanan kavramlar dünyasının bütünü olarak nitelendirmek mümkündür. Dolayısıyla onun yazgısı, insan ve yapıp etmelerinin oluşturduğu bir mertebede dolaşmaktır. Bu bağlamda insanın, bütün var olanlara yönelik merakı, onu bilme, öğrenme ve anlama istenci, varlığın esas mahiyetini kavramaya yönelik bir çabadır. Tüm bunların araştırılması ve sorgulanması ise, sadece insanın kendisine özgü bir şey olan “akıl” sayesinde mümkündür. Bu nedenle akıl, insanı öteki canlılardan farklılaştıran mühim bir mefhumdur. Zira kendisine bahşedilen akıl sayesinde insan, olayların ve olguların mahiyetini, neden ve nasıl meydana geldiklerini vs. sorgulayarak, yaşamına belirli bir yol ve yön eder. Bu noktada akıl, gerek kalitatif (nitel) gerekse kantitatif (nicel) anlamda, insanın yaşam serüveninde kendisine belirli bir ölçü ve nizam kazandırır. İşte bu anlayış çerçevesinde felsefenin, insan aklının ve onun edimi olan düşüncenin gelişim merhalesinde oluşan bir bilgi çeşidi olduğunu söylemek mümkündür (Çüçen, 1999: 38).

İnsan, tarihi süreçler ile birlikte incelendiğinde onun, kümülatif düşünce sisteminin her döneme ve çağa sirayet ettiği görülür. Bu minvalde şekillenen insan yaşamı ve tarihinin, yine insanın kendi akli ve fikri süzgecinin oluşturduğu ürünlerin toplamı olarak nitelendirmek mümkündür. Onun bütün yapıp etmeleri, kendi arayış ve gayretinin bir neticesidir. Bu yüzden insan hayatının gerek geçmiş çağlarda gerek günümüz anlayışında ve gerekse de gelecek dönemlerde bu şekilde ilerlemeye devam edeceği

söylenebilir. Dolayısıyla felsefe, “özellikle de yüzyılımızın son elli yılı içinde insana, onun varlık yapısında ortaya çıkan problemlere, kozmostaki yerine yönelir” (Mengüşoğlu, 2015: 19). Bu bağlamda felsefe, tüm var olanları, anlama ve anlamlandırma çabası içerisinde hareket ederek her şeyi sorgulama etkinliğinde bulunur. Sözgelimi, evrenin ana maddesinin ne olduğu sorgulanmaya başlandığı İlk Çağ’dan itibaren bakıldığı zaman, ilginin insana ve onunla alakalı her şeye; “dine, siyasete, ahlaka, adet ve geleneklere, kültüre” yönelen bir portre çizildiği görülür (Arslan, 2006: 10).

Modern dönem diye tabir edilen süreçte ise, insanın değişen her şey ile birlikte kendisinin de bu doğrultuda değişime ayak uydurmaya çalışması kaçınılmaz bir hâl alır. Çünkü insan, çağın ve koşulların gerektirdiği durumlar ne ise, bunların dışında kalarak hareket etmek istemez. Dolayısıyla, çağdaşlık ve modernlik anlayışı çerçevesinde kendisine belirli bir yol çizen insan; ahlaki değerlerini, kültürünü, irfanını, inancını, sevgisini, tutkusunu ve en önemlisi de onu kendisi yapan bütün bu değerleri ne derece içselleştirebilmiştir? Tüm bu süreçlerin yönetilmesi bağlamında o, aklını neye göre kullanmış ve şekillendirmiştir? Özetle insan, nereye doğru evrilmektedir?

Bu sorulara kolaylıkla cevap verebilmek, elbette mümkün değildir. Ancak bu konular üzerinde yapılan çeşitli araştırmalar ve bulgular doğrultusunda incelemelerde bulunan insanın, belirli bir dereceye kadar neticeye ulaştığını söylemek mümkündür. Zira bütün var olanların, sabit kalmayarak sürekli değişmesi gibi, insanın da bu aşamada değişip dönüşerek akışa ayak uydurmaya çalıştığı görülür. O hâlde değişim şarttır ve tek bir şeyin dahi aynı, sabit kaldığından söz edilemez.

Bu minvalde Cemil Meriç’in, insan ve edimlerinin tüm bu aşamalarda kendisini nasıl tanımladığına ve konumlandığına kısaca bakılacaktır. Öncelikle çalışmamız üç bölüm olacak şekilde tamamlanmaya çalışılmıştır. İlk kısımda “Cemil Meriç’in Hayatı, Eserleri ve Şahsiyeti” ele alınarak, onun insan hakkında öne sürülen görüşler kapsamındaki bakış açısı anlaşılmasına çalışılmıştır. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise “Doğal Varlık Olarak İnsan” başlığı adı altında, insanın yukarıda değindiğimiz sorulara karşı, tavrına ve duruşuna makul bir şekilde cevaplar aranmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede önceliği, konunun alt başlığını oluşturan 2.1.’de “insanın anlam ve mahiyeti”ne vererek onun, ne olduğu sorgulanmış ve konu çeşitli filozof ve düşünürlerin görüşleri etrafında incelenerek, Cemil Meriç perspektifinden nasıl bir anlam ifade ettiği sunulmaya

gayret edilmiştir. Ayrıca Cemil Meriç'in insana bakışı ve yönelişinin daha iyi anlaşılabilmesi bakımından yer yer Max Scheler, Takiyettin Mengüşoğlu, Hilmi Ziya Ülken ve Uluğ Nutku'nun fikirlerine de değinilmiştir. İkinci olarak 2.2. başlığı altında insanın "tabiat ve varlık âlemindeki konumu" incelenerek, beraberinde bazı düşünürlerin konuya ilişkin görüşlerine yer verilip, Cemil Meriç'in bu husustaki değerlendirmeleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. 2.3. de ise "ferdiyet ve toplumsallık bağlamında insan" ele alınarak, Cemil Meriç'in düşünce dünyasında insanın birey ve toplum olarak konumunun ne olduğu sorgulanmaya çalışılmıştır.

Ardından çalışmamızın "Kültür ve Tarih Bağlamında İnsan" başlığını taşıyan üçüncü bölümünde ise, insanın tarihsel gelişim aşamasındaki durumu da dikkate alınarak konunun üç boyutuna işaret eden üç alt başlığa yer verilmiştir. 3.1.'de "kültür ve medeniyet bağlamında insan" değerlendirilerek, farklı düşünürlerin konuya ilişkin açıklamalarına kısaca değinilip, Meriç'in bu konudaki görüşleri ve onun düşüncesine göre bunların insanı nasıl etkilediği ele alınmaya çalışılmıştır. İkinci alt başlık olan 3.2.'de "ahlak ve inanç varlığı olarak insan" konusu irdelenmek üzere Sokrates, Platon, Aristoteles ve Kant'ın konu hakkındaki düşüncelerine kısaca yer verildikten sonra Cemil Meriç'in bu konudaki görüşleri aktarılmaya çalışılmıştır. Son olarak 3.3.'te ise, "Doğu-Batı gerilimleri ve ideolojiler kısılacında insan" başlığı altında Cemil Meriç'in düşüncesinde insanın Doğu ve Batı karşısındaki anlam ve mahiyetine, ideolojiler karşısındaki duruşuna ve takınması gereken tavra kısaca bakılmıştır. Böylece bu çalışmayla Cemil Meriç'in genel olarak kendi eserleri dikkate alınarak, bir varlık olarak insanın doğal ve toplumsal çevre bağlamındaki anlam, değer ve mahiyeti ile insanın tercih ve edimleriyle oluşan; kültür, medeniyet, sanat ve ideolojiler bağlamındaki durumu ve konumu ile insanın, onun düşünce dünyasındaki şekillenışı anlaşılıp açıklanmaya gayret edilmiştir. Dolayısıyla, "Cemil Meriç'in Düşünce Dünyasında İnsan" başlıklı çalışmamızın, bu konuda araştırma yapacak olanlar için mütevazı bir ipucu olması amacını taşıdığını söylemek mümkündür.

BİRİNCİ BÖLÜM

CEMİL MERİÇ'İN HAYATI, ESERLERİ, FİKRİ VE İLMİ ŞAHSİYETİ

Düşünce tarihine bakıldığında gerek hayatı ve fikirleri gerekse eserleri ile önemli izler bırakan pek çok mütefekkir ve münevver olduğu görülür. Cemil Meriç de bu önemli şahsiyetlerden birisidir. Onun, *Bu Ülke* adlı eserinde işaret ettiği gibi bir kişiyi tanımak ve düşüncelerini anlamak için, yaşadığı acı tatlı anıları, heyecanları da bilmek gerekir. Bu doğrultuda Meriç'in düşüncelerinin şekillenmesinde etkili olan, olay ve gelişmelere kısaca bakılacaktır.

1.1. Hayatı

Tam ismi, Hüseyin Cemil Meriç'tir. Balkan Savaşları'nın etkili olduğu bir dönemde Dimetoka'dan göç etmek durumunda kalan bir ailenin, tek erkek evladı olarak 12 Aralık 1916'da Hatay'ın Reyhanlı kazasında dünyaya gelir. Babası Dimetoka'da hâkimlik yapan ve aynı zamanda dindar bir şahsiyet olan Mahmut Niyazi Bey, annesi Zeynep Ziyet Hanım'dır. Balkan Savaşları'nın yaşandığı zor günlerde yurtlarından ayrılmak zorunda kalan Meriç ailesi; ilk olarak Edirne'ye, Edirne'den de Tırnova'ya varırlar ancak savaş onları orada da rahat bırakmaz ve İstanbul'a geçmek durumunda kalırlar. Bir süre İstanbul'da yaşadktan sonra, yersiz ve yurtsuz olmanın insanda yarattığı maddi ve manevi buhran, Meriç ailesini giderek daha da çok yıpratır ve yerleşik bir düzen kurmanın yollarını ararlar. Nitekim Mahmut Niyazi Bey, günümüzde Suriye toprakları içinde yer alan Kefertharim ilçesinde yargıç olarak göreve başlar. Burada kendisine tanıdıkları bir kimseye iltimas geçmesi yönünde teklif gelince, durumu kabul etmeyerek görevinden istifa eder (Yazan, 1998: 12). Ardından Mahmut Niyazi Bey, Reyhaniye'de bulunan Ziraat Bankası Amirliğine tayin olur ve aile Reyhaniye'ye taşınır. Cemil Meriç burada dünyaya gelir. İlk olarak Meriç'e o yıllarda Osmanlı'nın kazandığı bir zaferi¹ müteakiben "Muzaffer" ismi verilmesi uygun görülür. Ancak yakın bir aile dostlarının da tavsiyesi üzerine Hüseyin Cemil ismi verilir.

¹ 29 Nisan 1916, Kût-ul'amâre zaferi.

1920-1936 yılları arasında Hatay'ın yönetimi, Fransız idaresi altındadır ve eğitim sistemi de Fransızca'dır. Meriç, bu dönemde ilköğretim eğitimini tamamlamak üzere Habibünneccar ilkokuluna başlar. O, henüz ilkokul aşamasındayken bile zihnini, kabiliyetlerinin de ötesinde okumalara açar. Onun bu yoğunlukta okuma arzusu ve istenci ise, ilerleyen yıllarla birlikte sürekli olarak artar. Meriç, kendisinin bu denli kitaplarla ilgilenmesinin nedenlerini şöyle açıklar:

“Sekiz yaşına kadarki hayatım bulanık, başsız sonsuz bir hatıralar yığını. 1916'da Anadolu'nun ücra bir kasabasında dünyaya gelmişim. Doğduğum tarih bile kesin olarak belli değil. Babamın Kur'an kapağına kaydettiği doğum tarihi: 1332, Kânunuevvel. Ailem Dimetoka'dan göçmüş. Babam, çeşitli nekbetler yüzünden hayata küsmüş eski bir yargıç. Az konuşan, çatık kaşlı, hareketlerine akıl erdiremediğim bir insan. Annem, bu yabancı dünyada aşınası olmayan hasta bir kadıncağız, silik, mızımız. 12 Aralık'ta doğan çocuk itilmiş kakılmış, düşman bir dünyada dostsuz büyümüş. Daima başka, daima yabancı. Hasta bir gurur, pencerelerini dış dünyaya kapayan bir ruh. Düşman bir çevrede ister istemez kitaplara kaçıyorum. Yani düşünceye ve edebiyata hür bir tercih sonunda yönelmiyorum. Yaşamak için kendime bir dünya inşa etmek zorundayım. Böyle bir kaçıışı kolaylaştıran tesadüfler de var: Babam akşamları aileyi toplayıp kitap okuyor, ablam fenni terbiye ve ruhiyat gibi konularla uğraşmaktadır. Amcam Hamit Bey'in kitapları genç tecessüsümü alevlendiren bir hazine. Anlıyorum ki, zalim ve kıyıcı bir gerçekten kurtulmanın tek çaresi, reel dünyadan kitaplar dünyasına sığınmak” (Meriç, 2005: 15-16).

Bu bağlamda Cemil Meriç'in henüz daha küçük yaşlardan itibaren akranlarından farklı olarak kitapların dünyasına eğilmesinin nedeni, hem aile ortamında mahrum kaldığı sevgi eksikliği ve doğup büyüdüğü bu topraklarda bir aidiyet sorunu yaşaması, hem de olumlu anlamda aile içinde kitaplarla ilgilenen kimselerin bulunmasıdır. Dolayısıyla bu gelişmelerin hepsi de Meriç'in içinde bulunduğu ruh dünyasının oluşmasında ve şekillenmesinde çok etkilidir.

Meriç, ilkokuldan sonra ortaokula başlar. Ancak kendi ifadesiyle talihsizlikler burada da peşini bırakmaz, normal süresi on birinci sınıfta bitmesi gereken okul, yeni bir düzenleme ile on ikinci sınıf olarak uzatılır. Bu da Meriç'in bir sene daha kaybetmesine neden olur. Ardından “lisem üniversitemdir” şeklinde ifade ettiği, Antakya Sultânisi'nde eğitimine devam eder. Bu süreçte düşüncesinin şekillenmesinde rol oynayan, kendi alanında uzman, pek çok önemli isimlerden dersler alır. Fakat kullandığı metodu beğenmediği ve bilgi birikimlerini yetersiz bulmasından dolayı, eleştirdiği hocaları da yok değildir. Ayrıca bunları yüzlerine karşı söyleyecek kadar da cesurdur. Bunun asıl

nedeni ise okumayı öğrendiği ilk andan itibaren, azımsanmayacak derecede kitap okumasından kaynaklanmaktadır. Bu hususta kendisi, çok okumasının verdiği birikim ve zenginlikle yazı konusundaki yeteneğinin daha fazla arttığını belirterek, lise öğrenimi boyunca kompozisyonlarda hep birinci olduğunu ifade eder (Meriç, 2005: 18). Bir başka açıklamasında ise şunları söyler:

“Lise üç’te Bazantay Fransızca hocamız oldu. Bazantay, edebiyat fakültesi mezunu ve edebiyat doktoru idi. Bir ara müdür de oldu liseye. Yazı hayatımda ilk gurur darbesini ondan yedim. Tarihle ilgili bir kompozisyon söz konusuydu, konuyu çok iyi hatırlamıyorum. Kendimden emin, on beş yirmi sayfa karalayıp takdim ettim. Kâğıtlar geri verildi, yine en iyi numarayı ben almıştım: yirmi üzerine yedi. Yazdıklarımın dörtte üçü silinmiş, kenarına ‘gevezelik, konu ile alâkası yok, uyuyor musunuz’ gibi iltifatlar döktürülmüştü. Dayak yemekten çok daha ağır bir hakaretti bu. Ama ilk ciddi yazı dersi idi. Anladım ki aklına geleni yazmak yazı yazmak değildir” (Meriç, 2005: 18).

Bu bağlamda Meriç, fazla okumalar yapmasının kalemine kattığı önemli kazanımlar yanında, böyle sert bir üslupla da olsa, kendisini eleştiren hocalarının söylediklerini göz ardı etmemektedir.

Meriç’in düşüncelerine etkisi olan önemli isimlerden birisi Tarık Mümtaz’dır. Tarık Mümtaz, aynı zamanda Antakya’da birçok gazetenin başında bulunan bir kimsedir. Meriç’e bu gazetelerde yazılar yazması teklifinde bulunur. Kendisi o dönemler Türkçülüğü temsil eden bir şahsiyettir. Meriç’in okumayı söktüğü andan itibaren, dönemin eğitim sisteminin de çoğunlukla Fransızca olması nedeniyle; çevresi, muhatap olduğu kimseler Fransız yanlısı kişilerden oluşmaktadır. Tarık Mümtaz, Türkçülüğünün de etkisi ile Batı yanlısı ve sömürge düzeninin temsili görünümündeki hocaları hedef göstererek, “Türk Antakya’da Dört Baykuş Ötüyor” başlığıyla bir yazı yazar ve yayımlar. Meriç de buna istinaden bir yazı kaleme alır ve altına aynı şekilde hocalarının ismini yazar. Bu yazı, artık Meriç için zorlu süreçlerin başlangıcını oluşturur. Nitekim bu konuyu kendisi şöyle dile getirir:

“Başlık: Unutma ve Affetme Türk Genci. İrfan kalelerimize çöreklenen engereklerin kırk başını birden ezmek millî savaşın baş borcudur ve sonra: Siz ki anavatandan bile kovulmuşsunuz habasetle kaynaşmış, şerle yoğrulmuşsunuz. İnsanlığın, tarihin lanetlerle andığı ufkumuzda tüneyen bir alay baykuşsunuz gibi latifeler. Altına da, bütün isimlerim. Henüz talebeydim. Sövüp saydığım adamlar da, beni en çok seven, en çok koruyan hocalarımdı. Felsefe sınıfında

talebeydim. Haftada yirmi saat felsefe okuyorduk. Felsefe hocam da Mesut Fani idi. Güya kabadayılık yapıyor, sömürgeye ve sömürgecilere çatıyordum” (Meriç, 1993: 232).

Meriç’in böyle bir üslupla yazdığı bu yazıyı gören ve en sevdiği hocalarından birisinin olduğunu söylediği Mesut Fani, ders arasında Meriç’i yanına çağırarak onların kendisine ne yaptığını sorar. Meriç ise, hocalarının kendisine dostluk yaptığını ancak ülkesine düşman bir tavır içinde hareket ettiklerini söyler ve bu konuşma kendisinin de belirttiği üzere “sıkıcı” bir şekilde son bulur. Bu tatsız hadise; meraklı, araştıran ve aynı zamanda da “insafsız” bir eleştirmen olan Meriç için, olumsuz süreçler yaşamasına neden olur (Meriç, 2019a: 15). Eğitimini sınıf birincisi olarak noktalayacak iken, üst yönetimin bu duruma kayıtsız kalmaması ile birlikte okuldan ayrılmak zorunda kalır.

Diplomasını alabilmek ve yarıda bırakarak terk etmek durumda kaldığı lise eğitimini tamamlayabilmek için 1936’da, İstanbul’daki Pertevniyal Lisesi’ne gider ancak geçim sıkıntılarından dolayı tekrar Hatay’a dönmek zorunda kalır. Bu dönem içerisinde köyde ilkokul öğretmenisi olarak işe başlar fakat burada da fazla kalmayarak aynı sene İskenderun Tercüme Bürosu’na girer. Bundan sonraki süreçlerde ise “sekreterlik, kâtiplik” vs. gibi işlerde çalışmalarını sürdüren Meriç, 1939’da Hatay hükümetini devirmek iddiasıyla, bütün kitaplarına el konularak Hatay’a götürülür. İdam kararıyla yargılanır ancak kızı Ümit Meriç Yazan’ın *Babam Cemil Meriç* isimli çalışmasında da belirttiği gibi “üç buçuk ay” kadar bir sürenin sonunda beraatına karar verilir. Onun bu süreci nasıl atlattığı ise *Bu Ülke* isimli eserinde şöyle dile getirilmiştir:

“Mahkemede Marksist olduğunu haykırdığı zaman tek işçinin elini sıkışmış değildi. Sadece namuslu olmak, ‘korktuğu için sustu’ dedirtmemek istiyordu. Zaten yaşanılmaz bir dünyada idi artık, cinsî buhran, ruhî buhran. En küçük bir pırıltı yoktu hayatında. Bir sığınaktı Marksizm, bir kaçıştı, bir yaşama gerekçesiydi, belki de inanıyordu Marksizm’e. Eziliyordu ve ezilenlerin yanındaydı. Kitaplardan tanıdıktı sosyalizmi. Ne kadar anlamıştı, anlayabilir miydi? Sınıf kavgası yoktu Hatay’da, çünkü sınıf şuuru yoktu. Marksizm, gerçekten meçhule yani rüyaya kaçıştı, insanları seviyordu. Ama sığındığı her kale insanlardan biraz daha uzaklaştırıyordu onu” (Meriç, 2005: 24).

Bu dönem, artık Meriç için hayatının dönüm noktalarından birisini oluşturur. Zira bütün kitapları toplanarak işsiz, parasız kalmanın yanında etrafında kim varsa; bütün tanıdıkları, bütün dostları selamı sabahı keserler. Ardından, 1940’ta bir arkadaşının vesilesiyle İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokuluna burslu olarak kaydolur

ve iki yıl öğrenim görür. Buradan aldığı eğitimin kendisine kattığı birikimle birlikte, farklı gazetelerde yazarak yaşamını devam ettirmeye çalışır. Hatay onun için, sadece arada bir gidip görebileceği yer olmaktan öteye gitmez. İstanbul’a yerleştikten sonra da Hatay’da yaşadığı zorlu süreçlere istinaden, “vatan değil iğneli beşik, adeta oradan ayrıldıktan sonra yaşamaya başladım, beşik değil mezar” diyerek ifade ettiği Hatay’a, birtakım ziyaretler dışında uğramaz (Meriç, 2019a: 294).

1942’de Fransızca öğretmeni olarak Elazığ’a atanır. Bu sırada, yine bir dostu aracılığıyla kendisinden yaşça büyük olan coğrafya öğretmeni, Fevziye Menteşoğlu’yla tanışır. Aradaki yaş farkı Meriç için herhangi bir sorun oluşturmaz. Zira yıllarca çektiği yalnızlık duygusunun boşluğunu tamamlayacak bir hayat arkadaşına, dosta özlem duyar. Sonuç olarak, Meriç ve Menteşoğlu 19 Mart’ta evlenirler. Aradan geçen zamanla birlikte ise Meriç, “hayır severek evlenmedim, hayatımı bir zebani ile birleştirecek kadar yalnız ve yabancıydım” diyerek, neden evlendiğini de açıkça izah eder (Meriç, 2019a: 294). Fakat ilerleyen yıllarla beraber eşine duyduğu sevgi ve saygıya dair cümlelerine kitaplarında yer verir. Aynı dönem içinde babasını kaybeden Meriç, eşi Fevziye Menteşoğlu ile birlikte Elazığ’a giderek, Elazığ Lisesi’nde Fransızca dersler vermeye başlar. Geçim derdi, eşine açıkta bulunan coğrafya öğretmenliğinin verilmemesi, Elazığ’ın sert iklimi Fevziye Hanım’ı fiziksel olarak iyice yıpratır ve iki çocuğunu dünyaya getiremeden kaybeder. Meriç, maddi ve manevi buhranların oluşturduğu problemlere çözüm üretmeye çalışırken, Fevziye Hanım tekrar hamile kalınca, hem eşi hem de çocuğunun sağlığı için, 1945’te görevinden istifa ederek İstanbul’a dönmek zorunda kalır.

İstanbul’a döndükten sonra, geçim sıkıntılarına göğüs germek adına, kitap tercümelerine koyulur. Aynı sene içinde oğulları Mahmut Ali Meriç doğarken, 1946 yılında da kızı Ümit Meriç doğar. Dolayısıyla Cemil Meriç’in üzerindeki sorumluluk daha fazla artar ve kitap tercümeleri geçinebilmek için yetersiz kalır.

1954’te, çocukluğundan bu yana sorun yaşadığı gözlerini tamamen kaybeder. Tedavi için görmeyi en çok arzu ettiği, “ben hiç görmedim Paris’i, senelerce aynı odada yaşadık” dediği Paris’e gider (Meriç, 2019a: 256). Burada yapılan pek çok tetkik ve müdahale başarısız olduğundan artık yaşamını gözleri kapalı bir şekilde sürdürür.

Bundan sonrası kendisi için psikolojik manada oldukça zor geçse de eşinin, çocuklarının, öğrencilerinin ve dostlarının desteği ile birlikte durumu kabullenerek, “kitap benim has bahçemdi” dediği asıl dostlarına yönelir. H. Balzac, V. Hugo, J.J. Rousseau’dan yaptığı çeşitli çevirilere ve yazılarına devam eder.

1963’te dönemin bölüm başkanı Prof. Dr. Nurettin Şazi Kösemihâl Meriç’i İstanbul Üniversitesi’nde Fransızca dersleri vermesi için davet eder. Meriç, bu durumu olumlu karşılar ve aynı zamanda vereceği bu dersler, kendisinin düşünce dünyasına ve entelektüel hayatına önemli katkılar sağlar. Nitekim *Sosyoloji Notları ve Konferanslar* ile *Saint Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist* isimli çalışmaları çoğunlukla bu dersler sayesinde oluşan yapıtlarıdır. 1974 yılına kadar bölümdeki görevini sürdüren Meriç, aynı sene içinde emekliliğe ayrılır ve fakültedeki görevini noktalayarak çeşitli gazete ve dergilerde yazmayı sürdürür.

13 Haziran 1987 günü, öncesinde geçirdiği bir beyin kanaması ve ardından gelişen felç neticesinde bu dünyadan ayrılır.

1.2. Eserleri

Cemil Meriç, Türk düşünce hayatına fikirleri ve eserleri ile damga vuran önemli isimlerden birisidir. O, henüz daha çocukluk dönemlerinden itibaren başlayarak, öğrenme merakı ve istencinin oluşturduğu birikimle çeşitli eserler kaleme almıştır. Başta Balzac ve Hugo’dan yaptığı çevirileri olmak üzere geride sekiz tercüme, on iki telif eser ve “en az on iki bin” ciltlik dev bir kütüphane bırakmıştır (Yılmaz, 2017: 29).

Meriç, Elazığ’a tayin olduğu 1943 senesinde ilk olarak Honoré de Balzac’ın *Altın Gözlü Kız* isimli eserini tercüme eder. Bu eser çeşitli dergi ve makalelerde yayımlanan yazılarının dışında, kitap şeklinde ortaya çıkan ilk yapıtıdır. Kitap genel olarak, Paris’i ve devrin içinde bulunduğu sosyolojik atmosferi, çeşitli yaşam şekillerindeki kesitlerle ele alarak, dönemin burjuvazisini ve toplumun nasıl yozlaştığını inceler. Eser hakkında kendisi, “hacim bakımından küçük, muhteva bakımından çok zengin kitabı değerlendirmekteki amaç, bir şehrin nasıl otopsisinin yapıldığını görmektir” diyerek görüşünü sunar (Meriç, 2020: 92).

Ardından İstanbul'a döndükten sonra, 1945'te yine bir Balzac eseri olan, *Otuzundaki Kadın* ile *On Üçlerin Romanı*² adlı yapıtları tercüme eder. *Otuzundaki Kadın*³ adlı çalışma, genel olarak kadın erkek ilişkilerinde yaşamlarına sonradan dâhil olan kimselerin, toplumsal değer yargılarıyla birlikte olayların seyrini nasıl değiştirdiğini, aile yaşamı çerçevesinde inceleyen bir eserdir.

On Üçlerin Romanı üçlemesinin ilkinin oluşturan *Ferragus* isimli çalışma, kitabın sunuş kısmında oğlu Mahmut Ali Meriç'in işaret ettiği üzere, "*Ferragus* aslında konusu kadın olan bir hikâyedir" (Meriç, 2020: 20). Dolayısıyla Balzac bu eserinde genel olarak bir "kadın" tasviri üzerinden yola çıkarak kadınların duygusal, psikolojik tahlilini yapar.

1946'da Meriç, Balzac'ın *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti* adlı çalışmasını tercüme eder ve kitabın yayını, aynı sene içinde gerçekleşir. Kitap genel olarak, bir kadını ve aşkı için neler yapabileceğini, lüks, para, güzellik vs. gibi kavramlar etrafında ne tür tavır ve tutumlar takındığını, olayların bilinmeyen yönlerini açığa çıkararak, kadın çerçevesinden toplumun nasıl bir durum içerisinde olduğunu gösteren bir eserdir.

Genellikle geçimini bu şekilde tercümeler yaparak sağlayan Meriç, *Bu Ülke* adlı eserinde belirttiği üzere, senelerce geçinebilmek ve geçindirebilmek amacıyla Balzac'tan

² On Üçlerin Romanı Honoré de Balzac'ın 1833'le 1835 yılları arasında yazdığı ve "Paris Hayatından Sahneler" bölümünün içinde yer alan üç epizodlu bir eserinin adıdır. Balzac bu başlık altında üç kısa romanını gruplamıştır:

Birincisi: *Ferragus*, ilk defa 1833'te *Revue de Paris'de, Ferragus, Chef des Dévorants* (Ferragus Yırtıcıların Reisi) adıyla basılır.

İkincisi: *La Duchesse de Langeais* (Langeais Düşesi), 1833'te *L'échode la Jeune France* adlı bir dergide yayımlanmaya başlar, ilk adı *Ne Tuez pas la Hache* (Baltaya Dokunmayın) olan bu hikâyenin başlığını Balzac 1839'da Langeais Düşesi olarak değiştirir.

Üçüncüsü: *La Fille aux Yeux d'Or* (Altın Gözlü Kız) da 1835'te basılacaktır.

Ancak Meriç'in üçlemenin ikinci bölümü oluşturan *Langeais Düşesi* isimli çevirisi yayın evinde kaybolan tercümelerinden birisidir. Bu hikâyelerde gizli bir cemiyetin üyesi olan on üç kişinin başlarından geçen olaylardan bazıları anlatılmaktadır. On üçler üstün insanlardır, yaşadıkları hayatın monotonluğundan bıkararak aralarında bir anlaşma yapıp güçlerini birleştirirler. Düzene karşıdır. Kendilerini egoizmin ve zevkin emrine vermiş bir tür korsan hayatı sürdürmeyi seçmişlerdir. On üç meçhul kral gibidirler, kraldan da öte hem yargıç hem de cellattırlar. Tılsımlı kanatları vardır, toplumu yukarıdan aşağıya katederler, dertleri kendilerine bir mevki yaratmak değildir, zaten her istediklerini yapabilmektedirler (Balzac, 2020: 18).

³ Bu eser ise "Paris Hayatından Sahneler" bölümünde yer almayarak, "Özel Hayattan Sahneler" bölümünde yer alır, her biri ayrı tarihte yayımlanmış altı bölümlü bir romandır (1831-1842) (Balzac, 2020: 27).

tercümeler yaptığını söyler. Dolayısıyla bu konuda ona olan sevgi ve hayranlık duygusu dışındaki başlıca nedenini ortaya koyar. Yine bu hususta, “Balzac edebiyatta ilk aşkımdır, düşünce dünyasına onunla girdim” şeklindeki sözlerinden de anlaşılacağı gibi, ilk olarak Balzac’tan tercümeler yaparak yayın hayatına başlaması, ilerleyen dönemlerde önemli eserler ortaya koyacağını gösterir niteliktedir (Meriç, 1993: 121).

1948’de Meriç, Victor Hugo’nun *Hernani* isimli yapıtını tercüme ederek, yayın evine teslim eder ancak eserin kitap şeklinde basımı 1956’da gerçekleşir. Kitap içerik olarak dönemin romantizm akımına örnek gösterilebilecek şekilde, aşkı ve sevgisi uğruna mutlu sona ulaşabilmek arzusuyla çeşitli problemlere katlanan ve pek çok maceraya göğüs geren bir gencin mücadelesini, dönemin şartları çerçevesinde ele alarak değerlendiren bir yapıttır.

1966’da ise Meriç, yine bir Victor Hugo yapıtı olan *Morion de Lorme*’yi Mahmut S. Kılıççı ile birlikte tercüme ederek yayın hayatına kazandırır. Eser genel olarak; aşk, cesaret, hırs gibi duygular etrafında dönen bir tiyatro metninden oluşur.

Ardından 1967’de öğrencisi Berke Vardar ile birlikte Michel Lejeune ve Antoine Meillet’in dil hakkında ortaya koyduğu fikirlerini anlatan, *Dillerin Yapısı ve Gelişmesi* adlı eseri tercüme eder. Meriç bu kitapta genel olarak dilin yapısı, tarihi, gelişimi vs. konular üzerinde durur (Yılmaz, 2017: 94).

Bu süre zarfında telif eserleri de neşredilmeye başlanan Meriç, fikir hayatına yeni adım atanların ilk olarak uğraması gereken asıl yer şeklinde ifade ettiği ve bunun da ancak Hint’i tanımakla mümkün olabileceğini ileri sürdüğü, onun bu yönüyle bütün inançlara söz hakkı tanıdığını belirttiği *Hint Edebiyatı*, 1964’te yayınlanır (Meriç, 2019a: 372).

Yine kendi ifadesiyle, “çağdaş düşünceyi kaynağında yakalamak için on dokuzuncu asır Avrupa’sına döndüm” dediği ve bu dönüşün ilk meyvelerinden birisi olarak nitelendirdiği *Saint Simon, İlk Sosyolog İlk Sosyalist*, 1967’de neşredilir (Meriç, 2019a: 279).

Devam eden yıllarla birlikte Meriç, “bana öyle geliyor ki, hayat denen mülakata bu kitabı yazmak için geldim; etimin eti, kemiğimin kemiği” şeklinde nitelediği ve

eserleri arasında en çok ses getiren yapıtı olan *Bu Ülke*, 1974'te yayınlanır (Meriç, 1993: 175).

Bu Ülke adlı eserin devamı niteliğini taşıyan ve aynı sene içinde ortaya çıkan yapıtı *Umrandan Uygarlığa*, 1974'te yayınlanır. Eser genel olarak insanımızın batılılaşma çabaları içinde ve bu uğurda kıvranan; mazisini, medeniyetini, geleceğini hangi ideolojik kavramlar zemininde şekillendirdiğini anlatır. Yani, “umrandan uygarlığa” yapılan yolculuğun serüvenini ele alan önemli bir yapıttır.

Bir Dünyanın Eşiğinde adlı eseri ise 1976'da yayınlanır ve daha öncesinden yayınlanan *Hint Edebiyatı* adlı çalışmasına “Hint ve Batı” şeklinde yeni bir bölüm daha eklenerek, bu başlık altında yeniden düzenlenen eseridir. Dolayısıyla konular ortak bir paydada birleşmektedir.

1978'de yayınlanan *Mağaradakiler*, genelde aydın özelde ise Türk aydınının yaşadığı dramı resmeden bir tablo niteliği taşır (Meriç, 1993: 206). Bu bağlamda Türk aydınının çağdaşlaşma ve batılılaşma düzleminde ne tür aşamalardan geçtiğini anlatan önemli bir eserdir.

Kırk Ambar 1980'de, iki cilt olarak yayınlanır. İlk cildi *Rûmuz-ül Edeb* başlığı altında neşredilir ve daha çok “edebi eserler” üzerine olan incelemeleri konu edinir. *Lehçe-t-ül Hakayık* başlığıyla yayınlanan ikinci cildi ise tarih, insan, ideolojiler, sosyoloji vs. üzerine olan incelemelerini kapsar. Meriç'e göre kendisinin bu eseri daha çok kavramlar üzerinde yoğunlaşmasından dolayı, sözlük veya “derbeder ve dağınık bir ansiklopedi” şeklindedir (Meriç, 2005: 37).

1980'de, Uriel Heyd'in *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri* adlı yapıtını tercüme eder. Kitap içerik olarak Uriel Heyd'in Ziya Gökalp'in hayatı, şahsiyeti, üslubu, çevresi gibi konular etrafındaki genel incelemelerini kapsar (Yılmaz, 2017: 95).

1981'de ise Meriç, hem kendisine İngilizce tercüme arkadaşlığı yapan hem de çok önem verdiği bir dostu olan İngilizce öğretmenini Lamia Çataloğlu ile birlikte, Thornton Wilder'in *Köprüden Düşenler* isimli eserini tercüme eder. Genel olarak kaza, kader, irade ve iman meseleleri etrafında şekillenen roman, 1714 yılının temmuz ayında Peru'da çıkan fırtınada çöken bir köprünün yol açtığı faciayı ve ölen beş kişinin hayatını, Tanrı'nın

varlığıyla ilişkilendirilen karakter üzerinden ele alarak inceleyen bir yapıttır (Yılmaz, 2017: 96).

Bu arada telif eserleri de yayınlanmaya devam eder. *Bir Facianın Hikâyesi* 1981’de yayınlanır. Kitabın ilk bölümü genel olarak “anarşi, terör, anomi” gibi başlıklar altında ilerlerken, ikinci bölümü ise “on dokuzuncu asrın yüz karası” başlığıyla, Osmanlı’nın takındığı tavrı, tarihi bir düzlemden hareket ederek ele alan önemli bir yapıttır (Yılmaz, 2017: 77).

1983’te, Maxime Rodinson’un *Batıyı Büyüleyen İslam* isimli çalışmasını çevirerek, yayın hayatına önemli bir eser daha kazandırır. Kitap çoğunlukla tarihsel süreç içinde Avrupalıların İslam ve Ortadoğu hakkındaki görüşlerini ele alan önemli bir yapıttır (Yılmaz, 2017: 97).

Işık Doğudan Gelir isimli çalışması 1984’te yayınlanır. Eser genel olarak ansiklopediler, İhvan-ı Safa Risaleleri, Kitab-ı Mukaddes üzerine olan incelemelerinden oluşmaktadır. Eser, isminden de anlaşılacağı üzere Meriç’in batıcılığa karşı olan tavrını ve tutumunu belirgin bir şekilde serimleyen bir çalışmadır.

Kültürden İrfana adlı çalışması 1986’da yayınlanmış olup önemli eserlerinden biridir. Kitap konu ve içerik olarak kültürün tarihçesini, doğumunu, oluşumunu ve serpilişini ele alır.

Ayrıca Meriç gözlerini kaybettiği yıl, o sürece kadar ki yaşadığı her şeyi bütün gerçeklikleriyle ve ustaca kullandığı üslup ile kitaplaştırmak üzere *Jurnal* yazmaya koyulur. İki cilt şeklinde yayın hayatına kazandırılan bu eser *Jurnal I* (1992) ve *Jurnal II* (1993) olmak üzere Meriç’in vefatının ardından yayınlanır.

Bu anlamda *Jurnal I* genel olarak Meriç’in kendisiyle, içinde bulunduğu dünyayla ve daha doğmadan başlayan çeşitli problemlerin hayatında oluşturduğu etkilerle yüzleşme, hesaplaşma sürecini konu edinir.

Jurnal II adlı eseri ise genellikle Lamia Çataloğlu ile olan mektuplaşmalarından oluşur. Dolayısıyla bu mektuplardan hareketle Cemil Meriç’in içinde bulunduğu psikolojik ve ruhsal durumu anlamak önemlidir.

Sosyoloji Notları ve Konferanslar isimli çalışma 1993’te tıpkı Jurnallerde olduğu gibi Meriç’in vefatından sonra yayınlanır. Kitap genel olarak, “1965-1969 yılları arasında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğrencilerine verdiği dersler” ve 1974’te emekliye ayrıldıktan sonraki dönemlerde verdiği konferans metinlerinden, bazı sohbet notlarından oluşur (Meriç, 2018c: 11).

Özetle, hem tercüme hem de telif eserlerini yayın yılı ve sayfa sayısına göre başlıklar şeklinde sıralayacak olursak:

Tercüme Eserleri⁴

- Altın Gözlü Kız (1943) s.184
- Ferragus (1945) s.199
- Otuzundaki Kadın (1945) s.216
- Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti (1946) s.540
- Langeais Düşesi (1945)⁵
- Balıkçı Kız (1946)⁶
- Hernani (1956) s.198
- Morion de Lorme (1966) s.211
- Dillerin Yapısı ve Gelişmesi (1967) s.87
- Ziya Gökalp’in Hayatı ve Eserleri (1980) s.134⁷
- Köprüden Düşenler (1981) s.112
- Batıyı Büyüleyen İslâm (1983) s.176

⁴ Meriç’in tercüme ve telif eserlerinin bu konudaki sıralaması, *Bu Ülke* adlı kitabında ayrıntılı olarak ele alınmakla birlikte, tercüme yapıtlarının dizini, İbrahim Özler’in “Cemil Meriç’te Aydın Problemi” adlı çalışmasındaki sıralama ile benzer şekilde incelenmiştir.

⁵ Tercümesi yapıldıktan sonra basımı için yayınevine verilmiş ancak yayınevinde kaybolmuştur.

⁶ Meriç’in Balzac’tan yaptığı bu tercüme eseri de tıpkı *Langeais Düşesi* adlı tercümesinde olduğu gibi, yayınevinde kaybolan eserinden bir diğeridir. Dolayısıyla oğlu Mahmut Ali Meriç’in *Altın Gözlü Kız* adlı eserde de bahsettiği üzere Cemil Meriç’in Balzac külliyatından yaptığı altı tercüme eseri bulunmakta ve bunlardan ikisinin de yayınevinde kaybolmasından dolayı, geride dört tercüme eseri bulunmaktadır.

⁷ Bu eser, Uriel Heyd’in 1950’de Londra’da yayımlanmış olan ilk önemli eseri olmakla beraber, onun Türk tarih düşüncesine karşı duyduğu ilginin sonucunda oluşan ve Ziya Gökalp’in Batı dilinde çıkan ilk eseri olmuştur. Kitap genel olarak Ziya Gökalp’in hayatını ve sosyolojisini geniş fikir ve ilim dünyasına tanıtan bir yapıttır (İnalcık, 1969: 115).

Telif Eserleri

- Bir Dünyanın Eşiğinde (1976) s.431⁸
- Saint Simon İlk Sosyolog İlk Sosyalist (1967) s.160
- Bu Ülke (1974) s.341
- Umrandan Uygarlığa (1974) s.349
- Mağaradakiler (1978) s.287
- Kırk Ambar Cilt 1 Rümuz-ul Edeb (1980) s.463
- Kırk Ambar Cilt 2 Lehçe-t-ül Hakayık (1980) s.542
- Işık Doğudan Gelir (1984) s.279
- Kültürden İrfana (1986) s. 493
- Jurnal Cilt 1 (1992) s.399
- Jurnal Cilt 2 (1993) s.349
- Sosyoloji Notları ve Konferanslar (1993) s.411

Yazılarının Yer Aldığı Bazı Gazete ve Dergiler

- Yenigün Gazetesi (1933) “*Geç Kalmış Bir Muhasebe*”⁹
- İnsan Dergisi (1941)
- Yurt ve Dünya Dergisi (1941-1944)
- Ayın Bibliyografisi (1942-1943)¹⁰
- Yücel Dergisi (1944-1947)
- Gün Dergisi (1946)
- Yirminci Asır Dergisi (1947-1953)

⁸ 1964 yılında yayınlanan *Hin Edebiyatı* adlı esere, “Hint ve Batı” şeklinde yeni bir başlık daha eklenerek bu başlık altında düzenlenip yeniden neşredilmiştir.

⁹ Meriç’in henüz daha bir lise talebesi iken kaleme aldığı ve bu yazısından dolayı da hocaları ve okul yönetiminin tepkisi ile karşılaşmasından ötürü eğitimini yarıda bırakarak okulu terk etmesine neden olan ilk yazısı.

¹⁰ Meriç’in bu dergideki yazılarının önemli bir bölümünü, tercüme ve tenkitleri oluşturmaktadır (Yılmaz, 2017: 106).

- Yeni Ufuklar Dergisi (1952-1976)
- Çağrı Dergisi (1957)
- Hisar Dergisi (1967-1980)
- Hareket Dergisi (1972-1974)
- Türk Edebiyatı Dergisi (1972-1984)
- Kubbealtı Akademisi Mecmuası (1974)
- Ortadoğu Gazetesi (1974)
- Milli Gençlik Dergisi (1975)
- Vesika Dergisi (1975-1977)
- Milli Kültür Dergisi (1975-1977)
- Maveria Dergisi (1976)
- Sebil Gazetesi (1976-1980)
- Pınar Dergisi (1977-1980)
- Gerçek Dergisi (1978-1979)
- İslami Hareket Dergisi (1978-1980)
- Büyük Doğu Dergisi (1978)
- Şûra Gazetesi (1978)
- Milli Eğitim ve Kültür Dergisi (1980)
- Doğuş Edebiyat Dergisi (1980-1985)
- Yeni Devir Gazetesi (1982)

Mülakat ve Konferansları¹¹

- Türk Edebiyat Vakfı Çarşamba Sohbeti (1970)
- Can Alıcı Yerinden (1974) “*Turgut Güler*”
- Cemil Meriç’in Nobel Konuşması, TRT1 (1983)
- Türk Edebiyatı (1984) “*Ümit Meriç Yazan*”
- Türkiye Kültür Ve Sanat Yıllığı (1986) “*Hüsamettin Arslan*”

¹¹ Bu konuda mülakat ve konferansların detaylı içeriğine ulaşabilmek için Hatay Valiliği’nin hazırladığı; “Cemil Meriç” adlı yıllığa bakınız.

- Cemil Meriç ile Mülakat (1987) “*Ferman Karaçam*”

Ayrıca Cemil Meriç’in biyografisini tüm yönleriyle ele alan ve yapımcılığını Düccane Cündioğlu’nun üstlendiği 2008 yılı yapımı “*Türkiye’nin Ruhu Cemil Meriç*” isimli bir belgeseli mevcuttur.¹²

1.3. Fikri ve İlmi Şahsiyeti

Öncelikle her ferдин şahsiyetinin oluşması bakımından en başta aile ortamından edindiği duygu, düşünce, eğitim ve davranış kalıpları olmak üzere kişinin içinde bulunduğu coğrafyanın kendine özgü birtakım değer yargılarının ve yaşam şekillerinin etkisi büyük bir önem taşır. Bunların etkisiyle birlikte kişi, kendi şahsiyetini kendisi inşaaya koyulur. Bu doğrultuda kişiliğinin şekillenmesinde etkili olan unsurları, zihin süzgecinden geçirerek kendi şahsiyetinin oluşmasında belirleyici rol oynar. Bu bağlamda Cemil Meriç’in şahsiyetinin oluşmasında, yaşamına ve düşüncelerine etki eden unsurların neler olduğuna, kendisinin bu durumu nasıl değerlendirdiğine kısaca bakılacaktır.

Meriç, çocukluk yıllarından itibaren bir “ötekileştirme” problemine maruz kalmış ve bununla birlikte düşünce ve ruh dünyası sağlıklı bir zeminde gelişme imkânı bulamamıştır. Burada esas dikkat çekilmesi gereken şey, “şahsiyet” sözcüğünün anlam ve muhtevalarını ifade ederken, çevresel faktörlerin etkisinin kişi bakımından önemini de bilmek gerektiğidir. Kızı Ümit Meriç Yazan’ın işaret ettiği gibi, “Meriç’in Hatay’ın Reyhanlı kazasında dünyaya gelmiş olması, şahsiyetinin teşekkül etmesinde ve şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır”¹³ Çünkü Hatay’ın çok kültürlü yapısı Cemil Meriç’in hayatında, gerek inanç ve değer yargılarının oluşmasında gerekse ileriye yönelik atacağı adımlar üzerindeki etkisi oldukça büyük bir önem taşır.

¹² Belgeselin yapımcılığını üstlenen Düccane Cündioğlu olmakla beraber, yönetmenliğini Soner Sevgili, Şafak Bakkalbaşıoğlu ve Funda Köse’nin birlikte yürüttüğü, senaryo kısmında ise Metin Tavukçuoğlu’nun yer aldığı, 2008 yılında yayımlanan bu belgesel genel olarak Cemil Meriç’in hayatını ve tüm bu süreçlerde yaşadığı hadiseleri Meriç’in düşünceleri etrafında ele alarak yansıtan bir belgeseldir.

¹³ Ümit Meriç Yazan, TRTHABER kanalında 9. bölüm olarak yayımlanan Benim Annem Benim Babam adlı televizyon programında konuyu bu şekilde dile getirmiştir. <https://www.youtube.com/@BenimAnnemBenimBabam> (18.08.2017).

Şöyle ki Meriç, kendisinin de belirttiği üzere en başta gözlüklü olması ve küçük yaşına rağmen çok kitap okumasıyla akranlarından ayrılmakta ve giyim tarzının o dönem Hatay'ın kültürel motiflerinden farklı olması nedeniyle dışlanan ve yadırganan gözlere, sözlere maruz kalmaktadır. Ümit Meriç Yazan'ın, "bu kısa pantolonlu ve gözlüklü çocuk, etrafında dolaşan şalvarlı ve poturla kasaba çocuklarına hiç benzememekte, onlar tarafından sürekli olarak yadırganmaktadır" ifadeleri durumu özetler niteliktedir (Yazan, 1998: 12). Başta ailesiyle birlikte kendi memleketlerinden ayrılarak farklı bir coğrafya ve kültürlerle tanışmaları, bu sürecin başlangıcını oluşturmaktadır. Çünkü Meriç'in *Jurnal Cilt 1* adlı eserinde değindiği üzere, vatanından koparıldığı için hiçbir şekilde kendisine gelemeyen annesinin durumunun, bizatihi kendisinin de yaşadığı ve içinde bulunduğu ruhsal duruma işaret ettiğini söylemek mümkündür (Meriç, 2019a: 77). Buradan hareketle Meriç'in hem aile içinde yaşadığı manevi sıkıntılar hem de dış dünyada gördüğü ve çocukluğundan itibaren yaşadığı çeşitli sorunların üzerinde bıraktığı etkiler, genellikle onu kitapların dünyası ile bütünleşmeye iter. Özellikle, "kalbi var kitapların" veya "kitap kâinata açılan bir kapı" şeklindeki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bütün duygularını onlara aktarır (Meriç, 2019a: 67). Ayrıca, "kahrını çekeceksin kitabın, hizmetinde bulunacaksın ve yıllarca bir şey beklemeden diz çöküp emirlerini dinleyeceksin" diyecek kadar da kitaplara büyük önem atfeder (Meriç, 2019a: 235). Ancak kitaplarla kurduğu bu ünsiyetin onlara tapmak manasına gelmediğini belirtir. Bu hususta, "ben putperest değilim, kitaplara tapmıyorum yalnızca onların içindeki; ses, ışık, sevgi, ruh, çile, gözyaşı, aşk, tecrübe, Tanrı çekiyor beni" diyerek konuya bir açıklık getirir (Meriç, 2019a: 235). Yine bu konuda insanların kitapların anlam ve muhtevalarına dair eksik ve yetersiz bir birikime sahip olduklarını belirterek, onların önemine vurgu yapar. Nitekim bu hususta şunları söyler:

"Düşünceyi küçümsüyoruz. Kitaba harcadığımız parayı, atlar için harcadığımızla kıyaslarsak, yerin dibine girmemiz gerekmez mi? Kitap sevene, kitap delisi diyoruz. Kimseye at delisi dediğimiz yok. Kitap yüzünden sefalet düşen görülmemiş. At uğrunda iflas eden edene. İngiliz milletinin içkiye verdiği para, kitaba verdiğinin kaç misli, hiç düşündünüz mü? En güzel kitap bir kalkan balığı fiyatına. Alan nerede? Umumi kütüphaneler resmî ziyafetler kadar pahalıya mal olsa idi hükümetimizin daha çok iltifatına mazhar olurdu şüphesiz. Kitaplar bileziklerin onda biri kadar etse beyefendilerimizle hanımefendilerimiz arada bir okumak hevesine kapılırdı belki. Birçokları kitabı ucuz olduğu için almaz. Düşünmez ki kitabın tek değeri okunmasındadır. Bir değil birçok defalar okunmasında, çizilmesinde, tanınmasında" (Meriç, 2005: 75).

O halde denilebilir ki Meriç, yaşadığı dünyada göremediği sevgiyi kitapların dünyasına eğilerek bulmuştur ve kitaplarla olan bağı yaşamı boyunca devam etmiştir. Dolayısıyla kitaplara bu denli önem atfetmesinin nedeni yukarıda da değinildiği üzere, çocukluğundan itibaren hem aile içinde göremediği sevgi, ilgi eksikliği hem de okulda, çevresinde sürekli olarak dışlanması nedeniyle oluşan yalnızlık duygusunun kırılcı, yok sayıcı etkisidir. Bu süreçte yaşadığı çeşitli problemlere kitaplar sayesinde göğüs geren Meriç, ilerleyen yıllarla birlikte gözlerini kaybettiğinde ruh dünyasında oluşan boşlukları, yine aynı şekilde kitaplarla ıştırarak doldurmaya çalışır. Bu durum onun şahsiyetinin hangi durum ve olaylar karşısında nasıl şekillenip, yol aldığı en büyük göstergesidir. Topçu'nun da belirttiği üzere, insanın kendi benliğinin bilincinde olması ve bu doğrultuda çeşitli hareket alanlarında bir hürriyete kabil olması, kendi şahsiyetinin inşasında büyük önem arz eder (Topçu, 2019: 220). Çünkü şahsiyet, kişinin düşünce ve varlık alanını inşa ederken içerisinde yer aldığı tüm koşullar çerçevesinde benliğine bir yol ve yön tayin etmesi ve buradan hareketle bir duruş kazanmasıdır.

Bu doğrultuda bakıldığında zaman, Meriç'in içinde bulunduğu çeşitli zorluk ve durumlara karşın, hem insiyaki (içgüdüsel) olarak hem de pasif kalmayıp, boyun eğmeyip belirli bir mantık çerçevesinde tavır takınarak harekete geçmesi, şahsiyetinin oluşmasında büyük bir rol oynar.

Meriç'in şahsiyetinin oluşmasında bu türden çevresel, içtimaî, ferdi vs. olumsuz pek çok etkenin yanında aynı zamanda pozitif olarak değerlendirilebilecek durumlar da yok değildir. Özellikle okuldaki hocalarından aldığı dersler nedeniyle, onların bilgi birikimlerinden etkilenmesi ve onlardan faydalanması şahsiyetinin oluşmasında önemlidir. Nitekim bu hususta kendisinin, “şahsiyetimin oluşmasında önemli bir etkisi olan hocalarımdan birisidir” diyerek bahsettiği, geniş kavrayışıyla birlikte bazen Don Kişot'a bazen Sirano'ya benzettiği ve aynı zamanda “müstakil bir jurnale layıktır”¹⁴ diyerek sevgisini dile getirmekten sakınmadığı tarih hocası, Meriç için ayrı bir öneme sahiptir (Meriç, 1993: 229). Yine bunun gibi aldığı derslerden dolayı tanıdığı ve zekâsına, bilgisine hayran kaldığı başka hocaları da vardır.

¹⁴ Meriç, bu cümleyi aynı zamanda kendisine tercüme hocalığı yapmış olan, Memduh Selim için de sarf eder.

Meriç, gözlerini kaybetmenin üzerinde bıraktığı etkiye her fırsatta değinir. Söz gelimi, “gözlerimi yani her şeyimi kaybettim, tekrar çarka takıldım, ölümü bir münici (kurtarıcı) olarak arıyordum, meselelerimi ancak o çözebilirdi lakin korktuğum için intihar edemedim” ifadesi, bu husustaki düşüncelerini açıkça ortaya koyar (Meriç, 2019a: 391). Çünkü çocukluğundan itibaren yaşadığı kötü hadiselerin üzerinde bıraktığı sorunlarla boğuşurken aniden gelişen bu olay, Meriç’in ruh dünyasında büyük yıkımlara neden olur. Bu sarsıntıyı eşi, sevdikleri, en çok da kendisine yazı arkadaşlığı yapan ve Meriç’in ondan bahsederken, “çok iyi ve mükemmel bir evlat” olduğunu dile getirdiği kızı sayesinde atlatmaya çalışır.

Tüm bu gelişmeler bir süre Meriç ile kitaplar arasına girmişse de kısa süre sonra gözlerinin kapanmasına meydan okurcasına büyük bir şevkle, umutla ve çok okumanın getirdiği birikimle eserlerini yazmaya başlar. Zaman zaman hüznlenerek, yaşadığı ıstırapı dile getirse de bu durumun her defasında ruhunu ve kalemini yeniden güçlendirdiğini şöyle dile getirir:

“Görmek yaşamaktır, vuslattır görmek. Her bakış dış dünyaya atılan bir kementtir, bir kucaklayıştır, bir busedir her bakış. Gözbebeklerimizden fişkırان her seyyale mekân canavarını bir anda ehlileştirir. Görmek sahip olmaktır. Gören hangi hakla yalnızlıktan şikâyet edebilir? Mevsimler bütün işveleriyle emrindedir, renkler bütün cilveleriyle hizmetindedir. Çiçekler onun için açar, şafak onun için pırıldar. Gutenberg matbaayı onun için icat etmiştir. Hugo, o okusun diye yazmıştır şiirlerini. Şehrin bütün kadınları onun için giyinip süslenir. Çocukların tebessümü onun içindir” (Meriç, 2019a: 41-42).

Bir yandan karanlık dünyasını aydınlatmak için yol alırken, diğer yandan da zaman zaman üzülmekten kendisini alamaz. Bu durum hakkında Meriç *Jurnal* adlı çalışmasının ilk cildinde kendisinden üçüncü tekil şahıs gibi bahsederek şunları dile getirir:

“Bazen şükrediyor körlüğüne. Felaketine dört elle sarılmak istiyor. Körlük bir nevi ölüm. Hayır, ölümden çok daha beter bir işkence. Öldükten sonra yaşamak gibi bir şey. Bir hortlak gibi yaşamak. Şekillerin silindiği, güzelliklerin kaybolduğu, cisimlerin katılaştığı düşman bir dünyada yaşamak. Ama öylesine bedbahttı ki bütün felaketlerin mesuliyetini tek kaynağa bağlamak teselli ediyor onu. Bu afet hezimetlerini meşrulaştırıyor. Hiçliğini bütün merareti ile hissetmek dayanılmaz çile. Ama o bu çileyi ömür boyu çekti. Herkesten farklı olmak, ıstırapların en güç tahammül edileni. Hayat onun için bir zilletler zinciri idi. Kendini okuduğu romanlardan

hiçbirinin kahramanına benzetmiyor, acıları edebiyata girmeyecek kadar bayağı da ondan mı?” (Meriç, 2019a: 87).

Meriç işte bu problemler çerçevesinde şahsiyetini meydana getiren unsurların neler olduğunu okuyucusuna sunar.

Meriç’in şahsiyetinin şekillenmesinde etkili olan unsurlardan bir başkası ise yine okuduğu kitaplar üzerindendir. O, çocukluğundan bu yana pek çok kitap ile tanışmış ve onlardan etkilenererek kendi fikir dünyasına farklı düşünceler temin etmeye çalışmıştır. Bu hususta kendisinin, “okumayı Türk Sazı’nı heceleyerek öğreniyorum, bağıra çağıra okuduğum o manzumeler, edebiyat dünyasında ilk kılavuzum olacaktır” ifadesi ve kitap ile ilk tanışması, onu etkileyen ilk yapıt, Mehmet Emin Yurdakul’un *Türk Sazı* isimli eseridir (Meriç, 2005: 16). Yine, düşüncesini etkileyen ve onun için önem teşkil eden yapıtlardan bir diğeri de düzenli bir şekilde çalışmayı onun sayesinde öğrendiğini ifade ettiği, İbrahim Ethem’in *Terbiye-i İrade* adlı çalışmasıdır (Meriç, 2005: 20). Bunların yanı sıra; Rıza Tevfik’in *Kamus-u Felsefi*’si, Selim Sırrı’nın *Terbiye-i Bedeniye Nazariyatı*, Dostoyevski’nin *Suç ve Ceza*’sı, Marks’ın *Kapital*’i, Şemsettin Sami’nin *Kamus*’u vb. eserler, şahsiyetinin oluşmasında kendisine önemli katkıları olmakla beraber, düşüncelerinde etkili bir yol gösterici olan eserlerden bazılarını oluşturur (Meriç, 2005: 20).

Tüm bu veriler ışığında Cemil Meriç’i; hayatı, eserleri ve şahsiyetinin oluşmasındaki etkenler dâhilinde ele alarak kısaca tanıtmaya çalıştıktan sonra onun insana ilişkin düşüncelerine geçebiliriz.

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞAL VARLIK OLARAK İNSAN

Genellikle felsefede ileri sürülen düşüncelerin büyük bir kısmının, belirli bir “kavram çatısı” altında incelendiğini söylemek mümkündür. İnsan kelimesi de bu perspektiften değerlendirilen önemli bir terimdir. Dünya var olduğundan beri, insanın tarihi süreç içerisindeki durumuna bakıldığı zaman, kendisi ve edimlerinin muhakkak bir araştırmaya konu olduğu görülür. İnsan üzerine olan bu araştırmalar, özellikle Eski Çağ’dan başlamakla birlikte, etkisini günümüzde daha çok arttıran önemli bir süreci oluşturmaktadır. Dolayısıyla, insanın “neliğine” ilişkin yapılan çalışmalarda önceliği felsefe oluşturmakla beraber, diğer bilim dalları da bu konu üzerine önemle eğilmiştir. Bu araştırmalar neticesinde her bilim dalı insanı, kendi görüşleri doğrultusunda değerlendirmiş bu durum ise onun hakkında ortak bir tanıma ulaşılmasını zorlaştırmış belki de engellemiştir.

Bu bağlamda Cemil Meriç’in insana dair düşüncelerini ele alırken önceliği insanın anlam ve mahiyetine vermek yerinde olacaktır.

2.1. İnsanın Anlam ve Mahiyeti

İnsan, kâinatta var olduğundan beri hakkında en çok konuşulan, tartışılan bir canlı olmakla beraber tarifi oldukça zor ve çetrefilli denilebilecek yapıya sahiptir. İnsanın anlam ve mahiyetine yönelik yapılan çalışmalardaki farklılıklar, onun varlık yapısının nasıl olduğuna ilişkin ortaya konulan görüşler üzerinde ortak bir uzlaşma sağlanamamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim bu konuda Scheler, insanla ilgilenen bilimlerin sayısındaki artışa dikkat çekerek, bu bilimlerin ne kadar önem taşıdıkları fark etmeksizin, insanı anlama ve tanımlama yolunu kapatarak onu çıkmaza sürükleyen bir yapıya dönüştürdüğünü belirtir (Scheler, 1998: 12).

Bu doğrultuda, Cemil Meriç’in insana dair düşüncelerine geçmeden önce, konuya ilişkin öne sürülen bazı düşünce ve yaklaşımlara kısaca bakmak yararlı olacaktır. Esas olarak “insan nedir?” suali felsefenin gündeminde hep var olmuşsa da etik ve felsefi antropoloji alanındaki araştırmalarıyla tanınan Max Scheler’in (1874-1928) konuyu farklı bir boyuta taşıdığı söylenebilir. Scheler, *İnsanın Kosmos’taki Yeri* isimli çalışmasında

insanı, felsefi bir zeminden hareketle inceleyerek bunu bir problem alanı haline getirmiş, onun kosmostaki yerini, kendini konumlandığı dünyayı, bitki ve hayvanlardan yola çıkarak biyolojik ve psişik durumlar çerçevesinde değerlendirmiş ve insanın “neliğine” ilişkin kapsamlı bir varsayıma ulaşmaya çalışmıştır (Scheler, 1998: 12). O, kendi araştırmasına başlarken “insan denen meçhul” hakkında öne sürülen birbirinden farklı görüşleri üç grup halinde kısaca şöyle dile getirir:

“Aydın bir Avrupalıya insan kelimesinden ne anladığı sorulsa, hemen daima, onun kafasında birbiriyle uzlaşmayan üç ayrı düşünce dünyası birbiriyle çarpışmaya başlar. Bunlardan birincisi, Yahudi-Hristiyan geleneğinin düşünce dünyası; Âdem, Havva, yaratılış, cennet, cennetten kovulmadır. İkincisi, temelini Antik-Grek düşünce dünyasında bulur. Burada, dünyada ilk kez, insanın kendi hakkında bilgisi, insana özel bir yer kazandırmıştır. Bu teze göre insanı insan yapan, onda bulunan “akıl”, logos, phronesis, ratio, mens vb. dir. Logos burada hem söz hem de şeylerin “neliği”ni kavrama yeteneği anlamına gelir. Varlık bütününün temelinde insanüstü bir “aklın” bulunduğu ve bundan yalnız insanın pay aldığı teorisi, bu görüşe sıkı bir şekilde bağlıdır. Üçüncüsü, modern doğa bilimleriyle gelişme psikolojisinin artık gelenekleşmiş olan düşünce dünyasıdır. Buna göre insan, yeryüzü adını alan gezegendeki oluşun en son basamağıdır...” (Scheler, 1998: 11).

Dolayısıyla ona göre, insan hakkında ileri sürülen ve birbirinden farklı anlamlar taşıyan bu görüşler, onun daha karmaşık bir şekle bürünmesine neden olmuştur. Ayrıca Scheler, insanı “olmakta olan bir varlık” olarak nitelendirir ve onun, kendi gerçekleştirdiği eylemleri çerçevesinde şekillenerek var olduğunu belirtir (Scheler, 1998: 7). Bu anlamda insanın, zamanın her anında kendisini ve eylemlerini tamamlamış bir varlık olmaktan ziyade onun, zaman içinde değişen, dönüşen bir yapıya tekabül ettiği söylenebilir. Aynı hususta Nutku, *İnsan Felsefesi Çalışmaları* isimli eserinde, insanın üç farklı zaman diliminde hayatını sürdürdüğünü belirtir ve bunları “eylemesiyle şimdide, anmasıyla geçmişte, umut etmesiyle gelecekte” şeklinde ifade ederek onun, her zaman hareket halinde olan bir canlı olduğuna işaret eder (Nutku, 1998: 45).

İnsan her şeyden evvel, kendisini herhangi bir sınırlamaya tabi olmadan hür bir şekilde biçimlendiren bir canlı olmanın yanında, varlık şeklinin nasıl bir yapıya sahip olacağı hakkında farklı istençlerde bulunan ve bunu belirleme yetisi olan bir canlıdır (Akarsu, 1987: 165). O, “bilinç”, “isteme” ve “karar verebilme” yönleri ile kendine özgü nitelikler barındırmaktadır. Bu özellikler onu öteki canlılardan farklılaştıran önemli

unsurlardır ve bunlar, Scheler'in düşüncesinde de görülmektedir. Zira ona göre, insanın kendi bilincinde olan bir varlık olması ve bunun sayesinde de eylemlerine belirli bir yön ve şekil kazandırması, yalnızca ona özgü niteliklerdir (Scheler, 1998: 44). Ancak insan, ne sadece biyopsişik, ne sadece biyolojik ne de onu sadece belirli bir tarafı ile inceleyen bilimlerin öne sürdüğü gibi tek yönlü bir varlıktır. O, bütün bunlar dâhilinde “bütünlükçü” bir çerçeveden hareket ederek incelenmesi önem taşıyan bir canlıdır. Çünkü insan, bahsedilen belirli özellikleri dışında, manevi değerler alanı ile de kendi benliğini ve varlığını özel kılan bir niteliğe sahiptir. Scheler'in vurgulamaya çalıştığı nokta burasıdır ve ona göre insanı inceleyen bilimlerin, onu, sadece bedeniyle tanımlanabilecek bir varlıkmişçesine değerlendirmeye çalışmaları, Batı'nın her yönden insana karşı olan “tek yanlı” ilgi ve tavrı neticesinde oluşan bir durumdur (Scheler, 1998: 78).

İnsanın felsefi yanı ve yönünün incelenmesine ilişkin öne sürdüğü görüşleri ile tanınan Takiyettin Mengüşoğlu'nun (1905-1984) insana yaklaşım tarzı ve onu ele alış biçimi ise, onun bütün yönleriyle birlikte değerlendirilmesi gerektiği üzerinedir. Mengüşoğlu'na göre, insan hakkında kapsamlı bir varsayım elde edilmek isteniyorsa şayet bu, onu tek yönüyle inceleyen yaklaşımların aksine ancak ve ancak ona ilişkin “bütünlükçü” bir yaklaşım tarzı ile mümkün olabilir. Bu bağlamda o, insanın “varlık şartları” ile beraber incelenmesi gerektiği fikrini savunarak, “insanın biyolojik özelliklerinden, iç hayatından, ruh ile beden arasındaki ilişkiden, süje veya bilinç alanlarından değil, insanın somut varlık-bütününden, bu varlık-bütününde temelini bulan varlık-koşullarından, fenomenlerinden hareket edilmesi” gerektiğinin altını çizer (Mengüşoğlu, 2015: 19).

Bu doğrultuda Mengüşoğlu Scheler'i, insanın “neliğini” açıklarken onu, kendi belirlediği geist, bilinç, zekâ, vb. kavramlar çerçevesinde inceleyerek genel bir kanıya varma çabasını da eleştirir. Ona göre, insanın hayvan ile karşılaştırıldığında ondan farklı olarak varlık şeklinin nasıllığı incelenirken o, Scheler'in veya diğer bilim dallarındaki düşünürlerin öne sürdüğü gibi tek yönlü ve göreceli bir bakış çerçevesinde değil “bilimsel”, “deneysel araştırmalar” zemininde “bütünsel” bir yaklaşımla ele alınarak açıklanması gereken bir varlıktır (Mengüşoğlu, 2015: 14). Dolayısıyla Mengüşoğlu için soyut, manevi birtakım sözcük ve kavramlarla, doğru ve bütüncül bir insan tanımı ve ayırımına ulaşamaz.

Türk fikir hayatında önemli ve etkili bir yer edinmiş isimlerden birisi olan Hilmi Ziya Ülken'in düşüncesine göre ise, her bir bilim dalının insanı kendi anlam dairesinde kalarak "parçalı bir yaklaşım" tarzı ile incelemesi, açıklamaya çalışması yanlış bir yöntemdir. Zira ona göre insan denen varlık anlaşılmaya, açıklanmaya çalışılırken "biyoloji, psikoloji ve sosyoloji" ekseninde kalarak, tek tek değerlendirilmemesi gereken bir canlıdır ("Hilmi Ziya Ülken & Nurettin Topçu", 2002: 104). O, insanı "sabit" ve "evrensel bir *Gestalt*" şeklinde değil, devimsel bir süreç içerisinde ele almaktan yanadır ("Hilmi Ziya Ülken & Nurettin Topçu", 2002: 104). Dolayısıyla ona göre insan, sürekli gelişme halinde olan bir canlıdır ve işte bu nedenden dolayı onun bu özelliğini gözden kaçırmamak gerekir.

Kısaca, insana ilişkin öne sürülen fikirlerden de anlaşılacağı gibi o, devamlı hareket halinde olan bir varlıktır. Tıpkı yeni doğan bir bebeğin zamanla büyümesi, gelişmesi, çocukluk hâli, yetişkinlik hâli ve son olarak yaşlılık hâli dikkate alındığında bu durum açıkça görülmektedir. İşte bu değişim ve dönüşüm çerçevesinde o, sosyal ve kültürel manada değişmekle beraber düşünce yapısı olarak da aynı kalmamakta ve yenilenmektedir. Dolayısıyla her bir insan tekine özgü akıl, düşünce, duygu ve bunları dile getirme, sunma biçimleri farklı olduğu için insanın tarifi hakkında ortak bir duruş sergilenemediği belirtilebilir.

Cemil Meriç'in insan hakkındaki düşüncelerine bakacak olursak öncelikle şunu belirtmek gerekirse Meriç, gerek eserlerinde gerek yazılarında ve öne sürdüğü fikirlerinde, açık seçik bir biçimde insan tanımı ortaya koymasa da yazılarından ve düşüncelerinden hareketle onun, insana ilişkin düşünceleri anlaşılmaya ve kısaca aktarılmaya çalışılmıştır. Meriç, biyoloji biliminin insanı yalnızca canlı bir varlık şeklinde incelediğini söyler (Meriç:2018c: 45). Ona göre insan, diğer tüm yaratılmışlar içerisinde farklı bir şekilde incelenmesi gereken varlıktır ancak yalnızca bir tarafı ile değil bütün yönleriyle birlikte araştırılmalıdır. Yine Meriç'e göre her ilim insanı kendi açısından ele alıp tanımlamaya çalıştığı için, binlerce ciltte açıklanıyor gözükmesine rağmen insanı bütünlüğü ile ifade eden bir tanımı bulunmamaktadır (Meriç, 2019a: 322). Oysaki insan, öne sürülen görüşlerden de anlaşılacağı üzere, tek bir yanı ile değil, bütün taraflarıyla dikkate alınıp incelenmesi gereken bir canlıdır. Dolayısıyla insanın ne olduğu

açıklanmaya çalışılırken, yukarıda değindiğimiz “bütünlükçü yaklaşım” fikri ile Meriç’in bu düşüncesinin benzerlik taşıdığını söylemek mümkündür.

Meriç insan ilimlerinin, insanın kendisi olmasını sağlayan düşünce ve duygu âlemi üzerine yoğunlaştığını belirtir (Meriç, 2018c: 45). Dolayısıyla o, insanı insan yapan etkenlerden bahsederken onun “düşünce” ve “duygu” tarafının önemine vurgu yapar. Yine Meriç, “insan denen meçhulün” evrendeki en garip serüvenlerden birisi olduğunu belirtir ve onun, bilinen canlılar içerisinde düşünme becerisi olan tek varlık olduğuna işaret eder (Meriç, 2019a: 112).

Meriç’in düşüncesine göre insan, onda bulunan zekâsı sayesinde ilerleme kaydetmektedir ve bu nedenle içinde bulunduğu tüm alanlarda başarı daima insanla birlikte olacak bir şeydir (Meriç, 2018c: 31). Burada Cemil Meriç’in, insanı “zekâsı” ile üst bir konuma yerleştirdiği ve bu anlamda onun, öteki canlı türlerinden ayrı olarak, insan için ayırıcı tarafına dikkat çektiği söylenebilir.

Meriç’e göre, fiziki âlemde “determinizm” hâkimdir ancak insan dünyasında ise özgürlük egemendir (Meriç, 2018c: 34). O, evrende gerçekleşen çeşitli olayların belirli yasalar çerçevesinde işlediğini belirtir fakat insanın kendi dünyasında, bu normlardan bağımsız bir özgürlüğün mevcudiyetini söz konusu yapar. Dolayısıyla insanın, bu yasalardan bağımsız bir şekilde eyleme hürriyetine sahip olduğu söylenebilir. O, bu yönüyle kendi yaşamında gelişen olaylara, durumlara yön verme yeteneği ve sorumluluğunu taşır. Zira Meriç’in düşüncesinde insan, “irade sahibi” bir canlıdır (Meriç, 2018c: 33). Ayrıca Meriç’in, insanı inceleme şekli çevresinden tamamen bağımsız olmayan, aksine çevreden aldığı etkiler kapsamında tepkiler ortaya koyan ve bu çerçevede kendisini ve etrafını şekillendiren bir varlıktır. Bunu, Meriç’in kendi yaşamında ve yaşadığı olaylar, gelişmeler üzerinde de görmek mümkündür. Üstelik Cemil Meriç’in, Marx’ın öne sürdüğü, insanı kendisi yapan asıl şeyin onun dış dünya ile birlikte karşılıklı olarak etkileşime girmesi ve bununla birlikte değişmesiyle oluşan bir yapı olduğu fikriyle de benzer görüşte olduğu belirtilebilir (Meriç, 2018c: 206). Dolayısıyla Meriç’e göre insan, içinde bulunduğu çevreyi etkileyen ve aynı zamanda da ondan etkilenen önemli bir varlıktır.

Genel olarak Meriç, yazı hayatına başladığı ilk andan itibaren kendi yaşadığı ve gözlemlediği durumlar dâhilinde yukarıda da değindiğimiz üzere net, açık seçik bir insan tanımı yapmasa da bütün yazılarında insan ve onun yapıp etmelerinin etkileri, sonuçları olduğu söylenebilir. Ayrıca Cemil Meriç'in, Scheler ve Mengüşoğlu'nun çalışmalarını okuyup okumadığı bilinmemekle beraber, yazılarından, düşüncelerinden anladıklarımızı kendi gözlemlerimiz çerçevesinde değerlendirdiğimizi belirtmekte yarar vardır. O hâlde denilebilir ki Meriç, Scheler'in yaptığı gibi insanı sadece "geist" varlığı şeklinde tek yönden değerlendirmek yerine, insanın insan olmasını sağlayan ve onu şekillendiren; kültür, inanç, dil, ideoloji, medeniyet, toplum vb. kavramlar çerçevesinde incelemeye çalışır. Bu bakımdan Scheler ile insanı belirli bir kavram çatısı altında inceleme yönünden benzerlik gösterse de onu ele alma noktasında ayrılmaktadır. Mengüşoğlu ise insanı, belirli bir kavram kümesi etrafında soruşturmak yerine onu, somut bir bütünsellik ile varlık şartları çerçevesinde ve deneysel araştırmalar kapsamında incelenmesi gerektiğini savunur.

Özetle Meriç'in insan hakkındaki düşünceleri kısaca böyle toparlanabilir. Ayrıca onun düşüncesinin seyrinde sabit, durağan bir çizgi olmadığını da söylemek mümkündür. O, düşüncenin çok boyutluluğuna inanan ve ortaya konulan, öne sürülen fikirlerin yeni ve farklı bakış açılarıyla değerlendirilebileceğini kabul eden bir düşünürdür. Ona göre, nasıl ve neden dünyaya geldiği anlaşılamayan insan, içinde bulunduğu âlemde aç kalmadan yaşamını sürdürebilmek için, kendi kendini dahi yok eden garip bir canlıdır (Meriç, 2019a: 111).

2.2. Tabiat ve Varlık Âlemindeki Konumu

İnsanı her şeyden evvel kendisi yapan ve onu tabiattaki diğer tüm canlılardan ayıran belirli nitelikleri söz konusudur. O, bu nitelikler sayesinde var olduğu ilk andan itibaren içinde bulunduğu coğrafyayı, tabiatı değiştirip dönüştürerek, kendi varlığına uygun bir yaşam alanı kurmaya çalışır. İşte bu ayırıcı özelliklerin neler olduğunu *İnsan Felsefesi* adlı çalışmasında Mengüşoğlu şöyle sıralar:

"Bilen, yapıp-eden, değerleri duyan, tavır takıyan, önceden gören ve önceden belirleyen, isteyen, özgür ve tarihsel bir varlık olan, ideleştiren, bir şeye kendisini veren, çalışan, eğiten ve eğitilebilen, inanan, sanat ve tekniğin yaratıcısı olan, konuşan, disharmonik, biyopsişik bir varlık olan insan" (Mengüşoğlu, 2015: 75).

Mengüşoğlu'nun belirtmiş olduğu bu nitelikler insanın “varlık şartlarını” oluşturur ve onu diğer canlı varlıklardan farklı kılarak, tabiat karşısında kendisini savunmasını ve güçlü olmasını sağlar. Bu durumun ayrıca, insanın ne olduğunu anlamaya ve tanımlamaya çalışırken kişiye bir çıkış yolu sunduğu da söylenebilir.

Aynı konuda Meriç, insanın içinde bulunduğu dünyayı yaşanabilir bir şekle getirmesi için öncelikle onun, tabiat karşısında kendisine kolaylık sağlayacak birtakım araç gereçlere ihtiyacı olduğunu ve ancak bu şekilde yaşamını idame ettirebileceğini söyler (Meriç, 2018c: 41). Bu, insanı evrende yapıp-edem bir varlık olarak diğer canlılar içerisinde özel ve yüksek bir konuma taşır. Zira insan, eylemde bulunan ve bu eylemlerinin sonucunda değerler alanına tabi olan ve onların mesuliyetini taşıyan bir varlıktır. Bu da onun bitkiden, hayvandan farklı olarak en ayırt edici özelliğini oluşturmaktadır. Bunların dışında insan, kendisinde var olan kabiliyetleri sayesinde doğa karşısında acizliğe kapılmadan, önüne çıkan tüm şeyleri tecrübe ederek onları nesneleştirebilir ve onlardan istifade ederek kendi başarılarını yaratabilir (Mengüşoğlu, 2015: 376). Dolayısıyla insan, kendi varlık alanını inşa ederken kendisine en fazla sayıda yarar sağlayacak ve en az sayıda zarar verecek şekilde, tabiat ile belirli bir ahenk ve uyum içerisinde hareket etmeye çalışır. Bu çerçevede tabiatın aktif bir parçası olan insan, yapıp etmeleri sayesinde ilerleme kaydettiği müddetçe aynı derecede tabiat da kendisiyle birlikte kusursuz bir şekle bürünür (Meriç, 2019a: 219). Bu anlamda insan ve tabiat ilişkisinin birbirinden kopuk, ayrı düşünülmesi mümkün olmayan önemli bir olgu olduğu söylenebilir.

İşte tüm bu çaba ve uğraşlarına rağmen insan, doğa karşısında kısa ömürlü bir varlıktır (Meriç, 2018c: 31). O, her ne kadar kendisi için iyi ve fayda sağlayan her şeyi nesne haline getirerek yaşamını devam ettirse de bu, sonsuza kadar sürecek bir olay değildir. İnsan, sonlu bir varlıktır ve zamanı geldiğinde yaptığı her şeyi bırakmak zorunda kalan bir canlıdır. O, “kendi vital-itki tepkilerini iterek, bastırarak onların, algılar ve imgelerle beslenmesine engel olarak, kendisini şiddetle sarsan hayattan ilke bakımından vazgeçebilen bir varlıktır” (Scheler, 1998: 56). Dolayısıyla insan, bilinci olan bir varlık olarak kendi istençleri doğrultusunda kararlar alan ve bunları uygulayan canlıdır. Sınırları olmayan, güçlükler karşısında yılmadan içinde bulunduğu koşulların daha iyisine ulaşabilmek arzusuyla dünyayı, kendi dünyasını var gücüyle değiştirip dönüştürmeye

çalışan “istek dolu olan bir varlıktır” (Scheler, 1998: 57). Bu durum onu, başta hayvanlar olmak üzere diğer tüm canlı varlıklardan üstün kılan bir özelliktir. Cemil Meriç’in yaşam serüvenine baktığımız zaman bu durumun onun üzerindeki etkisinin yadsınamaz bir gerçek olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla Meriç’in hayatı boyunca yaşadığı çeşitli problemlerden kurtulabilmesi ve onları bir şekilde aşmaya çalışması, Scheler’in bahsettiği güçlük tanımayan ve bu doğrultuda sorunlara bıkmadan çözüm üretmeye çalışan istek dolu bir varlık olmasında saklı olduğu söylenebilir.

Meriç’e göre, “tabiatın büyük kuvvetleri karşısında kendisini yalnız zekâsıyla silahlı bulan insanoğlu, yapıp eden bir varlık olarak tabiattaki kuvvetleri sabırla incelemiş, gök kubbede kendi büyüklüğünü ve küçüklüğünü seyretmiştir” (Meriç, 2018c: 30). O hâlde denilebilir ki insan, doğanın tüm zorlayıcı şartlarına karşın ona, zekâsıyla direnen bir varlık olmuştur. O, Mengüşoğlu’nun belirtmiş olduğu üzere “yapıp-eden” bir canlı olarak kendisine belirli bir hareket alanı sağlamaya çalışan bir varlıktır. Bir başka açıdan ise Meriç’in, insanı tabiat karşısında sadece zekâsıyla ele alma fikrinin, Scheler’in düşüncesi ile karşılaştırıldığı zaman önemli farklılıklar olduğu söylenebilir. Şöyle ki *İnsanın Kosmos’taki Yeri* adlı eserinde Scheler, insanı, tabiatın karşısında bir tek zekâsı ile değil, bunu da kendi içerisinde eriterek var olan bir üst yeteneğe sahip canlı şeklinde inceler ve bu da onun felsefi antropolojisini oluşturan geist kavramıdır (Scheler, 1998: 40). Dolayısıyla insanın, Meriç ve Scheler’in düşüncelerine göre doğa karşısında kendisini farklı şekillerde yansıtmaya, savunmaya çalışan bir varlık olduğu belirtilebilir.

Ayrıca Scheler için insan, “kendisinde kötü ve yıkıcı bulduğu itkilere karşı sabır göstermeyi öğrenmeli, bunlara karşı doğrudan doğruya savaşa girişmemeli onları başka yönden yenmeyi öğrenerek, enerjisini vicdanının iyi ve doğru bulduğu değerli işlerde kullanmalıdır” (Scheler, 1998: 70). Bu hususta Meriç’in çocukluğundan itibaren hem aile içinde göremediği ilgi hem de çevresinde karşılaştığı çeşitli dışlanma ve muameleler, gözlerini kaybetmesi ile birlikte yaşadığı maddi ve manevi buhranlara karşı sabır göstermesi; iradesini, gayretini, enerjisini kitapların dünyasına eğilerek harcaması Scheler’in üzerinde durduğu, olaylar karşısında “sabır gösterme” meselesi ile yakından ilişkilidir. Zira Meriç için bu ve benzeri süreçler başlangıçta oldukça zor geçmişse de sonrasında üstesinden gelebilmeyi, onlarla birlikte yaşayabilmeyi öğrenmiştir. Nitekim konuya Meriç’in kendi ifadesiyle örnek verecek olursak o bu hususta şunları söylemiştir:

“Yıllarca aç kaldım. Koca bir şehirde yapayalnız ve aç kalmak. Köpeklerin bisküvilerle beslendiği bir dünyada aç bir aydın, aç milyonlarca aydın. Ama beni açlıktan fazla isyana sürükleyen tek oluşumdu. Aç ve tek olmak. Gurbet ve açlık. Bu şehrin kaldırımlarında bir başka aç Cemil Meriç hiçbir zaman dolaşmamıştır, diye düşünürdüm. İmparatorluk okuma yazma bilen her tebasına şahane caizeler dağıtmıştı. Ben düşünen, okuyan ve temsil ettiği, temsil ettiğini sandığı beşerî kıymetleri lekelememek için aç kalmaya, açlıktan kıvranmaya razı olan adam. Sonra bu açlık yalnız midenin değil, daha korkunç açlıklarla kol kola idi. Tenin açlığı, gönlün açlığı. Yaşamadım. Çocukluğumu, gençliğimi yaşamadım. Hep kafamın üzerinde yürüdü vücudum. Seni seviyorum sözünün bir yalan, bir teselli, bir alay olarak bile muhatabı olamamak. Muhatabı ve mükellimi...” (Meriç, 2019a: 151).

Bu bağlamda insanın, tabiat karşısında ve kendi içerisinde yaşadığı güçlükler ve hadiseler konusunda “sabır göstererek” onların üstesinden gelme çabasının, insan hayatının geri kalan bölümü bakımından ne derece önem arz ettiğini Meriç’in yaşadığı hadiselerden de yola çıkarak anlamak mümkündür. Bunun aksi söz konusu olduğunda ne gibi problemler oluşur diye sorulduğunda ise, Mengüşoğlu insanın tabiattan, doğadan uzaklaştığı ve ona aykırı hareket ettiği zaman başarı veya karşılaşılabilecek sorunların sorumluluğunu de yine kendisinin taşıdığını belirtir (Mengüşoğlu, 2015: 15). O hâlde denilebilir ki, insanın içinde bulunduğu ve yaşadığı sorunlara karşı çözüm bulma arayışı hem doğanın içinde hem de insanın şuuru ile birlikte doğayı işleyiş biçiminde saklıdır. Bu yüzden o, sabır ve özveri ile tabiattan faydalananarak ondan kopmamalı, sorunlara çözüm üreterek başarılarına yenilerini eklemelidir. Çünkü “sanatın da bilimin de, uygarlığın da dayanağı doğa” içerisinde ve tüm bunlar, onun sayesinde ilerlemekte ve gelişmektedir (Uygur, 2015: 28).

2.3. Ferdiyet ve Toplumsallık Bağlamında İnsan

İnsanın canlı bir varlık olarak kendisini bilmesi ve tanınması, bireysel ve toplumsal manada karşılıklı ilişkiler çerçevesinde anlam kazanır. Çünkü insan, yaratılışı ve özü itibarıyla doğa karşısında yalnız halde yaşayabilmesi söz konusu olmayan bir canlıdır. Onun fert olarak hayatını idame ettirebilmesi, içinde bulunduğu toplumda yaşamını kolay kılan her türlü imkân için ortaklaşa hareket etmesini gerektirir. Dolayısıyla insan ve insanlardan oluşan toplum denilen bütün, birbirinden ayrı, bağımsız değildir. Bu bağlamda insanın, hem doğada bulunan diğer canlılardan gelebilecek tehlikelere karşı kendisini savunabilmesi hem de gereksinimlerini daha kolay bir şekilde giderebilmesi,

onun başka insanlarla birlikte yaşamasını gerekli ve mecbur kılar (Meriç, 2020: 151). Bu nedenle insan, Meriç'in düşüncesine göre bir arada yaşaması zorunlu bir canlıdır. Aynı hususta Mengüşoğlu da, insan denen varlığın yalnız yaşayamayacağını belirterek onun, toplumla beraber varlığını sürdürdüğünü ifade eder (Mengüşoğlu, 2015: 23). Bu nedenle insanın, fert olarak toplum içinde anlam kazandığını söylemek mümkündür.

Meriç'in düşüncesine göre, felsefenin oluşmasındaki esas etken ferdin bizatihi kendisidir (Meriç, 2018c: 114). Çünkü her bir insan tekinin ifade ettiği ve kendisini, içinde yaşadığı toplumu temsil eden farklı düşünce şekilleri ve değer yargıları söz konusudur. İşte bu çeşitliliğin bir tezahürü olarak felsefe, birey nezdinde kendisini farklı görüşlerle temsil eden bir disiplindir. Fakat Meriç'in bu görüşü ile toplumu tamamen karşısına aldığı da söylenemez. Zira onun için “fert, sadece bir mozağin içinde yer alır” ve “grubun içinde eriyerek”, “eridiği ölçüde de mevcut olur” (Meriç, 2018c: 212). Bu bağlamda fert, var olan bir bütünü oluşturan parçalardan yalnızca birisidir ve bu bütün içerisinde, onun varlığıyla birlikte anlam ve önem kazanır. O hâlde denilebilir ki Meriç için ferdin önem kazanmasındaki esas etken, onun belirli bir topluluk içerisinde “erimesiyle” kendi alanını var etmesidir. Bu yüzden birey, topluluk içerisinde erimiştir (Meriç, 2018c: 364). Bu anlayış doğrultusunda denilebilir ki insan, toplumun belirlediği normları bilerek hareket etmeli ve bu normlardan yararlanarak toplumun ilerlemesine, gelişmesine de katkıda bulunmalıdır (Meriç, 2018c: 211). Fakat tüm bunlara rağmen fert kendisini toplum ile birlikte belirli bir ahenk, nizam ve uyum çerçevesinde şekillendirse de var olmasının esas koşulunu toplum ile ortaya koymamalıdır. Çünkü o topluluğu, kalabalığı oluşturan da ferdin bizatihi kendisidir. Dolayısıyla, düşüncenin harekete geçme, gelişme noktası bireyin kendisinden başlar ve her konuda yeni bir fikir öne sürmek de ilk olarak yine fert ile birlikte mümkün olmaktadır (Meriç, 2020: 295). Bu anlamda Cemil Meriç'in, fert - toplum ilişkisinde ferdi öncelediğini söylemek mümkündür.

Meriç'in düşüncesine göre, “düşünen ve yaratan kalabalık değil üstün-ferttir” (Meriç, 2020: 126). Görüldüğü gibi fert üzerine yoğunlaşan Meriç, onu toplum karşısında tamamen üst bir mertebeye yerleştirerek, her şeyi var eden merkezi bir nokta olarak değerlendirir. Ona göre fert, çoğulların oluşturduğu bir düzende değil, kendi ortaya koyduğu ve yarattığı düzlemde eyleyen ve anlam kazanan bir varlıktır. Bu yüzden tek tek

bireylerin oluşturduğu her yapı, toplumun dışında ayrı ve önemlidir. Bütün bu düşüncelere rağmen Meriç'in, "cemiyetin ferdin, ferdin de cemiyetin içinde olduğu belirten, cemiyetten ayrılan ferdin aynı zamanda kendi varlığının büyük kısmından da ayrıldığını belirten Bergson" gibi, her ikisinin de tam anlamıyla birbirinden kopamayacağını ve birbirini dışlayamayacağını düşündüğü söylenebilir Bergson (1967'den aktaran Atalay, 2014: 188). Dolayısıyla hem cemiyet hem de fert birbiriyle belirli bir denge çerçevesinde uyuşma ve anlaşma halindedir.

Meriç'in bu konu hakkındaki başka bir ifadesi ise şöyledir:

"İnsanı cemiyet yaratır. Hangi cemiyet? İnsan cemiyetle tam bir uyuşma halinde olduğu zaman tarihi yoktur. Doğar, yaşar, ölür. Tarihi yaratan fertle kalabalık arasındaki anlaşmazlık, yani dram daima bir çelişmenin eseri. Fertle cemiyet kaynaştığı zaman terakki yoktur. Beraber otlayan, beraber geviş getiren adsız bir sürü vardır sadece..." (Meriç, 2019a: 224).

Dolayısıyla Meriç için insanın bir tarihi olacaksa şayet, o ancak ve ancak fert ile toplumun çatışmasından doğan gelişmelerin neticesi ile gerçekleşebilir. Ona göre, insanın kaderinin şekillenmesinde etkili olan belirleyici unsur toplum ise de, tamamen ona teslim olduğu vakit "denizdeki herhangi bir dalga" misali olmaktan öteye gidilemeyeceğinin de altını çizer (Meriç, 2019a: 224).

Meriç'e göre toplum, her ne kadar ferdin ölçsüz ilerleyişinin gerekliliğine göre onu eğitmeye çalışsa da beraberinde, onun kendine göre bir fikir ve ruh dünyasının olduğunu göz ardı ettiğini düşünür (Meriç, 2020: 90). Dolayısıyla o, her ne kadar fert ve toplumun belirli bir noktada birbirine muhtaç oldukları öne sürse de, toplumun ferde karşı olan tavrına, tutumuna ve onu bütünüyle kendi içinde eritip sindirme istencine, karşı çıktığını söylemek mümkündür. Çünkü onun için fert, içinde yaşadığı toplumdan ayrı bir şekilde anlam ifade edebilmektedir.

Ona göre "ferdin her hareketi, hatta son tahlilde hayatının bütünü, bir kararlar zincirinden ibarettir ve ruh bu kararlar sayesinde kendi kaderini inşa ederek hayatına bir mana kazandırır" (Meriç, 2020: 246). Bu yüzden ferdi, toplumda hazır bulunan normlar çerçevesinde şekillendirirken aynı zamanda onun da kendi kararlarını verebilecek yetkinlikte olabileceğini düşünerek hareket etmek gerekir. Zira fert, kendi hayatına ve

yaşamına belirli bir çerçevede kendisi yön tayin edebilir. O, toplum tarafından keskin hatlarla değiştirilip, dönüştürülmemelidir.

Yine Meriç'in düşüncesine göre, "cemiyet ferdin bütün soluk alma ve gelişme imkânlarını elinden aldıktan sonra, 'sen hastasın dostum', 'senin komplekslerin var' diyerek onu iteler" (Meriç, 2019a: 142). Ferdin her hareketini şekillendirmeye çalışan ve bunu da başaramayınca onu bu şekilde ötekileştiren toplum, Cemil Meriç için daima geri planda kalması gereken bir yapıdır. Kendi yaşamından da bunları deneyimleyen Meriç için, bu düşüncelerin anlamsız olmadığını söylemek mümkündür. Çünkü o, henüz daha çocukluk dönemlerinden itibaren içinde bulunduğu toplumun baskılarını, ötekileştirme çabalarını, onu yalnızlığa itecek her davranışı onaylayan tavrını, bizzatı deneyimleyerek yaşar. Örneğin bu dışlanma meselesi hakkında Meriç, *Jurnal Cilt 1* adlı eserinde şöyle bahsetmiştir:

"Bugün bizde neden mütefekkir yetişmiyor konusu üzerinde duracaktım. Kartallar uçmadan önce ücra kayalıklarda talim yaparlarmış. Tefekkür tek insanın işi değil. Ben bir Descartes, bir Spinoza olamazdım. Neden olamazdım? Bu bir kromozom meselesi değil. Hotantolar içinde büyüdüm. Okumak istediğim zaman dövdüler, kitaplarımı yırttılar. Nihayet kütüphanem yağma edildi, hapse atıldım vs. Cemiyet bel kemiğimi kırdı. Uçmak istediğim zaman ancak sürünebiliyordum..." (Meriç, 2019a: 128).

Görüldüğü üzere Meriç'in kendi ifadesiyle, bir birey olarak ne zaman anlamlı ve olumlu adımlar atmaya kalksa cemiyet tarafından sürekli olarak dışlanmalara maruz kalmıştır. Bu ve benzeri örnekleri çok defa deneyimleyen Meriç için toplum denilen bütün, fertten sonra gelir ve fert, daima her meselede ilk öncülü oluşturur. Kendine ve topluma yarar sağlayacak olan şeyleri düşünmek mecburiyetinde olan fert için esas olan yine kendisidir. Bu hususta Meriç, fertleri atomlara benzeterek herkesin ayrı ayrı kendi çıkarını gözetmek durumunda kaldığını; bu ferdiyetçi anlayışın ise kapitalizmin temelinde yer alan bir düşünce olduğunu belirterek, kapitalizmin toplumu değil ferdi ön plana çıkardığını düşünür (Meriç, 2018c: 395). Bu kapsamda fert, kendi istenci doğrultusunda özgürce hareket edebilmek için, kendisini toplumdan koparmamakla birlikte aynı zamanda ona tamamen tabi olmamalıdır. Zira yukarıda da söz edildiği üzere fert ve toplum belirli bir ölçü çerçevesinde bir arada yaşaması zorunlu yapılardır. İşte bu zorunda olma durumu, ferdin tamamen toplumdan kopmamasını, onunla belirli bir dereceye kadar etkileşim halinde olmasını gerektirir. Öte yandan toplum, daima belirli

yaşam dinamikleri çerçevesinde eylemekte ve ilerlemektedir. Bireyin bunu bilerek hareket etmesi, menfaatleri açısından kendisine en az boyutta zarar verecek ve en fazla sayıda yarar sağlayacak durumların tespiti açısından kolaylık sağlar.

Özetle, Cemil Meriç'in insana bakışı ve yönelişi, fertten topluma doğru ilerleyen ve merkezinde bireyin olduğu bir yapıya tekabül eder. Ona göre, insan denen varlığa ulaşmak ve ne olduğu anlaşılmak isteniyorsa şayet, bu sadece fertten başlayarak onun olduğu bütün alanlarda işe koyulmakla mümkün olabilir. Bu hususta fert, Meriç'in insan anlayışının temelini oluşturur. Fakat ne durumda olursa olsun fert, tamamen toplumdan da soyutlanamaz. Aksine, belirli bir dereceye kadar onunla kaynaşmak mecburiyeti ve ehemmiyeti taşır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜLTÜR VE TARİH BAĞLAMINDA İNSAN

Kültür sözcüğü de tıpkı insan kavramının tanımlanmasında olduğu gibi tarifi oldukça karışıklık ve farklılık ihtiva eden bir sözcüktür. Kelimenin bu manada geçmişten günümüze üzerinde ortak bir uzlaşa sağlanamayan yapıda olduğu bilinmektedir. Çünkü kavram, her toplum ve uygarlık içinde, bulunduğu coğrafyanın kendisine sağladığı imkânlar çerçevesinde değerler üretir. Kültür sözcüğü de bu değerler dünyasında kalan ve ondan etkilenecek kendisini yeniden oluşturan bir kavramdır. Sözelimi, herhangi bir topluluk hakkında genel anlamda bir tanım yapılmak istendiğinde, bunun en iyi ifade ediliş şekli onun kültür yapısına bakmaktır. İşte bu anlayış çerçevesinde denilebilir ki kültür, tıpkı bir insan tekinin kendisini tanımlayan kimliği gibi, bulunduğu toplumun, coğrafyanın onu anlatan, tarif eden bir kimliğini, aynasını oluşturur.

Bu bağlamda Cemil Meriç'in kültür hakkında öne sürdüğü görüşleri ve onun, kendi düşünce dünyasında ne tür anlam ve muhtevalar içerdiği ve insanın belirli bir kültür dairesinde kalarak kendisini nasıl yansıttığı kısaca sunulmaya çalışılacaktır.

3.1. Kültür ve Medeniyet Bağlamında İnsan

Kültür kavramına Cemil Meriç'in yüklediği anlamı daha iyi görebilmek ve anlayabilmek bakımından, başka yazarların da bu husustaki düşüncelerine kısaca bakmakta yarar vardır. Bu doğrultuda Güvenç'e göre kavram genel olarak şu manaları taşımaktadır:

“Sözcük *Cultura* 'dan geliyor. Latince'de, *Colera*, sürmek, ekip, biçmek; *Cultura* ise Türkçedeki 'ekin' karşılığında kullanılıyordu. *Culture* sözcüğü XVII. Yüzyıla kadar Fransa'da aynı anlamda kullanıldı. İlk kez ünlü Voltaire, *Culture* sözcüğünü, insan zekâsının (*esprit*) oluşumu, gelişimi, geliştirilmesi ve yüceltilmesi anlamında kullanmıştır. Sözcük buradan Almanca'ya geçmiş ve 1793 tarihli bir Alman Dili Sözlüğünde *Cultur* olarak yer almıştır” (Güvenç, 1979: 96).

Dolayısıyla kelime üzerinde tek bir tanım yapmak mümkün görünmemektedir. Bunun nedenin ise genellikle, insanın bulunduğu coğrafi şartlar ve yaşayış şekillerinden, inançlarından, konuştuğu ve anlaştığı dil yapısından vs. kaynaklandığı söylenebilir.

Cevizci, kültürü, “insan toplumunun biyolojik olarak değil de sosyal olarak kuşaktan kuşağa aktardığı maddi ve maddi olmayan ürünler bütünü” şeklinde tanımlayarak, simgesel yaygın yapıtlar veya niteliklerin tümünün kültür kavramının tarifini oluşturduğunu belirtir (Cevizci, 1999: 536).

Aynı hususta Mengüşoğlu, düşüncelerini *İnsan Felsefesi* adlı çalışmasında şöyle dile getirir:

“Gerçekten de kültür ulusaldır; varlık yapısı bakımından ulustan ulusa değişir ve yaratıcısı olan ulusun özelliğini taşır. Bundan dolayı insanlığın bir kültür birliğinden değil, ancak kültürlerin çokluğundan, çeşitliliğinden konuşulabilir. Çünkü her ulusun kendine has bir kültürü vardır. Kültürün bu nitelikleri, onun varlık yapısının bir sonucudur. Böylece aralarında az veya çok bir uygunluk veya bir ayrılık bulunan kültürlerden, kültür çevrelerinden konuşulabilir; örneğin, ‘Batı Avrupa kültür çevresi’ içine giren bir Fransız, bir İngiliz, bir Alman bir İtalyan, bir Hollanda kültüründen söz edilebilir. Öte yandan bir Türk, bir İran, bir Arap, bir Çin, bir Hint, bir Meksika kültürü vardır. Hem bu kültürlerin kendisi arasında, hem de onlarla Batı Avrupa kültürleri arasında büyük fark vardır” (Mengüşoğlu, 2015: 45).

Duralı’ya göre ise kültür, “insanın ayakta kalmak, yaşamak için ortaya koyduğu eserlerin tamamıdır, üründür ve bu ürünlerin maddi manevi tamamı kültürümüzü oluşturur” der ve ekler, “insan ne vakit dünyaya gelmişse kültür de o zaman ortaya çıkmıştır, bu anlamda kültürün üç dayanağı vardır; dil, din ve zanaat.”¹⁵ Bu bağlamda benzer bir tanımlı Çüçen’nin de yaptığı söylenebilir. Dolayısıyla ona göre kültür genel manada, insana mahsus bilgi, inanç ve tavırların tamamını kapsayan ve bu doğrultuda ortaya koyduğu maddi-manevi eserlerin tümünü içeren, temsil eden bir kavramdır (Çüçen, 1999: 111).

Nermi Uygur’un kültür ve insan arasında kurduğu ilişkiye bakacak olursak ona göre, nasıl ki bir balığın hayat bulmasında etkili ve önemli olan alanı “su” oluşturuyor ise, insanın da yaşamını sürdürebilmesinde ve devam ettirebilmesindeki esas ortamı “kültür” oluşturmaktadır (Uygur, 2018: 103). O, kültürün insan için “her şey” demek olduğu belirterek genel olarak şöyle özetler:

¹⁵ Bu paragraf YouTube’da yayımlanan ve sunuculuğunu M. Erboğa’nın yürüttüğü, “Teoman Duralı İle Felsefe Söyleşileri” adlı televizyon programının “Evrin, Beşer ve İnsan” başlıklı 1. bölümünden alınan kısımdır. <https://www.trt2.com.tr/felsefe> (21.03.2019).

“Kültür yalnızca tarihçileri, toplumbilimcileri, düşünürleri ilgilendiren bir kavram değildir. Kültür girdi-çıkışıyla tüm-yaşama aslında, günlük yaşamın dopdolu içeriği. Kültür her şeyimiz; sevmemiz, bilmemiz, algılamamız, istememiz, düzenlememiz, amaçlamamız, umudumuz - her şeyimiz kültür. Her şey ondan, onunla en önemlisinden en önemsizine dek. Kültür; havamız, toprağımız, suyumuz, varlığımız... Kendimizi dışında, ötesinde duyduğumuz zamanlarda bile kültür; bağlar, yoğurur, taşır, tutar” (Uygur, 2018: 103-104).

Bu doğrultuda farklı düşünürlerce ortaya konulan kültür tanımlamalarına bakıldığında, genel olarak kavramın toplumdan topluma değiştiği, belirleyici olan etkenin ise her toplumda oluşan farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Cemil Meriç’in düşüncesinde kelimenin taşıdığı manalara bakarak, yukarıda sayılan özelliklerle ne derece benzer ya da farklı yanları olduğu aktarılmaya çalışılacaktır. Cemil Meriç öncelikle her konuda daima kelimelerin ciddi olarak manasını bilmek, kavramak ve hudutlarının ne olduğunun belirlenmesi gerektiği fikrinden yanadır. Dolayısıyla o, kültür denildiğinde neyin kastedilmek istendiğinin apaçık bir şekilde ortaya konulmasını ister. Ona göre, “gerçek kültür bir tutkudur, insana inanış ve kendini insanlığın kaderinden sorumlu tutuştur” (Meriç, 2019c: 14). Yine onun düşüncesine göre kültür, “insanın kendi kendini fethidir” ve evrende “hümanizmanın” oluşmasında önemli bir rol oynayan mefhumdur (Meriç, 2019c: 14). Bu bağlamda kültür, Meriç için insan ile beraber anlam bulan ve onunla birlikte bütünlük kazanarak ortaya çıkan bir sözcüktür. Ayrıca o, kültürün tanımlanmasından bahsederken insanın içinde bulunduğu zamanı, geçmiş ile birlikte güçlendirerek ayakta tutması gerektiğini belirtir. Zira Meriç, özellikle belirli bir kültür yapısının oluşmasında ve ilerlemesinde “tedrici” bir yaklaşım tarzının gerekli ve önemli olduğunu ifade eder. Dolayısıyla onun için kültür, bugünü geçmiş ile birlikte güçlendirmek manasını taşımaktadır. Yine Meriç’in düşüncesine göre kültür, Avrupa kökenli bir sözcük olması sebebiyle yabancıdır ve bu yönüyle o insanımız için cazip, çekici bir anlam ifade etmektedir (Meriç, 2020: 87). Oysaki gerçek anlamda bir kültür yapısından bahsedilecekse şayet bu, batının sunduğu kavramları, terimleri olduğu gibi benimsemekle değil, kendi kültürel değerlerimizden hareketle, onlardan kopmayarak mümkün olabilir.

Cemil Meriç kültürün, sabit tek bir anlamı olmadığını aksine onun her ülkede, coğrafyada farklı bir anlam ve muhtevaya büründüğünü belirterek, sürekli devinen ve değişime uğrayan bir yapı olduğunu belirtir. O, bu bağlamda kültürü şöyle açıklar:

“Dünyada kültürden daha kaypak bir mefhum tanımıyorum. Tahlil edemezsiniz, çünkü unsurları sonsuz. Tasvir edemezsiniz, çünkü bir yerde durmaz. Mânâsını kelimelerle belirtmeğe kalkıştınız mı elinizle havayı tutmuş gibi olursunuz. Bakarsınız ki her yerde hava var, ama avuçlarınız bomboş. Gerçekten de, kültür, Batı’nın düşünce sefaletini belgeleyen kelimelerden biri: kaypak, karanlık, samimiyetsiz. Tarımdan idmana, balıkçılıktan medeniyete kadar akla gelen ve gelmeyen düzinelerce mânâ. Kelime değil, bukalemun” (Meriç, 2019c: 31).

Dolayısıyla kültür, onun için çeşitli anlamlar içeren ve farklı alanları temsil eden bir sözcüktür. O, bu devinim, temaşa ve “samimiyetsizlik” göstergesi ile batıya özgü ve onu temsil eden bir kavramdır. Bu noktada insan için önemli olan şey, sürekli dinamik hâlde olan bu kelimenin girdabına yakalanmamak ve onu kendi değerleri ile yoğurmak olmalıdır. Bu hususta Meriç, insanın içinde yaşadığı toplumdan, coğrafyadan kopamayacağını, koptuğu zaman ise onun artık “okunmaz ve anlaşılmaz” olacağını vurgular (Meriç, 2005: 38). Dolayısıyla batının, modernleşme ve çağdaşlaşma çerçevesinde bir göstergeler yumağı olarak karşımıza sunduğu kültür ve ürünlerinin, türlü kılıf ve maskeler altında, insanı kendi değerlerinden koparmaya çalışan “bulanık” bir kelimeyi temsil ettiğini söylemek mümkündür. Bu ayrılmanın, kopmanın temel kaynağı ise Cemil Meriç’in önemle üzerinde durduğu gibi, batılılaşma sevdası uğrunda özelde bireyin, genelde ise toplumun kendi değerlerine yabancılaşarak, onu kendisi yapan unsurlardan uzaklaşmasından kaynaklanmaktadır. Bunun böyle sürmemesi yine insanın kendisine bağlı olan bir durumdur. Peki, bu nasıl bir şekilde sağlanabilir diye sorulduğunda ise Meriç için bunun en iyi şekli, insanın geçmişine sahip çıkmasıyla beraber aynı zamanda ona tümüyle tabi olmadan, eleyerek ve seçerek yeni olanı kabul etmek gerektiğidir (Meriç, 2020: 84). Ayrıca o, insanın birbirini daha iyi tanıdığı, belirli kalıplara hapsolmadan karşısındaki ile diyalog yapmaktan kaçınmadığı ve bu doğrultuda kozasını parçaladığı vakit, yetkin ve kusursuz bir “kültür”e sahip olunacağını da önemle altını çizer. Tersî söz konusu olduğunda da tanımı oldukça muğlaklık içeren kültür kavramının, her konuda insanın yaşam alanında yıkımlara yol açabileceği söylenebilir.

Meriç’in düşüncesine göre her kültür, kendilerine mahsus bir düşünce sistemi barındırır ve yine her kültür için belirli bir yaşayış ve yok oluş durumu söz konusudur (Meriç, 2020: 62). Bu anlayış doğrultusunda bakıldığında denilebilir ki kültür mefhumu, anlam olarak toplumdan topluma değişen ve bulunduğu yerin yapısına, özelliklerine göre çeşitli “kılıflara, maskelere bürünen” bir sözcüktür. Ayrıca Meriç, “filozofların mantık,

değerler ve estetik konularında ‘kültürel boyut’ tabirini sık sık kullandıklarını ve sözcüğün, toplum bilimleriyle, azınlıklar ve gelişmemiş kavimlerin problemleriyle uğraşan herkesin ortak malzemesi arasına girdiğini” belirtir (Meriç, 2019c: 43). Üstelik Meriç, kavramın bu yönüyle Descartes’in *Yöntem Üzerine Konuşma* isimli çalışmasında “daha gelişmiş” bir ifadeyle ortaya konulduğunu ileri sürer. Bu hususta Descartes şunları söyler:

“Yolculuk yaparken duyguları duygularımıza oldukça ters düşen kimselerin böyle olmakla barbar ya da vahşi olmadıklarını, ama pek çoklarının uslarını bizim kadar hatta bizden daha iyi kullandıklarını gördüm. Sonra, Fransızlar ya da Almanlar arasında yetişen bir kişinin, aynı ruhu taşıyarak, tüm yaşamını Çinliler ya da yamyamlar arasında geçirmiş olsaydı, şimdiki durumundan ne kadar ayrı durumda olacağını düşündüm. Sonra da giysilerimizin biçimine kadar, on yıl önce beğendiğimiz ve belki on yıl sonra da beğeneceğimiz şeyin bugün bize ne kadar garip ve ne kadar gülünç geldiğini gördüm ve şu sonuca vardım; bizi inandıran şey, herhangi bir kesin bilgidен çok alışkı ve örnektir...” (Descartes, 1998: 14-15).

Bu anlayış doğrultusunda bakıldığında tüm bu çok boyutluluğun ve izafiliğin, felsefi alandaki tezahürü ise, yukarıda da değinildiği üzere devamlı oluşum halindeki insanın ve yaşadığı coğrafya ve toplumun, kendine özgü belirli yaşam şeklerinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Cemil Meriç, kültürü açıklarken onu “irfan” kavramı ile birlikte mukayeseli olarak ele almıştır. Beraberinde kültür kelimesinin farklı anlamlarda kullanılmasının nedenlerini, kendi düşünce dünyasından yola çıkarak ortaya koymaya çalışmıştır. İrfan derken neyi anlamamız gerektiği hususunda Meriç onun, bütünü kucaklayan bir kelime olduğunu ifade ederek, insanı farklı bir zeminde ele almak yerine onu ayırmayan, birleştiren bir kelime olduğunu belirtir (Meriç, 2019c: 14). Dolayısıyla irfan sözcüğü Meriç için daha genel, kuşatıcı ve bütünleştirici bir alana tekabül ederken, kültür kavramı daha hususi, tek boyutlu, bağımsız bir alanı temsil eder. Nitekim bu hususta Meriç şunları söyler:

“İkinci Meşrutiyet’e kadar kültür kelimesi yok bizde. Nasıl olur? Kültürü karşılayacak bir kelime yok mu? Kültür tek başına bir Babil kulesidir. Balıkçılık, ziraat, mikrop üretimi, vs. 161 manası var. 161 manası olan kelimenin hiçbir manası yoktur. 1930’a kadar Fransa irfan manasında kullanır. Alman Herder’den itibaren çeşitli manalar veriyorlar. Kemâlat-ı beşeriyeyi

tamamlayan her şey. Ferdiyeti şahsiyete çeviren her şey. Osmanlı’da bunun ismi ‘irfandır’. Batı, billûr bir avizeyi kırar ve toz halinde bize sunar” (Meriç, 2018c: 304)

Bu bağlamda denilebilir ki kültür kavramı, geçmişten itibaren bir anlam karışıklığı içinde ilerlemekte ve farklı kelimelerin onun yerine kullanımları olduğu görülmektedir. Sözgelimi, Meriç kavramın “irfan” kelimesi yerine geçmesinden söz ederken, zamanla birlikte irfanın bütün asilliğini ve önemini yitirdiğini, bunun yerine kültür sözcüğünün her anlamda ve alanda kendisini gösterdiğini belirtir (Meriç, 2005: 68).

Cemil Meriç irfanın, “insanı insan yapan vasıfların bütünü” olduğunu ve kültürün ise daha çok, insanın ekonomik anlamda elde ettiği “kanlı” zaferlerini saklamak amacı taşıyan bir örtü şeklinde olduğunu söyler (Meriç, 2019c: 33). Kültür kavramı genel olarak karşıladığı bu manalarla pek çok karışıklığa neden olmaktadır. Çünkü kavram, tıpkı “konulduğu kabın şeklini alan sıvılar” gibi sürekli değişip dönüşmekte ve farklı anlam kategorilerini temsil etmektedir. Oysaki kültür, Meriç’in de işaret ettiği üzere, o artık elde edilmiş malumatlar bütünü olarak değil, okunduktan sonra unutulup geride kalanlar şeklinde değil, “hayatı anlama ve yaşama tarzı” şeklinde anlaşılmalıdır (Meriç, 2020: 89). Kavram onun için, daha çok eski anlam ve muhtevaları ile “maziye” ifade etmekle beraber, ona tabi olarak sürekliliğini sağlaması gereken bir yapıya karşılık gelir. Ancak kelimenin ulaştığı son nokta itibarıyla, onun artık bu yönünü tamamen kaybederek çeşitli anlamlar içerdiği söylenebilir. Bu hususta Meriç, “kültürün en yüksek merhaleye ulaştığı Yeni Dünya’da, kültür yok artık; ‘karşı-kültür’, ‘anti-kültür’, ‘hippi-kültür’, ‘kültür-sonrası’, ‘devrimci-kültür’ var” diyerek durumu açıklamaya çalışır (Meriç, 2020: 88). Dolayısıyla kavram herhangi bir geleneği, göreneği, maziye temsil ederek ilerlemekten ziyade, bulunduğu zamana, an’a göre şekil alan bir yapıya tekabül eder. O, bu yönüyle, içinde bulunduğumuz dünyanın bize kazandırdığı özelliklerin tümünü içeren ve yansıtan bir sözcüktür. Bu anlayış çerçevesinden hareketle denilebilir ki kültür, hakkında en az mutabık kalınan ve en çok görüş ileri sürülen bir kelimedir. Bunun nedeni de devamlı değişen dünyada, insanın bu gelişme ve ilerleme anlayışının gerisinde kalmayarak ona uyum sağlama çabası, onu kendisi yapan coğrafyanın kültürüne, değerlerine yabancı kalması ve bunun sonucunda da hızla ondan kopmasıyla gerçekleşen bir durumdan ibaret olduğu söylenebilir.

Kısaca Meriç'in düşüncesine göre "kültür" sözcüğü, "kaypaklığı, müphemiyeti" ile batıyı temsil eden, tanımlanması güç "Avrupa'nın uydurduğu" sözcüklerden birisidir (Meriç, 2019c: 37) Üstelik Meriç kendisine yöneltilen, "kültürün mü hizmetindesiniz, irfanın mı?" sorusuna, zamanında kendisinin de belirli bir dönemin insanı olarak "kültürün hizmetinde" olduğunu, batının düşüncelerini sunmaya çalıştığını ve detaylarla fazla ilgilendiğini belirterek, bu süreçte edindiği, topladığı malumatları artık okuyucusuna sunmak arzusuyla, kültürden ziyade "irfanla uğraşmak istediğini" söyler (Meriç, 2019c: 33-34).

O, kültürün tanımını ve açıklamasını yapmaya çalışırken ilham aldığı kişilerin düşüncelerinden de yola çıkarak, kendisinin şu şekilde bir tarif ortaya koyabileceğini ifade eder:

"Az veya çok kalıplaşan düşünüş, duyuş ve davranış tarzları; bu bütünü birçok insan öğrenir ve bölüşür. Böylece kültür, belli kişileri hem objektif hem de sembolik olarak başkalarından ayrı bir topluluk haline getirir" (Meriç, 2019c: 67).

Kısaca ortaya konulmaya çalışılan bu düşünceler çerçevesinde denilebilir ki kültür; değişen, dönüşen değerlerle birlikte içerik ve anlam olarak aynı kalmayan, sürekli farklılaşan bir kavramdır. Muhtevası bu denli değişen sözcüğün karşısında yer alan insan, bulunduğu kültür dairesinde, var olan niteliklerinin üzerine yenilerini katarak, farklı anlamlara, tanımlara bürünen bir varlıktır. Dolayısıyla kültür, ortaya çıktığı toplumda insanlar üzerinde sıfırdan inşaya başlamaktan ziyade, mevcut bulunan değerler ve durumlar üzerine eklemeler yaparak, farklılık kazandıran bir sözcüktür. Ayrıca onun bu özelliğinin, tanım olarak içerdiği bütün karmaşıklığına rağmen olumlu anlamlara da geldiği ifade edilebilir. Zira kültürün devinen yapısı sayesinde tüm insanlık, ortak konularda buluşarak belirli bir uyum mekanizması çerçevesinde etkileşime girmekte ve kaynaşmaktadır.

Bir başka açıdan ise insan denilen canlı varlık, yaşamını devam ettirebilmek amacıyla türlü yapıp etmelerde bulunur. Sözgelimi, soğuk iklim bölgesinde yaşayan birisi, soğukun kendisine vereceği zarardan korunmak için birtakım etkinliklere girişir. Yiyeceğini, içeceğini, giyeceğini, yakacağını, evini vs. ona göre ayarlamaya çalışır. Bu süreçte kullandığı ve ortaya koyduğu ürünler ve davranış çeşitlerinin tümü, onun kültür

dünyasının bir resmini yansıtır. Önemsiz ve sıradan görünen tüm bu yapıp etmeleri, kendisinin bulunduğu coğrafyaya özgüdür ve o coğrafyanın belirlediği davranışların kendisini oluşturur. Bir başka örnekle konuyu daha da netleştirecek olursak Nutku'ya göre, “elini kaldırıp selam verme ile elini göğsüne koyarak selam verme, selamlaşmadaki genelliği kurar” (Nutku, 1998: 48). Bu anlamda “selam verme” insan için genel bir davranış biçimini oluşturmaktadır. Fakat onu özel kılan tarafı ise yukarıdaki açıklamada da değinildiği üzere onun her toplumda, uygarlıkta farklı şekillerde tasavvur edilmesidir. Peki, tüm bu ayrılıkların, farklılıkların oluşmasındaki ana etken nedir diye sorulduğunda, cevap olarak insanın çeşitli yaşam şekillerinden kaynaklı olarak, onun tek bir topluluk ve kabile halinde değil toplum halinde yaşamını sürdürmesi nedeniyle olduğu belirtilebilir. Dolayısıyla ne kadar çok farklı topluluk, kabile, coğrafya var ise, bir o kadar da farklı yaşayış şekli ve “kültür” söz konusudur. Bu minvalde bakıldığında gerek maddi gerekse manevi kültürün oluşturduğu tüm bu farklılıklar, insanların düşünce yapısını da farklılaştırmaktadır. Her topluluğun kendi hayat tarzına, dinine, inanç şekline, ahlakına göre gelişen bir felsefi zemini vardır ve felsefe bu farklı kültür yapılarının oluşturduğu zeminde tecelli eder. İşte tüm bu gelişmelerin hepsi kültür yapılarının çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede oluşan davranış çeşitliliğinin tamamı, insanın ve toplumun kimliğini belirleyerek her topluluğun kendi yapısına özgü kültür tanımlamalarını ortaya koyar.

Ayrıca insan çeşitli yaşayış biçimlerine, değerlerine göre yapıp etmelerde bulunarak tavırlar takınan, düşünceler ortaya koyan bir varlıktır. İşte tüm bu özelliklerin hepsinin onun, felsefi alandaki konumunu oluşturduğu söylenebilir. Sözgelimi, İlk Çağ filozoflarından birisi olan Sokrates'e baldıran zehrini içiren şey, yaşadığı toplumda birtakım değerlerin ve inançların dışında söylemlerde bulunarak, insanların düşünce sistemleri üzerinde yapacağı etkiden korkulmasından kaynaklanmaktaydı. Bu doğrultuda bakıldığında tüm bu tavır, tutum, davranış ve yönelimlerin hepsinin, kültür kavramının yarattığı muhtevadan kaynaklandığı söylenebilir. Bu nedenle felsefe, kültür ve insan ile bir bütün halinde olmasından dolayı, ondan ayrı düşünülmemesi gereken bir etkinliktir.

Kültür kavramının bu kısa açıklamasından sonra, ismi onunla birlikte anılan, hatta çoğu zaman “eş anlamlarda” kullanılan ve bu çerçevede karışıklığa oldukça elverişli bir alan yaratan “medeniyet” sözcüğünün kısa bir tanımıyla birlikte, kültür kelimesiyle nasıl

bir ilişkisi olduğuna ve onun Meriç'in düşüncesindeki karşılıklarına kısaca bakılmaya çalışılacaktır.

Medeniyet kavramının çıkış noktası, özellikle 17. yüzyıldan sonra Avrupa'da bilim ve tekniğin ilerlemesiyle, farklı pek çok yaşam şekillerinin oluşmasına neden olmuş, bu da insanlar arasında maddi ve manevi ilişkilerin gelişmesinde önemli bir rol oynamakla beraber, kavram Fransa'da 18. yüzyıldan sonra görülmeye başlanmıştır (Baykara, 1990: 1).

Aynı hususta Kutluer, kelimenin etimolojik açımlarından şöyle söz etmiştir:

“Arapça'da ‘şehir’ anlamında ve müdün köküne dayanan medîne isminden Osmanlı Türkçesi'nde türetilen medeniyet kelimesinin, kök itibarıyla ‘yönetmek’ (es- siyâse) ve ‘malik olmak’ anlamları da bulunan deyn (din) mastarıyla da ilişkili olduğu ileri sürülmüştür. Medenî (medeniyete) ve medîne ise ‘şehre mensup olan, şehirli’ manasına gelmektedir (Lisânü'l-Arab, “mdn”, ”dyn” md.leri)” (Kutluer, 2003: 296).

Sarıoğlu ise kavramı, “etimolojik anlamıyla medeniyetin somut görünümünün daha ziyade şehirlerde meydana geldiği; fabrikalara, çok katlı binalara, konak ve saraylara, gösterişli iş merkezlerine, spor ve sanat kompleksleri ile konfora, centilmence tavırlara daha ziyade kentlerde şahit olunduğu da doğrudur” şeklinde açıklamıştır (Sarıoğlu, 2014: 39).

Kafesoğlu da, medeniyetin ortaya çıkmasında önem teşkil eden değerlerin oluşumunda genel olarak üç faktörün rol oynadığını söyleyerek bunları şöyle sıralamıştır:

- Coğrafi çevre
- İnsan
- Cemiyet (Kafesoğlu, 1997: 26)

Bu üç unsurun tamamının da hem kültür hem de medeniyet kavramı açısından ayrılmaz bir bütün olduğunu ve bunlar üzerinde tek bir tanım yapılamamasındaki esas etkeni oluşturduğu söylenebilir.

Cemil Meriç açısından baktığımızda ise o, kelimenin önceden “ilim ve teknik gelişme”, “şehirleşme” gibi anlamlarla, gelişmiş seviyede bulunan cemiyetler için

kullanıldığını belirterek, kavramın geline nokta itibariyle daha çok; “sanayileşme”, “modernleşme”, “gelişme” gibi sözcüklerle ifade edildiğini söyler (Meriç, 2019c: 66).

Ayrıca Meriç medeniyet kavramını, İbn-i Haldun’un “umran” ve “asabiyet” kelimeleriyle açıklamaya çalışarak şunları söyler:

“Umran geniş manasıyla medeniyet, yani; bir kavmin yaptıklarının ve yarattıklarının bütünü, içtimai ve dini düzen, adetler ve inançlar. Umranın iki merhalesi: bedevilikle haderîlik. İki merhalesi veya iki tezahürü. Bedevilik, Bâdiye hayatı. Bâdiye, ne çöl, ne köy, ne kır. Belki bunların hepsi, bedevilerin oturduğu veya dolaştığı her bölge. Bâdiyenin başka dillerde karşılığı yok. Haderîyet de kademe kademe. Her toplumun kaderi, bederîyetten haderîyete geçmek. Bu inkişafın muharrik kuvveti: Asabiyet” (Meriç, 2020: 147).

Bir başka açıklamasında ise Meriç, tek bir medeniyetin olmadığını aksine, pek çok medeniyetlerin var olduğunu söyleyerek gelişme ve ilerlenin de ancak bu “çeşitlilik sayesinde” mümkün olabileceğinin altını çizer (Meriç, 2019a: 170). Bu hususta o, bir toplumun yıkılmasında asıl önemli olan nedenin onun, yalnız başına kalması olduğunu belirterek, sadece “kümülatif” bir şekilde oluşan toplumların birlik oluşturarak ilerleyebileceğini söyler (Meriç, 2019a: 169).

Meriç’e göre, her insan toplumunun kendine özgü bir medeniyet anlayışı vardır ve bu konuda milletlerin birbirlerine karşı üstünlük kurma çabaları “kendini beğenmişlik” emaresinden başka bir şey değildir (Meriç, 2020: 82). Ayrıca o, kültürün ne olduğunu tanımlamaya çalışırken onu “medeniyet” kavramı ile birlikte mukayeseli bir şekilde ele alarak, her iki sözcüğün de meydana getirdiği karışıklığa dikkat çekmek ister. Bu bağlamda kültür ve medeniyet mefhumlarının “kaypak ve şüpheli” iki arkadaş olduklarını belirterek beraberinde, ortak bir alanı paylaştıklarını söyler (Meriç, 2020: 95). Devamında, içeriği ve manası sürekli olarak değişen medeniyet kavramının, tarihsel aşamalara da bakıldığında geniş bir alan halinde olduğunu, bu bölümlerin hudutlarının çizilmesi gerektiğini vurgular (Meriç, 2020: 94). Fakat geline nokta itibariyle karmaşıklığa son derece elverişli olan bu iki kavramı aydınlatmak için başarıya ulaşılmadığının da altını çizer (Meriç, 2019c: 41). Sonuç olarak Meriç, hem kültürün hem de medeniyetin her ülkede ve coğrafyada farklı manalar taşıdığını belirtir ve bu hususta yapılması gereken şeyin ise, ölçülü davranmak olduğunu söyleyerek, yaşayan her kavramın değişime uğramasının normal olarak karşılanması gerektiğini belirtir (Meriç,

2020: 98). İşte bu anlayış doğrultusunda o, kelimeler arasında süren tartışmaların sona ermeyeceğini, esasında ne kastedilmek istendiğinin de okuyucunun kendisinin yazılanlardan yola çıkarak anlaması gerektiğini ifade eder (Meriç, 2020: 98).

Ayrıca Meriç, garp medeniyeti denildiğinde ne anlaşılması gerektiği hususunda ise; “Fransız, İngiliz, İtalyan, Amerikan kültürleri”nin anlaşılması gerektiğini belirterek, kültür sözcüğünün belirli bir cemiyete ilişkin olduğunu, “medeniyet”in ise çok daha geniş bir anlamıyla “daha kucaklayıcı bütünler için kullanılması” gerektiğini ifade eder (Meriç, 2019c: 66). Bir başka açıklamasında ise Meriç “kültür”ün, insanın fiziki âleme, çevreye istediğini yaptırabilmek amacıyla ortaklaşa oluşturduğu araçlar şeklinde ele alındığını; medeniyetin de insanın ahlaki, ruhi, fikri alanda yükselmesi amacıyla oluşturulduğu araçlar olarak değerlendirildiğini ve bunları; felsefe, din, hukuk, resim gibi dalların temsil ettiğini belirtir (Meriç, 2019c: 65). Yine ona göre kültür ve medeniyet kavramlarının tanımı hakkında bu açıklamaların tam tersini iddia edenlerin de mevcut olduğunu, bu karmaşıklık içerisinde hangisine yönelmek gerektiğini de sorar (Meriç, 2019c: 66). Beraberinde kültür ve medeniyet kavramlarının açıklanması konusunda ne kadar emek harcanırsa harcanırsın tam anlamıyla başarıya ulaşamadığının da altını çizer (Meriç, 2019c: 41).

Yine Meriç’in düşüncesine göre, medeniyetler “tek çizgi” yönünde ilerlemezler (Meriç, 2020: 109). Bu bağlamda o, medeniyetlerin birbirlerinden üç şekilde “iktibas” yapabileceklerini ve bunların neler olduğunu şöyle sıralar:

“Kolonileştirme yoluyla. Fenikeliler Kartaca’ya, Yunanlılar Güney İtalya’ya ve Sicilya’ya, İngilizler Kuzey Amerika’ya ve Avustralya’ya kültürlerini böyle yaymışlardır.

Aşılayarak. Tehlikeli bir usuldür bu. Aşı her zaman tutmaz. Tutsa da ana gövdeyi felce uğratar. Boy atan, meyve veren yeni kültürdür. Helenleşen İskenderiye, Mısır ağacına yapılan böyle bir kültür aşısıydı.

Faydalanma yoluyla. Bir kültür kendi değerlerini inşa ederken başka kültürden malzeme alır. Bu türlü “iktibaslar” daha çok ilim ve teknoloji alanında geçerlidir. Yabancı bir medeniyetten dini, felsefi, içtimaî, ahlâkî unsurlar alınabilir; ama sadece besleyici malzeme olarak. Hint böyle yapmıştır” (Meriç, 2020: 109).

Bir başka husus ise, Meriç’e göre gerileyiş tüm medeniyetler için engellenemez bir kaderdir ve bunun asıl nedeni; her kültürün, “insanlığın” önemli değerlerinden bir kısmını gerçekleştirdikten sonra, görevini tamamlamış olarak “ölüme mahkûm” olmasıdır (Meriç, 2020: 110). Bu anlayış doğrultusunda o, aynı zamanda “kültür”ün de bu şekilde yol aldığını belirterek şunları söyler:

“Kültürün yaratıcı dönemi dev kentlerde (megalopolis) sona erer: Paris, Londra, Berlin ve bilhassa New York. Dev kent bir kalp değil, bir beyindir, yuvadan çok mezar. Yaşama arzusu söner dev kentte. Kadınlar çocuk yapmaz olur. Kültür çağının ehramı temelinden sarsılır. Önce zirve, yani dev kent çöker, sonra taşra, nihayet köy. Samimi bir imanın yerini ‘bilimsel’ bir dinsizlik yahut ölü bir metafizik alır. Yaşlılara saygı yerine soğuk bir maddecilik, benim vatanım ve devletim yerine milletlerarası toplum, güçlkle kazanılan haklar yerine tabî haklar; gerçek değerler yerine para ve mücerret değerler; halk yerine yığın. Emperyalizm, beynelmilecilik, kuvvet ihtirası, sınıf kavgası, işte medeniyetin meyveleri” (Meriç,2020: 111).

Bu anlayış doğrultusunda bakıldığında denilebilir ki kültür ve medeniyet tasavvurları insan ve onun oluşturduğu toplumla beraber oluşan ve yine onunla birlikte farklı niteliklere bürünerek varlığını sürdürmeye çalışan kavramlardır.

Cemil Meriç’in kültür ve medeniyete dair düşüncelerini kısaca bu şekilde sunmaya çalıştık. Özetle, Meriç için her iki kavram da bugünkü geldiği son nokta itibarıyla, tarif ve tasnifi oldukça karmaşık mefhumlardır. Onun için her iki kavram da, tarihi süreçle birlikte değerlendirilmesi gereken terimlerdir. Zira her iki sözcüğün de oluş ve yok oluş sebepleri bu varlık sahasında cereyan etmektedir. Bu konuda Meriç, “ağaç kökü ile yaşar, insan da öyle; mazi gövdemiz, maziden koptuk istikbale bağlanamadık ne Avrupa’yız ne de Asya” diyerek, kendi kültür ve medeniyetimize sahip çıkmamızı ve bu durumun tersi olduğunda ise; özümüzü, değerlerimizi kaybederek hiçbir ilerleme kaydedemeyeceğimizi vurgular (Meriç, 2019a: 297).

Ayrıca insanın, tarih ve zaman ile birlikte oluşum halinde olmasının yanında onun, sabit kalmayıp sürekli olarak değiştiğini de vurgulamak gerekir. Bu anlamda Herakleitos’un “akış” kavramsallaştırmasına değinecek olursak şöyle ki, İlk Çağ Yunan filozoflarından birisi olan Herakleitos’a göre, her şey “akış” halindedir. Dolayısıyla sabit, durağan hiçbir şeyin varlığından söz edilemez. Sözelimi, belirli bir zaman dilimi öncesindeki ben ile şu an içinde bulunduğum zamandaki ben bile aynı değildir ve bunlar

arasında dahi çok büyük bir fark vardır. Dolayısıyla her “kültür” ve “medeniyet” birbirlerinden etkilenmekte, değişmekte, dönüşmekte ve aynı kalmamaktadır. Kısaca hem medeniyetin hem de kültürün “kendine özgü bir bilinci” ve “özü” olduğu ifade edilebilir. Bu nedenle her iki sözcük de “insan” ile birlikte belirli bir niteliğe tabi olan terimlerdir. Farklı anlamları karşılamaları da bu niteliklerin her alana yansımalarından dolayıdır.

Tüm bu açıklamalardan sonra denilebilir ki Cemil Meriç, kültür ve medeniyet mefhumlarının müphemiyetinin, toplumdan topluma değişmesinden dolayı bunların yerine esas olarak kendi değerlerimizi temsil manasında “irfan” kavramının kullanılmasından yanadır. O, bu kavramların ortaya koyduğu muğlaklık ve karmaşıklığın yaşamın her aşamasında devam edeceğini, bu noktada yapılması gereken şeyin onlara karşı, “ölçülü” yaklaşmak olduğunu belirtir. Ayrıca Meriç, kültür ve medeniyet kavramlardaki karışıklığa binaen, esasında kültür sözcüğünün İslamiyet’te “edep” manasını taşıdığını belirterek, ardından “irfan” kelimesinin ortaya konulduğunu, fakat Ziya Gökalp’in onu farklı bir sözcükle isimlendirmek istemesiyle “hars” kavramının ortaya çıktığını, nitekim cumhuriyetten sonra sözcüğün olduğu gibi “kültür” şeklinde kabullenildiğini ifade eder.¹⁶ Bu noktada Meriç, yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, her iki kavramın da net olarak bir açıklamasının yapılamamasından dolayı, ne denilmek istendiğinin yazılanlardan yola çıkarak kişinin kendisinin anlaması ve adlandırması gerektiğini vurgular.

3.2. Ahlak ve İnanç Varlığı Olarak İnsan

Tarihi süreçle birlikte bakıldığında “**ahlak**” kavramının düşünürlerce pek çok kez incelendiği ve üzerinde farklı tarif ve tasniflere gidildiği bilinmektedir. Bu noktada öncelikli olarak, Cemil Meriç’in ahlak sözcüğüne yüklediği manayı daha iyi anlayabilmek bakımından, farklı yazarların, düşünürlerin konu hakkındaki düşüncelerini kısaca belirtmekte yarar vardır.

Bu anlayış doğrultusunda Çağrıci’ye göre kavram “Arapça da ‘sekiye, tabiat, huy’ gibi manalara gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur” (Çağrıci, 1989: 1). Frolov

¹⁶ Bu kısım Cemil Meriç’in 1976 yılında TRT’ye vermiş olduğu “Dil ve Kültür Konuşmaları” adlı mülakatından aktarılmıştır. <https://www.youtube.com/@seyfullahciftci792> (15.08.2022).

ise kavramı, içtimai hayatın her bölümünde, insanların davranışlarını ve ilerleyişlerini, belirli bir nizam çerçevesinde gerçekleştirebilmeleri için oluşturulan bir müessese şeklinde tanımlar (Frolov, 1991: 7). Cevizci'ye göre ahlak, insanların kendi anlayışları doğrultusunda hayatlarını sürdürdükleri ve bu anlamda kendilerine kılavuz edindikleri prensipler veya normların tümüdür (Cevizci, 1999: 17; Arslan, 2009: 132).

Sokrates; “ahlak” ve “bilgi” arasında bir dengenin mevcut olduğu görüşünü savunarak, ahlaklı olan kişinin aynı zamanda bilgili olacağını, beraberinde “insandan ve toplumdan” ayrı olarak “ahlaki değerler”, kanun ve normların bulunduğunu belirtir (Çüçen, 1999: 306). Platon, ahlak kanunlarının ve değerlerinin, “insan ve fenomenler” âleminden bağımsız olarak “idealar dünyasında” gerçekten nesnel bir varlığa sahip olduklarını savunurken, o da hocası Sokrates gibi, “ahlaki değerlerin” kaynağına “bilgi” ve “eğitimi” yerleştirir (Çüçen, 1999: 307). Aristoteles için ise ahlak; her şeyde bir denge ve “ölçü” olmasıyla anlamlıdır ve bu manada her konuda aşırılıklardan kaçınarak insanın “mutlu” olabileceğini, bu mutluluğun ise ancak erdeme uygun şekilde etkinliklerde bulunarak gerçekleşebileceğini belirtir (Çüçen, 1999: 308; Aristoteles, 2020: 24). Kant'ın ahlak anlayışı ise tamamen arzu ve isteklerden bağımsız olarak, sonucu ne olursa olsun “ödev”den dolayı yapılan bir davranıştır ve o, öne sürdüğü bu “ödev ahlakıyla” önemli olanın sonuçtan ziyade “niyet” olduğunu, insanın akla sahip bir canlı olarak ahlaki tavırları, temelindeki yasaları kendisinin oluşturabileceği bir belleğe sahip olduğunu söyler. (Çüçen, 1999: 306-320).

Bu genel çerçeveden sonra Cemil Meriç'e döndüğümüzde onun, genel bir yaklaşım olarak, “Homo Sapiens: diğer canlılardan el ve dil sayesinde farklılaşan insan; Homo Faber: âlet yapan insan; Homo moralis: bir ahlak konusu olarak insan” şeklinde, insanın üç boyutunu öne çıkardığı görülmektedir (Meriç, 2018c: 21). Bu bağlamda Meriç'e göre, insanın diğer varlıklardan “el ve dil sayesinde farklılaşması” hem de bunların bir getirisi olarak hayatını kolaylaştıracak araç gereçler yapması, sonraki aşamada onun ahlaki bir varlık olarak bunları hayatına ne şekilde ve nasıl yansıttığı ise tamamen “homo moralis'in vazifesi”dir (Meriç, 2018c: 219).

Meriç, “her insanda birkaç insan vardır: hadiseler, sosyal çevreye, karşındakine göre birisi şekillenir ötekiler müsvedde kalır, solar ve kurur, birisi için melaikedir, birisi için şeytandır aynı insan, karşımızdaki şekillendirir bizi” der (Meriç, 2018c: 410).

Dolayısıyla onun, insanın eylemde bulunurken çevresinden etkilendiğini ve buna göre hareket ettiğini belirterek, iyi veya kötü diye tabir edebileceğimiz davranışların, insanın kendi bilinci ve iradesinin yanında dış etkenlerle oluştuğunu, bu noktada ahlaki eylemlerin kaynağında çevresel, içtimai faktörlerin de insan üzerinde etkili olduğu düşüncesinden yana olduğunu söylemek mümkündür. Bir başka açıklamasında ise Meriç, ahlak konusundaki düşüncelerini şöyle ifade eder:

“Hakiki ahlak, dağdaki vaazın ahlakı, Kant’ın ahlakıdır. Politika dışıdır bu ahlak. Şiddete karşı koymamak, bir yanağınıza vurulunca ötekini uzatmak ya evliyalıktır, ya haysiyetsizlik. İktidarı ele geçirmek isteyen, insanları vasıta olarak kullanacaktır, başka türlü olamaz. Bütün dinler bu uyumsuzluğu ortadan kaldırmaya çalışmış. Luther savaşın sorumluluğunu iktidara yüklemiştir. Calvin, tek meşru savaşın din uğruna yapılan savaş olduğunu söylemiştir. Weber, Bhagavad Gita’nın çözüm yolunu benimsiyor. Her kastın kendine göre bir ahlakı vardır...” (Meriç, 2020: 248).

Bu noktada Meriç, ahlakın herhangi bir alana, çıkara, menfaate alet edilmeden tek başına, salt bir şekilde mevcut ve anlamlı olması gerektiğine dikkat çeker. Bu bağlamda o, gerçek ahlakın Kant’ın ahlak anlayışı olduğunu söyler. Kant, ahlak yasalarını ortaya koyarken ileri sürdüğü “zorunlu(kategorik) emirler” başlığında sıraladığı üç ilkeden birisi olan: “Her defasında insanlığa, kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de, sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun” (Kant, 2002: 46) anlayışı Meriç’in, ahlakın temeli olarak gördüğü ilkedir. Dolayısıyla ona göre amaçlar için her şey feda edilmemelidir, insan araç haline getirilmemelidir. Ancak tüm bunlara rağmen “politika” söz konusu olduğu zaman bunun mümkün olamayacağının da altını çizer. Zira Meriç’e göre insan, amaçlarına ulaşabilmek için, elinde bulunan imkânlarla yetinmez ve bu noktada her politikacı onun için kısmen de olsa Makyevelist bir düşünce barındırmaktadır (Meriç, 2020: 248). Tüm bu düşünceler çerçevesinde yine de ona göre ahlak, siyasetin dışında ayrı bir yere sahiptir. Her politikacı yöntemini uygularken bunu gözeterek davranmalı, kendi çıkarları uğruna ahlakı tamamen araç haline getirmemelidir. Dolayısıyla Cemil Meriç’in, ahlakı; hem bireyin “ödev” nedeniyle gerçekleştirmesi gereken eylemler şeklinde, hem de siyaset konu olduğunda kaçınılmazlaşan bir “politika ahlakı” şeklinde iki kısma ayırdığını söylemek mümkündür. Yine bu konuda, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar* isimli çalışmasında insan, İslâm, iktisat, politika vs. konularında fikirlerini paylaşan birkaç kişi ile birlikte yaptığı sohbette

yer alan Ekrem Hakkı Ayverdi'nin şu sözlerinin, Meriç 'in yukarıda değindiğimiz düşünceleri ile benzerlik taşıdığını söylemek mümkündür:

“Bizde bir ticaret ahlakı vardı: Bir insan dükkânına bir ip çekti mi kimse oraya girmezdi, Birisi yüzde 50 teklif ederse kabul etmezdi. Ben yüzde 15'e satarım derdi. Senet yoktu. Zengini, mülkiyeti mutlaka kabul edeceğiz. Zengin adl-ı ihsan ile sadaka verecektir, zekât verecektir. Hayır yapacaktır vs. Bundan kendisine kibir gelmeyecektir. Vakıf yapacaktır. Fukaraya da aldığı paradan küçüklük gelmeyecektir. Allah bana öyle yapmıştır diyecektir. Binaenaleyh biz evvelâ insanı inşa edelim, sonra sanayileşelim...” (Meriç, 2018c: 374).

Bu çerçevede Meriç, yukarıda da değindiğimiz üzere ahlak konusundaki fikirlerini ifade ederken asıl önemli ve olması gereken ahlakın çıkara, menfaate dayalı olmayan bir anlayış olduğunu söyler. Dolayısıyla o, Kant'ın, ödev ahlakında, esas davranışın ne olması gerektiği yaklaşımına; eğer bir davranış fayda veya çıkar gözetmeksizin yalnızca ödevden dolayı gerçekleştirilmişse bu ahlaki bir davranıştır (Kant, 2002: 13), anlayışıyla benzer bir bakış açısı sergilediği söylenebilir.

Yine bu anlayış doğrultusunda Meriç, Marx'ın ahlak konusunda öne sürdüğü şu görüşüne katılarak onunla aynı düşüncede olduğunu belirtir: “Ahlak, burjuvazinin mistifikasyonudur ve burjuvazi ihtilalden sonra dünya nimetlerine saldırmış, ahlakı da bir mistifikasyon haline getirmiştir” (Meriç, 2018c: 247). Bu anlamda burjuvazinin, ahlakı birtakım temel çıkar ve menfaatleri doğrultusunda, onu her şeye alet ederek amaçlarını gerçekleştirmede bir araç, basamak olarak gördüğü söylenebilir. O hâlde denilebilir ki burjuva için mühim olan asıl şey, insanları kendi belirlediği davranış ve normlar çerçevesinde hareket ettirmektir ve bu uğurda ahlak, onun için sadece bir araçtır. İşte bu anlayış Meriç'in yukarıda da değindiğimiz üzere belirttiği ahlak düşüncesine ters olmakla beraber, söz konusu politika olduğu zaman bu durum, yine ona göre kaçınılmaz olmaktadır. Dolayısıyla ahlak konusunda Meriç'in, anlam ve içerik olarak böyle bir ikilemden söz ederek kendi düşüncesini ortaya koymaya çalıştığı söylenebilir. Bir başka açıklamasında ise Meriç şunları ifade eder:

“Kur'an'da bir iktisat sistemi yoktur, fakat sosyal adalete yönelik bir ahlak vardır. Bu ahlak bir sosyalist için pekâlâ faydalı olabilir. Dinin değerleri tabiatüstü değerlerdir, ancak Kur'an'ın bu adalet kısmı üzerinde ısrar ederek, kitleler harekete geçirilebilir” (Meriç, 2018c: 165).

Bu ifadeler çerçevesinde bakıldığında Meriç, Kur'an'ın insan üzerinde olan tesirinin önemli olduğuna dikkat çeker ve ayrıca onun, insan için “inanç” noktasındaki etkisine de vurgu yapar. Çünkü Kur'an'da yer alan yasak ve buyruklar, telkin ve öneriler insanın hayatında hem ahlak hem de inanç bakımından büyük bir önem taşır. Dolayısıyla dinin bu yönü ile insanlar üzerindeki etkisi, yaşamın diğer alanlarında da önem taşımakta olup tam da bu yüzden Meriç, adeta onun farklı amaçlar için araç olarak kullanılabileceğini düşünmektedir. Ayrıca o, siyaseti elinde bulunduran kişinin ya inanç yönünde olan ahlakı, yani bütün inançlarına itaat ederek, davranışlarının sonucuna bakmadan, bu yönde ilerlemek olduğunu ya da kendisini yaptığı davranışlardan mesul tutacak olan “iyi niyet”, “temiz kalplilik” vs. duygulardan uzak tutarak “sorumluluk ahlakı”nı tercih etmek zorunda olduğunu söyler (Meriç, 2020: 247). Dolayısıyla Meriç'in düşüncesinde ahlakın, görüldüğü üzere siyaset noktasında ondan ayrı düşünülmesinin imkânsız olduğu bir alana tekabül ettiği söylenebilir.

Ayrıca Meriç, ahlak-insan anlayışı kapsamında “edep” kavramının önemine değinerek bu konuda şunları söyler:

“Edep, insanın bütün davranışlarını kucaklayan bir kelime. Sülâsisi: e d b. Edep: 1-Davet. 2-Ahlâk-ı fâzılanın mecmuu (iki mana arasında yakın bir münasebet var. Eski Araplar için cömertlik ahlâkî faziletlerin başında gelir. Demek ki edip, fazilete davet eden kişi. Edep, fazilet). 3-Hakayık-ı örfiyye.

Kısaca edep, gerek Cahiliye devrinde, gerekse İslâmiyet'te, asil ve insani değerlere yönelmek anlamına geliyor... Edep iki nevidir: 1-edep-i nefis, 2- edep-i ders. Birincisi ahlaka, ikincisi muamelata taalluk eder. Zarafet, nezaket gibi haller sözle gösterilebileceğinden, dile ait bilgilere de edep denildi... Toparlarsak, edep İslamiyet'ten önce, ziyafete davet demektir. Sonra fazilete davet ve fazilet manasına. Daha sonra, terbiye ve edebiyat. Kelimenin çağrışımları, bedîi olmaktan çok ahlakî. İslâm'da her şey dine bağlı olduğundan, İslâm'ın kendisi de edep sayılmıştır. Mevlana: ‘Gözünüzü açıp Kur'an'a bakınız. Allah kelamı olan Kur'an'ın bütün ayetleri edep taliminden ibarettir’ demiyor mu? Edep, zengin ve kucaklayıcı bir kelime. Batı'nın hümanizm, ‘hümanites’ gibi lafızlarla ifade ettiği bütün manalar, edebin içindedir” (Meriç, 2018b: 22-23).

Dolayısıyla edep kelimesinin, Meriç'in belirtmiş olduğu üzere dini, ahlaki ve insani değerlerin tamamını kapsamı içine alan bir sözcük olduğu söylenebilir. Ona göre insanın ahlaklı olmasında etkili ve önemli olan şey edeptir ve bu anlamıyla kelime, onun için önem taşır. Ayrıca Meriç' e göre edep sözcüğü, batının hümanizm gibi kelimelerle

ifade ettiği kavramların tümünü kapsayan bir kelimedir. Onun düşüncesine göre hümanizm, “ımanını kaybeden bir çağın dini”dir ve kelimeden çok adeta bir bukalemunu temsil eder (Meriç, 2018b: 85). Dolayısıyla insanı bu denli değişken, “kaypak”, “çapraşık” bir sözcükle anlatmaktansa, daha köklü bir kelime olan edep sözcüğüyle açıklamak makul ve anlamlıdır. Yine bu bağlamda Meriç insanın edep yerine hümanizm sözcüğü ile açıklanmaya çalışılmasına *Kırk Ambar Rümuz-ül Edeb* isimli çalışmasında şöyle değinir: “Hümanites, edep, efendilik, nefse hâkimiyet, mukadderata saygı ise İslamiyet ve bilhassa tasavvuf ‘humanites’nin ta kendisi. İnsan yalnız İslamiyet’te eşrefi mahlûkattır. Bir yanıyla balçık, bir yanıyla tanrı...” (Meriç, 2018b: 92).

Özetle Meriç’in düşüncesinde ahlak, genel olarak insanın kendi iradesiyle, yaşamı çerçevesinde oluşan ve davranışlarının şekillenmesinde önemli bir rol oynayan mefhumdur. Bu yönüyle Meriç’in, Kant’ın ahlak görüşünden etkilendiği ve bu doğrultuda kendi düşüncelerini ifade ettiği söylenebilir. Bu bağlamda Meriç, insanın eylemde bulunurken onu tamamen ödev duygusuyla yapması gerektiğini, hem karşısındakini hem de ahlakı, bir araç olarak kullanmaması gerektiğinin altını çizer. Ancak tüm bunlara rağmen o, siyasi alanda ahlakın araç olarak kullanılmasının da kaçınılmaz olduğunu belirtir. Ayrıca onun ahlak konusundaki fikirlerinin, Sokrates’in, “insandan ve toplumdan bağımsız” ahlak normlarının ve kanunlarının mevcut olduğu düşüncesiyle de farklılık gösterdiğini söylemek mümkündür. Kısaca Meriç, ahlakın, insanın insan olabilmesinde ve insan kalabilmesindeki önemine işaret eder ve onu, insanın hayatını anlamlı bir zeminde devam ettirebilmesinde mühim bir etken olarak görür. Onun ahlak konusundaki düşüncelerini hem insanın kendi iradesi doğrultusunda ortaya çıkan, bireyin oluşturduğu bir ahlak; hem de politika söz konusu olduğuanda kaçınılması mümkün olmayan siyasi bir ahlak şeklinde açıklamak mümkündür.

Ahlak-insan ilişkisinin bu kısa açıklamasından sonra “*inanç*” kelimesinin genel manada ne gibi anlamlar ifade ettiği ve onun, Meriç’in düşüncesinde nasıl karşılık bulduğuna kısaca bakılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda Mengüşoğlu, insanın inanç konusundaki düşüncelerini şöyle ifade eder:

“Eğer insan, ‘inanın’ bir varlık olmasaydı, o zaman onun gerçek durumu nasıl olurdu ve inanmayan bir varlık nasıl çalışabilirdi; yapip-etmelerini nasıl ideleştirebilir; nasıl kendisini

yapıp-etmelerine verebilirdi; nasıl devlet kurabilir; nasıl kendisini eğitebilirdi; bu nedenle ‘inanma’, insanın önemli bir varlık-köşuludur” (Mengüşoğlu, 2015: 23).

Cevizci’ye göre inanç, genel olarak herhangi bir şeyin veya birisinin varlığına, öne sürülen bir savın hakikatine inanma ya da birisi hakkında “güven” duyma durumudur (Cevizci, 1999: 463).

Meriç ise bu hususta, öncelikle insanın hareket edebilmesi için inanması gerektiği ve onu harekete geçiren şeylerin ise hisleri, içgüdüleri olduğu ve bu anlamda insanın inandığı şey ne olursa olsun severek canını feda edebileceğini belirtir (Meriç, 2018c: 135). Dolayısıyla ona göre inanma duygusu, insanın yaşamının kolay olabilmesi bakımından önemli bir etkidir. Yine Meriç’in düşüncesine göre, herhangi bir ulusu ortadan kaldırmamanın en kısa yöntemi, öncelikli olarak onun inançlarını ortadan kaldırmaktır (Meriç, 2018c: 279). Zira inanç, insanın kişiliğini yansıtan bir kelimedir ve bu, beraberinde onun yaşadığı toplum, millet, coğrafya için de geçerli bir durumdur (Meriç, 2019a: 356). Dolayısıyla Meriç’e göre inanç asildir ve medeniyetlerin oluşmasında etkili olan bir kavramdır (Meriç, 2005: 116). Bu noktada inanç, insanı insan yapan temel saiklerden biri ve en önemlisi olmakla beraber, insanın varlığını devam ettirebilmesinde de önemli bir faktördür. Sözelimi bir inanma biçimi olarak din, insanın makul bir zeminde ve düzende yaşamına anlam katmada mühim bir rol oynar. Bu hususta Meriç, “bizim için din; bir kurtuluştur, hayatın kendisidir, medeniyettir” der (Meriç, 2018c: 289). Ayrıca dinin, yüz yıllardan bu yana yaşamını devam ettiren kuşakları rahatlığa, huzura erıştiren, “tecrübeden geçmiş bir inançlar manzumesi; sıcak, dost, köklü” şeklinde tanımlayarak önemini vurgular (Meriç, 2005: 112). Üstelik bu noktada Meriç, İslamiyet’in insanların tamamına hitap eden bir “dünya görüşü” olduğunu belirtir ve kaynağının da “vahdet, sevgi, adalet” olduğunu söyler (Meriç, 2018c: 299). Dolayısıyla dinin, insanın yaşamı boyunca uğradığı çeşitli sıkıntı ve talihsizlikler karşısında, kendisini manevi anlamda iyi hissettiği, emniyet duyduğu mühim bir sığınak olarak nitelendirmek mümkündür ve İslam dini de bu doğrultuda Meriç’in düşüncesinde bunları insana sağlayacak bir hoşgörüyeye sahiptir. Ayrıca Meriç, bir inanma biçimi olarak dini, insanın kendi iradesi, yetenekleri ölçüsünde idrak etmesinin onun elinde olan bir şey olduğunu belirterek, “zira ummandan bir maşrapalık su alabilirsiniz, idrakınız bir maşrapalık ise eğer” şeklinde ifade eder (Meriç, 2018c: 302). Bu bağlamda her insan,

kendi müdrikesinin yöneldiği ve seçtiği, ayırt ettiği durumlar neticesinde, belirli bir inanç biçimine yönelebilir ve bu noktada da esas faktörün kendisi olduğu söylenebilir.

Yine Meriç'in düşüncesine göre, "insanın insanlaşması, kutsala inanması ile başlar ve insan, kutsal için fedakârlık yapan kendisinden daha büyük bir varlığa inanan bir mahlûktur" (Meriç, 2018c: 195). Bu nedenle din, kutsal değerler alanında en önemli bir kurum olarak, kendisine bağlı olan insanı yücelterek, yüksek bir mertebeye yerleştirir (Meriç, 2018c: 135). Bu anlayış doğrultusunda denilebilir ki din, insanın hayatta başına gelen ve yaşadığı her türlü zorluk karşısında onun kendisine yönelmesiyle, manevi bir huzura ulaşmasında önem taşıyan bir alandır. Ayrıca bu durumun bütün toplumlarda çeşitli şekillerde belirginleştiğini de söylemek mümkündür. Zira insan, daha en başından doğarken bile aynı dilde, renkte vs. dünyaya gelmez. İşte bu nedenle her insan için farklı inanç, duygu, düşünce tarzları söz konusu olmaktadır. Sözgelimi, tek tanrılı dinlerde inanma "tek" bir tanrının varlığına yönelme şeklinde gerçekleşirken; çok tanrılı dinlerde de bu durumun tersi söz konusu olur. Başka bir açıklamasında ise Meriç, "inanma ve din" meselesi hakkında şunları dile getirir:

"Din tecrübe dışıdır, irrasyoneldir. İnanılır veya inanılmaz. Allah'ın varlığı ile yokluğu ilim dışı bir meseledir. Hiçbir ilin Tanrı'nın varlığını veya yokluğunu ispat etmez. Bir Einstein, bir Pascal, bir Sokrat yani insanlığa şüphecilikleriyle yol gösteren birçok insan Tanrı'ya inanırdı. Hakikatte inanç, Feuerbach'ın sandığı gibi insanın küçülmesi değil, büyümesidir. Onun büyük taraflarını gök kubbeye aksettirmesidir. İnsan, Tanrı'yı yarattıktan sonra büyümüştür. Tarihte hiçbir müessese din kadar hayırlı bir rol oynamamıştır. Papalık bugün bütün Avrupa'da ferman dinleten müessesedir" (Meriç, 2018c: 253-254).

Yine ona göre din, insanın bütün problemlerine çözüm bulmuştur (Meriç, 2018c: 80). Bu anlamda inanan kişinin, mutsuzluğundan söz etmesini yanlış olarak değerlendirir, çünkü onun düşüncesine göre inanan insan, daima mutludur (Meriç, 2019a: 41). Ancak Meriç, inanma ve din üzerine yaptığı tüm bu olumlu açıklamalarla birlikte, "hasta yatağında" kendisiyle röportaj yapmaya gelen Hüsameddin Arslan'ın "hayatın anlamı, ölüm, inanç" hakkındaki sorularına şu şekilde cevap verir:

"Hüsameddin Arslan sorar: 'Ölümünden korkar mısınız?' Cemil Meriç 'Aksini söyleyemem' der. 'Somutlaştırarak anlatmam mümkün değil. Mahiyeti meçhul bir korku. Aslında bu sorular benim bütün hayatım boyunca kendime sorduğum sorular. Hiçbir zaman cevap veremedim. Kimse verememiş. Ben daima intihar düşüncesi içinde yaşadım. İntihar beni daüssıla gibi takip etmiştir.

Şimdiyse, intihar bile edemeyecek haldeyim. Bir masal anlattık çağdaşlarımıza ve geçip gideceğiz. Noktalayacağız bir gün. Tanrı sorusuna cevap veremem. İnaniyorum da, inanmıyorum da. Bunlar matematik birer realite değil ki! Zaman zaman inandım. Ama ne kadar inaniyorum, bilemiyorum. Eğer Tanrı olmazsa, hayat bir curcuna oluyor, intihar tam bir hal çaresi oluyor o zaman. Camus'ün (Kamü) yaptığı da bu. Ya inanacaksın, ya intihar edeceksin. Üçüncü bir hal çaresi yok. Bunlar kaypak kavramlar. Kim ne kadar inanır bilinmez... Müslüman'ım, Müslüman bir çevrede doğdum. Ancak ne kadar inanıp inanmadığının cevabını mahşer günü bilebileceğim” Arslan (1986'dan aktaran Ü. Meriç, 2018: 369).

Meriç' göre, “ne kadar Müslüman varsa o kadar Allah anlayışı vardır; idrak edilemeyen karşısında duyulan acz...” (Meriç, 2018c: 270). Bu anlayış çerçevesinden hareketle denilebilir ki insanların inanç karşısındaki tavırları, her bir insan tekinin iradesine özgü olarak şekillendiği için farklı farklıdır ve bu noktada tek bir inanç biçiminden söz etmek mümkün değildir. Ayrıca Meriç, inanmayan kişilerin inanan insanlara karşı farklı bir tavır içerisinde olmalarının nedenini “kıskançlık” olarak ifade ederek, her insanın aynı Tanrı'ya inandığı zaman her yerin cennet olabileceğini belirtir (Meriç, 2019a: 40). Yine bu konuda o, “inananlar kardeştir. Aynı şeyleri sevmek, aynı şeyler için yaşamak ve ölmek. Türk'ü, Arap'ı, Arnavut'u düğüne koşar gibi gazaya koşturan bir inanç; yani irşada” diyerek bu husustaki düşüncelerini ortaya koyar (Meriç, 2005: 115). Dolayısıyla Meriç'in, çeşitli inanç biçimlerinin varlığından söz ederken aynı zamanda insanların ortak tek bir yaratıcıya inanması haline ilişkin umudunu belirterek, bir inanç birliğinin olmasından yana olduğundan da söz etmek mümkündür. Tüm bunların yanında Meriç, insanları Tanrı düşüncesine, inancına ulaştıracak olan şeyin, belirli normlar çerçevesinde kalarak ve ona göre hareket ederek eylemleri gerektiğini belirtir. Bu bağlamda insan, ne olursa olsun aşırılıklara kaçmadan, belirlenen ölçüye göre hareket ettiğinde Tanrı tasavvuruna ulaşabilir.

Özetle Cemil Meriç'te ahlak ve inanç kavramlarının, insanın yaşamı ile bütün bir halde olduğu söylenebilir. Zira bunlar insan hayatının daha kolay ve anlamlı olması bakımından gerekli olan şeylerdir. Onun düşüncesinde ahlak, hem bireyin kendi yaşamı ve eylemleri doğrultusunda oluşan ahlak hem de siyasetten söz edildiğinde oluşan ve ondan ayrı düşünülmesi mümkün olmayan politika ahlakı olarak iki şekilde tanımlanabilir. Çünkü Meriç için ahlak, politika alanında da mühim bir anlam ifade eder. Bu bağlamda yönetimi elinde bulunduran kişi; ahlakı, insanları ya da bu doğrultuda işine

yarayacak olan her şeyi amaçları doğrultusunda araç olarak kullanabilir. Bu, her ne kadar olumsuz durumlara sebep olsa da daima böyle ilerlemektedir. Ayrıca Meriç, insanın eylemde bulunurken onu tamamen ödev duygusuyla yapması gerektiğini, bu noktada hem karşısındakini hem de ahlakı, bir araç olarak kullanmaması gerektiğinin altını çizer. O, önemli olanın insanın kendisi olduğunu gözeterek, birtakım çıkar ve menfaatler uğrunda onu araç olarak kullanmadan hareket edilmesi gerektiğini vurgular. Çünkü Meriç'in de belirttiği üzere insan, bunları yapabilecek olgunluğa ve akla sahiptir. Bu anlamda insan, inanç konusunda da aynı şekilde hareket ettiği vakit hiçbir güç ve kuvvetin o toplumu, ulusu yok edemeyeceğini söylemek mümkündür. Çünkü insan, inancı sayesinde hayattaki her şeye sapsağlam tutunarak yaşamını devam ettiren bir varlıktır. Dolayısıyla o, bir inanç ve ahlak varlığı olarak öne sürdüğü ve savunduğu tüm görüşler için, belirli bir denge ve nizam çerçevesinde hareket etmelidir. Ayrıca Meriç, inanç konusundaki düşüncelerini ifade ederken İslamiyet'in ve dinin insan açısından önemine işaret ederek kendi düşüncelerini ortaya koyar. Kısacası Meriç için hem ahlak hem de inanç insanın yaşamının daha anlamlı, mutlu ve düzenli olması için gereken şeylerdir ve bunlardan ayrı, bağımsız bir insan düşünmek mümkün değildir.

3.3. Doğu-Batı Gerilimi ile İdeolojiler Kışkacında İnsan

Doğu-Batı geriliminin genel anlamda insanlık tarihinin her diliminde ve döneminde görülen, etkisini ise Meriç'in de yazılarında vurguladığı gibi özellikle; gelişme, ilerleme, çağdaşlaşma, modernleşme, yenilik vs. gibi aşamalarla birlikte daha fazla arttıran bir zamana karşılık geldiği söylenebilir. Bu ikilemin Cemil Meriç'in düşüncesinde ne gibi anlam ve muhtevalar içerdiğine kısaca bakacak olursak Meriç'e göre, "Batı için Doğu, bir ilkeller ülkesidir ve vicdanını rahat ettirmek için fethettiği ülke ne kadar büyük bir medeniyete sahip olursa olsun Avrupa, onun insanının sevgi ve saygıya layık olmadığına ferman çıkarır" (2018c: 174). Batı'nın Doğu'ya karşı olan bu ezici, yok sayıcı tavrı ve tahakkümünün, uzun zamandır devam eden ve şiddetini özellikle son yüzyılda daha fazla arttıran bir mesele olduğunu söylemek mümkündür. Meriç, Batı'nın Doğu'ya ve insanına, inanç şekline, değerlerine yönelik takındığı tavra şöyle değinir:

"Avrupa İnsanı Doğu'yu tanımaz. Avrupa insanı kalabalıktır. İslam'la Hristiyan Haçlı Seferleri'nden beri tezle antitezdir. Bütün Kur'anları yaksak, bütün camileri yaksak Batı

insanının gözünde Haçlı Seferleri'nin yalnkılıç ve tekbir getiren cündileriyiz. Avrupa'nın bir nevi tezadı idik. Yani kıtayı tamamliyorduk. Şimdi maymunuyuz. Yani hiçbir haysiyeti, hiçbir hikmeti vücudu olmayan ananesiz, haysiyetsiz, sırnaşık gölgesi" (Meriç, 2019a: 384).

Bu ifadeler çerçevesinde bakıldığında denilebilir ki, Doğu insanının Batı'nın modernleşme ve çağdaşlaşma anlayışı kapsamında kendi inandığı değerlerin tamamını ve onu kendisi yapan her şeyi, Batı'nın yaşam şekli ve zihniyeti ile benzeştirme çabası taklitçilikten öteye gitmemektedir. Bu durum insanın kendisini ve değerlerini tamamen yok saymak ve onun esiri olmak manasını taşımaktadır. Meriç, insanın bu durumla karşılaştığı zaman yapması gereken şeyleri açıklarken, kişinin bu taklitçilikten mümkün olduğunca uyanık bir şuur ile hareket ederek, ona bağlanmayarak ve kendi kafasıyla düşünerek davranmak mecburiyetinde olduğuna işaret eder (Meriç, 2018c: 197). Ayrıca Meriç yine bu konuya ilişkin olarak, Tanzimat'tan bu yana "hazır elbiseye" karşı hevesli olunduğu ve bunun yerine insanın kendi "iradesi" ile düşünerek ve bu doğrultuda eyleyerek davranışlarda bulunmasının zor bir şey olmadığını söyler (Meriç, 2019a: 213). Bir başka açıklamasında ise Meriç, Batılılaşma ve ona uyum sağlama çabalarına dair şunları dile getirir:

"Batılılaşmak bize ne kazandırıyor? Şahsiyetsizlik, erimek, yok olmak. Benimsediğimiz bir idam hükmüdür. Avrupalılar için Doğululaşmak diye bir şey tasavvur edebilir misiniz? Düşüncede, teknikte, tıpta, ilimde asırlarca ilerde olduğumuz halde. Medeniyetler irreductible'dir (birbirlerine indirgenemezler). Batı benim anti-tezimdir. Ben Batı'yı yok etmek için, temessül etmek için asırlarca savaşılmışım" (Meriç, 2018c: 270).

Bu anlayış doğrultusunda bakıldığında Meriç, Batılılaşmak ve ona uyum sağlamak amacıyla gösterilen çabaları eleştirerek, kişinin kendi değerlerinin farkında ve bilincinde olup ona göre hareket ederek, var olan gelişmelerin zaten kendisinden esinlenerek ortaya konulan şeyler olduğuna dikkat çekmeye çalışır. Bir başka açıklamasında ise Meriç, "batıyı tanımak" mecburiyetindeyiz ancak öncelikli olarak onu "düşman" şeklinde benimsemeli, sonrasında da kendimizin hangi seviyede olduğunu idrak etmek bakımından, onu tanımaya, anlamaya çalışmalıyız der (Meriç, 2018c: 293). Zira ona göre, dünyadaki ülkelere bakıldığı zaman hepsinin de Avrupalılaştığı olduğu ve bu nedenle doğuyu temsil eden insanların kendi değerlerinin farkında olarak, onu tanımak zorunda olduklarını ifade eder (Meriç, 2018c: 301). Bir başka açıklamasında ise Meriç, eskiden aydınların en büyük kusurunun Batı medeniyetini tanımak olduğunu ifade ederek

bu sebeple onların Batı'ya düşman olduğunu belirtirken, bugün ise gelinen nokta itibarıyla artık değiştiklerini ve tamamen Batılılaşarak kendi memleketlerine, insanlarına yabancılaştıklarını söyler (Meriç, 2020: 62). Yine bu hususta o, Batılaşmak sevdasına kapılanlar için bir eleştiri niteliğinde şunları ifade eder: “Batılaşmak=batmak. Neden Batı Doğululaşmıyor. Evvela insanız, sonra Doğuluyuz. Batı, madde medeniyetinin ve sapıklıkların kaynağıdır. Asya peygamberlerin ülkesidir. Işık, Doğu'dan gelir ve gelmektedir” (Meriç, 2018c: 302). Görüldüğü üzere Meriç, insanın kendi değerlerine sahip çıkarak ona göre davranışlarda bulunması gerektiğinin altını çizer. Dolayısıyla Meriç'in eleştirdiği; Batılılaşma uğrunda, onların yapıp ettiklerini doğrudan benimsemek yerine, kendi değerlerimiz ile yoğurarak ve bu değerler çerçevesinde kalarak almak gerektiğidir. Ayrıca Meriç, Batı'nın her alandaki gelişmelerinin takip edilmesi, “onun tanınması” gerektiğini ancak bunun bir “merak” ve “hayret” ile sınırlı kalarak hayranlığı da aşacak boyuta ulaşmamasını ve bu noktada ona teslim olunmaması gerektiğini vurgular (Meriç, 2005: 89). Yine bu hususta o, şunları söyler: “Tanzimat'ı Garplılaşmak şeklinde anladık, çağdaşlaşmak değil. 1867'de Amerika Japon limanlarını bombardıman ediyor. Biz Avrupa'nın menfaatleri yolundayız. Coğrafyamız felaketimiz oluyor. Memleket realitesini tanımadan, Garp medeniyetinin içine düşmüş olmamız” (Meriç, 2018c: 285). Üstelik Meriç, Batı'nın sadece takip edilmesi gerektiğini, kendi değerlerimize sahip çıkarak onun üstün tutulmasını ve her alanda Batı'nın tesirine kapılmadan hareket edilmesi gerektiğini vurgulasa da, kendi kütüphanesinin tamamının Batılı yazar ve düşünürlerin kitaplarıyla dolu olması da bir gerçektir. Bu hususta evine misafir olarak gelen bir Fransız romancının, Meriç'in kitaplarla dolu olan evini gezdikten sonra yüzüne karşı söylediği şu söz, durumu özetler niteliktedir: “Mösyö Merik, bu kütüphane mükemmel bir Fransız entelektüelinin kitaplığı. Ama siz Türk'sünüz. Sizin kütüphaneniz nerede?” (Meriç, 2018: 249). Ancak Meriç, her ne kadar düşüncesinin şekillenmesinde ve gelişmesinde Batılı yazar ve düşünürlerden etkilense de, geldiği nokta itibarıyla daha çok Doğu'yu ve Doğu'da yetişen düşünürlerin, bilginlerin önemli olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Sözgelimi kendisinin de belirttiği üzere İbni Haldun ona göre mühim bir aydınlatıcı, kılavuz olmuştur. Dolayısıyla o, Batı'nın düşüncelerinin, gelişmelerinin takip edilmesi ve eksikliklerin, hataların gözlemlenerek yol alınması gerektiğini belirtse de, ona göre asıl hakikat ve gerçek olan şey, bu konuda kaleme aldığı

çalışmasının isminden de anlaşılacağı üzere, *Işık Doğudan Gelir* ve gelmeye de devam edecektir.

Konuyu bu şekilde kısaca özetlemeye gayret ettikten sonra, Batı'nın savunduğu ve kendisi dışındaki ülkelere, devletlere aşılamaaya çalıştığı ideolojik değerleri ve söylemleri, Meriç'in bu konudaki düşünceleri çerçevesinde değerlendirerek açıklamaya çalışacağız. Bu anlamda öncelikle ideoloji kavramının bazı yazarlarca ne anlama geldiğine kısaca bakılacaktır.

Frolov kelimeyi; “siyasal, hukuksal, etik, estetik, dinsel, felsefî görüş ve düşünceler sisteminin genel adı” olarak açıklar (Frolov, 1991: 231). Cevizci ise kavramın, “nihayet ve özde, kolektif bir davranış tarzının temeli olarak, muhafazakârlık, liberalizm, sosyalizm benzeri, ayrı politik bakış açılarıyla birleşen ve siyasi bir öğretiyi meydana getiren, genel fikirler sistemi” olduğunu belirtir (Cevizci, 1999: 449). Mardin, ideolojilerin, aktif olduğu topluluklarda büyük bir direnişle müdafaa edilen, ölüm uğruna da olsa vazgeçilmek istenmeyen inançlar şeklinde yerleştiğini söyler ve bu anlamda insanın bütün davranışlarını, hislerini hareket ettirerek, onu “seferber” konumuna getirdiğini belirtir (Mardin, 1992: 172).

Cemil Meriç ise, ideoloji asrımızın anahtar sözcüklerinden birisini ifade eder ve daha çok açıklığı gizleyen, kilitleyen, bir anahtar manasına gelir der (Meriç, 2020: 259). Ayrıca genel olarak ona göre kavram, “felsefe” ve “dünya görüşü” sözcükleriyle de aynı manaları taşır ve bu bağlamda o, kelimenin çağrıştırdıklarını şöyle ifade eder:

“Felsefe, ideoloji, dünya görüşü... aynı gerçeğin ayrı isimleri. Felsefe, eski Yunan'dan on sekizinci asrın sonlarına kadar batı düşüncesinin bütününü kucaklamış. Hudutları meçhul, ihtiyar ve aşınmış bir kelime. De Tracy, onun yerini tutsun diye uydurmuş ideolojiyi. İnsan ilimlerinin bütününü kucaklayacaktı kelime. Konusu fikirler olacak, yani psikolojiyi de, mantığı da içerecekti” (Meriç, 219c: 74).

Yine Meriç'e göre, bugün insanların mutsuzluklarının asıl sebebi iyi anlamadığı, tanımadığı, nereden ve nasıl geldiğini ayırt edemediği kavramlardan kaynaklanmaktadır ve bunun çözümü de, “çehresini görmediğimiz firavunlara” itaat etmekten, onların anlamını kavrayarak ancak bu şekilde üstesinden gelmekle mümkün olabilir (Meriç, 2018c: 198). Dolayısıyla ona göre bu anlaşılması zor, belirsiz kavramlardan biri ve en

önemlisi ideoloji sözcüğüdür. Kelime, tahminen iki yüz yıldan bu yana garp lisanının adeta “baş belası” haline gelmiş, günümüzdeki manasına bakıldığında ise yaygın pek çok anlama bürünerek, içinden çıkılması zor bir muammaya dönüşmüştür (Meriç, 2019c: 75). Bu konu hakkında Meriç, “nezleye yakalanır gibi ideolojilere yakalanıyoruz, ideolojilere ve kelimelere” diyerek durumun önemini vurgulamaya çalışmıştır (Meriç, 2005: 85). Ayrıca o, ideolojilerin tehlikeli olduklarını söylerken, esasında bu durumun daha çok “gelişmemiş beyinler” açısından bir tehdit oluşturduğunun da altını çizer (Meriç, 2019c: 75). Çünkü düşünmeden hareket eden, aklını kullanmayan insan benimsediği fikir, düşünce ne olursa olsun onu sorgulama gereği ve ihtiyacı hissetmeden olduğu gibi doğrudan kabul eder. Oysaki yapılması gereken şey, Meriç’in de vurguladığı üzere onların manalarını bilerek eylemek gerektiğidir.

Bir başka açıklamasında ise Meriç, ideolojilerin, ulaşmayı arzu ettikleri kalabalığa nüfuz etmedikçe ve onlar tarafından içselleştirilmedikçe hiçbir şey ifade etmeyerek, “işe yaramaz” bir hale geldiklerini belirtir (Meriç, 2019b: 257). Dolayısıyla bu noktada önemli olan, insanın, toplumun herhangi bir ideolojik düşünce veya söylemin etkisi altına girmeden, onun manasını, özelliklerini, sonuçlarını vs. düşünerek hareket etmeli ve iradesini kullanarak, sorgulama yöntemini elden bırakmamalıdır. Esasında Cemil Meriç’in de vurgulamak istediği nokta tam olarak burasıdır. Zira insanın, yaşamının her aşamasında bunları yaptığı vakit, mutlu olma edimine kapı aralayarak, karmaşıklığın, belirsizliğin içerisine hapsolmaktan kendisini koruduğunu söylemek mümkündür.

Yine Meriç, ideolojiler hakkındaki düşüncelerini ortaya koyarken, onların esareti atında kalmamak ve söylemleri ile biçim almamak için, nasıl bir çizgiden hareket edilmesi gerektiğine dair şunları söyler:

“İdeolojiler uçurumları aydınlatan hırsız fenerleri. İstemese de onlara muhtacız. Kaosu kozmos yapan insan zekâsı, tecrübelerini ideolojilerde sergilemiş. İdeolojiye düşmanlık, tek izm’e teslimiyettir: obskürantizme. İdeolojiler siyaset dünyasının haritaları. Haritasız denize açılır mı? Ama harita tehlikeli bir yolculukta tek kılavuz olamaz. Pusulaya da ihtiyaç var. Pusula: şuur. Tarih şuurı, milliyet şuurı, kişilik şuurı. İdeolojilerin peşine takılanlar şuursuzdurlar” (Meriç, 2005: 64).

O hâlde denilebilir ki ideolojiler, insan şuurunu tesiri altına almaya çalışan düşünce sistemleridir. Kişi bu etkinin altında kalmayarak kendi yolunu ve yönünü tayin

edebilmek için “aklını” kullanarak, onlara teslim olmaktan kendisini koruyabilir. Bu doğrultuda o; “kişiliğine”, “tarihine” sahip çıkarak ve bu yönde ilerleyerek onların baskısını saf dışı edebilir. Zira ideolojilerin dışında kalmak mümkün değildir. Dolayısıyla onların insan üzerinde oluşturduğu etki ve tahakküm yadsınamaz bir gerçektir. Bu minvalde yapılması gereken şey yukarıda da değinildiği üzere insanın “şuurlu” bir şekilde hareket ederek kendi değer ve anlam dairesinde kalabilmesidir. Çünkü ideolojilerin sadece bir amacı vardır o da, insanı ve aklını kendi etkisi altına alarak onu, belirli bir anlayış çerçevesinde şekillendirmektir. İşte tam da bu yüzden Meriç’e göre ideolojiler, insan için oluşturulan ve ondan ayrı düşünülmesi söz konusu olmayan “düşünceler bütünüdür”.

Bir başka açıklamasında ise Meriç, ideolojilerin aynı zamanda akıl, bilinç ile bir ilgisi olmayan ve kendilerini özellik olarak topluma kabullendirerek, “maruz kalınan kültür objeleri” niteliğini taşıdıklarını belirtir (Meriç, 2020: 269). Dolayısıyla ideolojilerin, düşünerek benimsenen ve ona göre hareket edilen herhangi bir fikir dışında, yaşanılan toplum içerisinde ve o toplumun kültürünün bir getirisi olarak istemeden de olsa kabul edilen, onaylanan, genel bir anlayışa tekabül ettiğini söylemek mümkündür. Bu noktada kişi, çoğunluğun düşüncesi doğrultusunda davranmak durumunda kalır. O hâlde denilebilir ki ideolojiler, hem insanın kendi aklı ile benimsediği bir anlayış olmakla beraber hem de iradesi dışında, içinde yaşadığı toplumun kültürünün etkisi ile ortaya çıkan, şekillenen oluşumlardır.

Tüm bu açıklamalara rağmen Meriç, her ne kadar ideolojilerin kişiyi, toplumu ve düşüncelerini, yaşamını etkisi altına alarak şekillendirdiğini belirtse de aynı zamanda onların gerekliliğine de dikkat çekmeye çalışır. Bu konuda o şunları söyler:

“İdeoloji hakikatin bütününe kucaklamaz. İdeolojiler sisle karışık. Fakat dumanlı diye ışığı reddedecek miyiz? Hiçbir ilim hakikatin bütününe sunmaz. İnsan ilimlerinin hepsi de bir yanıla ideolojidir. İdeoloji yani belli bir medeniyetin, belli bir inancın, belli bir cemaatin müdafaası, silahı” (Meriç, 2019c: 75).

Dolayısıyla nasıl ki önceki topluluklar yaşamın gizlerini, bilinmeyenlerini mitoslar sayesinde “aydınlatmış” iseler, modern insanın “hırsız feneri” de ideoloji kavramıyla anlatılmaya, aktarılmaya çalışılır (Meriç, 2019c: 75). Bu bağlamda denilebilir ki ideolojiler, insanı ve onun oluşturduğu toplumun düşünce dünyasını anlayabilme

açısından önemli oluşumlardır. Sözgelimi, herhangi bir kişinin benimsediği ideolojik yönelimden yola çıkılarak, kendisi ve fikir dünyası hakkında bilgi edinilebilir. Bu nedenle ideolojilerin, insanın bulunduğu toplum içindeki yaşayış ve inanış şekillerine göre kendilerine yer edindikleri söylenebilir. Dolayısıyla bütün toplumların kendilerine mahsus; yaşayış, inanış ve değerler sistemi doğrultusunda oluşan, doğruları vardır. İşte bunun da esasında, onun felsefesini oluşturan bir duruma karşılık geldiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla tek bir ideoloji tanım ve açıklamasından söz etmek imkânsızdır. Ne kadar çok toplum, ulus, coğrafya varsa bu doğrultuda oluşan ideolojik söylem ve düşünce tarzı mevcuttur. Bunun, tıpkı üzerinde ortak bir uzlaşım sağlanamayan kültür, medeniyet vs. kavramlarına benzer bir duruma karşılık geldiği söylenebilir. O hâlde ideolojiler; insan düşüncesine, davranışına, yaşadığı topluma, kültüre göre anlam kazanan ve bu çerçevede kendisine belirli bir yol çizen düşünce sistemleridir. Onlardan bağımsız olarak yaşamak, Meriç’in de belirtmiş olduğu üzere insan için söz konusu değildir.

Yine Meriç’in düşüncesine göre, “izm’ler idrakımıza giydirilen deli gömlekleri” dir (Meriç, 2005: 63). Bu anlamda denilebilir ki onları, akli ve fikri süzgecimizden geçirmeden olduğu gibi kabul ederek benimsemek ve özelliklerine sorgulamadan tabi olmak; şuura ket vurmak, düşünceyi sığ bir alana hapsetmek demektir. Zira Meriç’e göre insan ancak izmler karşısında eleştirel bir yaklaşım içinde olduğu zaman onların vermek istediği mesajı anlayabilir ve bu doğrultuda eyleyebilir (Meriç, 2018c: 240). İnsan düşünen, sorgulayan, araştıran bir canlıdır. Bu ise onun felsefi yanını ve yönünü temsil eder. Dolayısıyla o, kendisine dikte edilen hiçbir kanıya, yargıya kapılmadan düşünerek, belirli bir tutum ve tavır takınmalı, yaşamını da bu düzlemde devam ettirmelidir.

Kısaca Meriç’in düşüncesine göre olması gereken en doğru yol, tüm ideolojileri tamamen reddetmeden, onları tanımaya çalışmak ve hepsini de tartışma konusu yaparak, Türkiye’nin yazgısını ideolojilerin ışığında kurmak fakat tarihten gelen bir şuura dayanarak, bunu göz ardı etmeden ilerlemek gerektiğidir (Meriç, 2005: 64). Dolayısıyla Meriç için ideolojilerin varlığı önemlidir ve ona göre hareket etmek gerekir. Bunu yaparken de insan, tarihinden kopmayarak ve o irade çerçevesinde eyleyerek sağlıklı bir zeminde gelişme kaydedebilir. Çünkü insan bu anlayış çerçevesinde ilerlediğinde, kendisini ve yaratıcısını da tanır ve onun kendi değerlerini bilmesi, tarihine, ecdadına sahip çıkarak hareket etmesi, ideolojiler karşısındaki sağlam duruşunu temsil eder (Meriç,

2018c: 301). Üstelik Meriç, “ideolojilerin kinlerimize takılan maskeler” olduğunu söyleyerek, önemli olan asıl şeyin tüm bunların ardındaki “insanın insan karşısındaki durumu”nun nasıl olduğudur (Meriç, 2018c: 43). Çünkü her bir ideoloji farklı düşünceler öne sürer ve insan da içinde bulunduğu zamanın şartlarına göre kendisine uyduğunu düşündüğü fikirler edinir. İşte burada mühim olan asıl şey her insanın farklı düşünce yapısı ile birlikte, karşı karşıya geldiklerinde birbirlerine olan tavır ve tutumlarının nasıl olduğu önemlidir. Ayrıca insan, yukarıda da belirtildiği gibi akla sahip bir canlı olarak onları her yönden ve açıdan sorgulamalı ve bu şekilde yaşamını devam ettirmelidir. Bunun aksi üzerine konuşulduğunda ise ideolojiler, insanın şuurunu saf dışı ederek onu hâkimiyeti altına alır. Belli bir noktadan sonra ise insan, ünlü düşünür ve filozof Immanuel Kant’n *Yaşamın Anlamı* isimli çalışmasında vurguladığı üzere, “kendi aklını kullanma cesaretini göster” söyleminin aksi yönde hareketlerde bulunarak, aklını kullanamaz hâle gelir. İşte bu durumda ideolojilerin amacına ulaşarak, insanı türlü kılıflara, maskelere büründürdüklerini ve onu istedikleri şekilde yönlendirdiklerini söylemek mümkündür.

SONUÇ

İnsan, yaratılış ve varoluş sebebi itibarıyla düşünen bir canlıdır ve bu da ancak kendisine bahşedilen “akıl” sayesinde mümkün olabilmektedir. Felsefenin, bu akıl ve onun edimi olan düşüncenin tutuşturduğu bir meşale konumunda olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Cemil Meriç, insanı anlamaya ve açıklamaya çalışırken, her konuda akla büyük bir önem vererek, insanın onu öteki varlıklardan farklılaştıran bu akıl sayesinde hareket ettiği zaman, mutlu ve anlamlı bir hayat sürebileceğine inanır.

İnsanın anlam ve mahiyetinin ne olduğuna bakıldığında, tarih boyunca onun çeşitli pek çok tanım ve açıklamalara konu edildiği görülür. Bunun asıl nedeni ise Meriç’e göre, insanın bir bütün halinde değerlendirilmemesinden kaynaklanır ve bu metot, onun için eksik ve yanıltıcı bir yöntemdir. Çünkü “insan denen meçhul” akla sahip bir canlıdır ve yapıp etmeleri sadece bir alanla sınırlı değildir. Bu nedenle o, eylemleri ve değerleriyle bütün olarak incelenmelidir. Ayrıca insan, hiçbir zaman düz bir çizgide ilerlemez. Çünkü o, sürekli olarak bir devinim, temaşa, hareket halindedir ve bu da onun bütün yapıp etmelerinde kendisini gösterir. Üstelik insanın “zekâsı” ile katıldığı ve içinde bulunduğu tüm savaşlardan galip bir şekilde ayrılacağını vurgulayan Meriç, onun insan için ayırt edici özelliğine dikkat çeker. Tüm bunların yanında insan aynı zamanda, kendisi ile birlikte içinde yaşadığı toplumu, tabiatı, coğrafyayı değiştirme yeteneğine ve kudretine sahip bir canlıdır ve bu değişim, dönüşüm çerçevesinde kendisi de sosyal, kültürel ve düşünce yapısı olarak aynı kalmayarak yenilenmektedir. Bu bağlamda her bir insan tekine özgü; akıl, düşünce, duygu ve bunları dile getirme, sunma biçimleri farklı olduğundan dolayı insan üzerine ortak bir açıklamada bulunmak mümkün olmamaktadır. Fakat ne olursa olsun onun ne’liği incelenirken tek bir açıdan değil, “bütünlükçü” bir yaklaşım dâhilinde hareket edilmelidir.

Meriç, insanı tabiat ve varlık âlemindeki konumu çerçevesinde ele alırken onu, Mengüşoğlu’nun insanı tanımlarken öne sürdüğü “varlık koşulları”na benzer bir biçimde değerlendirir. Bu anlamda insan, tabiat karşısında kendisini koruyabilmek, ondan faydalanabilmek, kendisini güçlü ve hâkim bir konuma getirebilmek için; “bilen”, “inanan”, “alet yapan”, “değerlerin sesini duyan”, “tavır takınan” vs. kavramlar dâhilinde eyleyen bir varlıktır. Ayrıca Meriç, yukarıda da değindiğimiz üzere, insanın bunları gerçekleştirebilmesi için onu “zekâsı” ile ön plana çıkarır. Dolayısıyla onun için akıl,

zekâ, irade insanın insan olmasından dolayı olmazsa olmaz kavramlardır. Bunlar onu, evrende yapıp-edem bir varlık olarak diğere canlılar içerisinde özel ve yüksek bir konuma taşır. Zira insan, eylemde bulunan ve bu eylemlerinin sonucunda değerler alanına tabi olan ve onların mesuliyetini taşıyan bir varlıktır. Bu da onun bitkiden, hayvandan farklı olarak en ayırt edici özelliğini oluşturmaktadır. Üstelik Meriç, insanın tabiat karşısında ve kendi içerisinde karşılaştığı sorunlara, güçlüklerle karşı, şuurunun farkında olarak hareket etmesini, onlara “sabırla” yaklaşması gerektiğini ve ancak böyle yaptığı zaman tabiat içinde varlığını sürdürebileceğini belirtir. Bu bağlamda insan, hem tabiatın şekillendiricisi hem de akli sayesinde ona şekil verenin bizatihi kendisidir ve insanın varlığını devam ettirebilmesinde tabiat, onun için olmazsa olmaz önemli bir olgudur.

Meriç, insanı fert ve toplum çerçevesinde ele alırken, her iki unsurun da birlikte önemsenmesi gerektiği fikrinden yanadır. Çünkü fertte toplumda belli bir dereceye kadar birbirine muhtaçtır. Fakat esas önemli olan ve her konuda öne çıkması gereken ferttir. Zira ona göre her alanda yaratış, toplumun değil bizatihi ferdin kendi eseridir. Dolayısıyla fert, çoğulların oluşturduğu bir düzende değil, kendi oluşturduğu bir düzlemde eyleyen bir varlıktır. Bu yüzden tek tek bireylerin oluşturduğu her yapı, toplumun dışında ayrı ve önemli bir yere sahiptir. Bütün bu düşüncelere rağmen Meriç, her iki kavramın da tam anlamıyla birbirinden kopamayacağını ve birbirini dışlayamayacağını düşünür. Çünkü hem cemiyet hem de fert birbiriyle belirli bir denge ve ölçü çerçevesinde uyumak ve anlaşmak durumundadır. Dolayısıyla Meriç, toplumu tamamen yok saymaksızın ferdi, üst bir basamağa yerleştirerek insan olmanın onunla birlikte varlık kazandığını düşünmektedir. Yine onun için felsefenin ortaya çıkmasında rol oynayan esas etken de ferdin bizatihi kendisidir. Çünkü her bir insan tekinin ifade ettiği ve kendisini, içinde yaşadığı toplumu temsil eden farklı düşünce şekilleri ve değer yargıları söz konusudur. Bu bağlamda o, fert-toplum ilişkisinde ferdi öncelemektedir ancak ne olursa olsun fert, toplumdan tamamen de soyutlanamaz. Aksine, belirli bir dereceye kadar onunla kaynaşmak mecburiyeti ve ehemmiyeti taşır. Bu nedenle Meriç’in insana bakışı ve yönelişi, fertten topluma doğru ilerleyen ve merkezinde bireyin bulunduğu bir yapıya tekabül etmektedir.

Meriç için kültür ve medeniyet kavramları, tıpkı insan kavramının tanımlanmasında olduğu gibi üzerinde yapılan çeşitli araştırmalarla beraber, tarifi

oldukça karışıklık ve farklılık ihtiva eden bir terimdir. Çünkü insan denilen canlı, yaratılışı ve özü itibariyle pek çok farklı soylar halinde türemiştir. Bu nedenle çeşit çeşit insan topluluklarının oluşması, onun farklı toplumlara, coğrafyalara mensup olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla pek çok farklı topluluk, kabile, coğrafya olduğu gibi birçok farklı yaşayış şekilleri ve kültürler, medeniyetler söz konusudur. Bu minvalde bakıldığında gerek maddi gerekse manevi kültürün oluşturduğu tüm bu farklılıklar, insanın düşünce yapısını da farklılaştırmaktadır. Bütün toplumların kendi hayat tarzına, dinine, inanç şekline, ahlakına göre gelişen bir felsefi zemini vardır ve felsefe, bu farklı kültür yapılarının oluşturduğu zeminde tecelli eder. İşte bütün bunların hepsi de kültür ve medeniyet yapılarının çeşitliliğinden kaynaklanan bir durumdur. Bu yüzden ortaya çıkan bütün bu davranış çeşitliliği, insanın ve toplumun kimliğini belirleyerek her topluluğun kendisine mahsus kültür ve medeniyet tanımlamalarını ortaya koyar. Ayrıca her iki sözcük de herhangi bir geleneği, göreneği, maziye temsil ederek ilerlemekten ziyade, bulunduğu zamana, an'a göre şekil alan bir yapıya tekabül eder hale gelmiştir. Her iki kavram da içine doğduğumuz dünyanın bize kazandırdığı özelliklerin tümünü içeren ve yansıtan yapıdadır. Bu anlayış çerçevesinden hareketle denilebilir ki kültür, üzerinde en az mutabık kalınan ve en çok görüş öne sürülen bir kavramdır. Ayrıca Meriç için kültür, medeniyet kelimesi ile fazlaca karıştırılır. Bunun asıl nedeni ise, tıpkı kültür teriminin açıklanmasında da değinildiği üzere, başta “insan faktörü”nün bizatihi kendisi olmakla beraber onun, içinde bulunduğu “toplum” ve “coğrafya”nın kendine has özellikler barındırmasından kaynaklanır. Bu yüzden medeniyet, insan ile birlikte belirli bir anlam ve niteliğe bürünür. Farklı anlamlar ihtiva etmesi de bu niteliklerin her alana yansımalarından dolayıdır. Böylelikle her iki kavram da, her toplumda farklı şekil ve özellikte kendisine yer edinerek o yerin niteliklerini taşır. Bu nedenle nasıl ki felsefe nesnel tek bir tanıma ve alana indirgenemeyerek her bir insan tekine ve onların oluşturduğu toplumlara bağlı olarak göreceli bir durum arz ediyorsa, kültür ve medeniyet kavramları da tıpkı bunun gibi, mensup olduğu yere özgü nitelikler barındırır. Esasında Cemil Meriç’in vurgulamak istediği nokta tam olarak burasıdır. O hâlde kültürel manada, ne kadar çok insan ve tek tek onun oluşturduğu topluluk var ise bu doğrultuda da çeşitli yaşayış, düşünüş biçimleri mevcuttur. Dolayısıyla bu farklı yaşayış şekillerinin beraberinde getirdiği türlü yapıp etmeler ve bunlar neticesinde oluşan çeşitli davranış kalıpları, değer yargıları ve düşünce şekilleri söz konusu olmaktadır. Hem kültür hem de

medeniyet Meriç için bu nedenlerden dolayı anlam ve mahiyeti sürekli değişen kavramlardır ve bunun sebebi de insanın yukarıda sayılan özelliklerle birlikte şekil almasından kaynaklanmaktadır. İşte bunlardan dolayı kişi, kültür veya medeniyet denildiğinde ne kastedilmek istendiğini yazılan metinlerden, yazılardan yola çıkarak kendisi ortaya koymalıdır.

İnsanı ahlak ve inanç noktasında değerlendiren Meriç, Kant'ın ahlak görüşünden etkilenecek kendi düşüncelerini ortaya koymaya çalışır. Bu bağlamda o, insanın eylemde bulunurken onu tamamen “ödev” duygusuyla yapması, hem karşısındakini hem de ahlakı, bir araç olarak kullanmaması gerektiğini belirtir. Fakat tüm bunlara rağmen Meriç, siyasi alanda ahlakın araç olarak kullanılmasının kaçınılmaz olduğunu söylemeden de edemez. Çünkü insan, amaçlarına ulaşabilmek için, elinde bulunan imkânlarla yetinmez ve bu noktada her politikacı onun için kısmen de olsa Makyevelist bir düşünce barındırmaktadır. Tüm bu düşünceler çerçevesinde yine de ona göre ahlak, siyasetin dışında farklı bir yerdedir. Her politikacı yöntemini uygularken bunu gözeterek davranmalı, kendi çıkarları uğruna ahlakı tamamen araç haline getirmemelidir. Dolayısıyla Cemil Meriç'in, ahlakı; hem bireyin “ödevden dolayı yapması gereken davranışlar bütünü” hem de siyasetten söz edildiğinde kaçınılmazlaşan bir “politika ahlakı” şeklinde iki kısma ayırdığı görülür. Aynı zamanda Meriç'in vurguladığı ahlak, bütün alanlarda genel geçer bir erdem ve mutluluğa ulaşmada önemli bir yoldur ve bu anlamda ahlaklı olmak, aynı zamanda inanç duygusuyla da yakından ilişkilidir. Çünkü yaptığı herhangi bir fiili, sağlayacağı herhangi bir yarardan çok ödev amacıyla gerçekleştiren her bir insan davranışının arka planında, inanç duygusu barındıran bir yapıp etme söz konusudur.

Meriç insanın, genel olarak belirli bir hareket alanına tabi olması ve bu doğrultuda eyleyebilmesi için, öncelikle onun “inanan” bir varlık olması gerektiğini belirtir. Dolayısıyla insan, eylemde bulunduğu alan ne olursa olsun fark etmeksizin inançları doğrultusunda hareket eder. Bu bağlamda o, kendisini inandığı değerler sayesinde yaşama görünmeyen bir bağ ile bağlar ve bu bağ yok olduğu zaman kendisini hayata tutan bir durum kalmaz. Örneğin din, insanın denge ve ölçü çerçevesinde davranarak yaşaması için önemli bir inanç alanıdır. Meriç dinin, insan hayatında onun esas kurtarıcısı olduğunu işaret eder ve insanın yaşamı boyunca uğradığı sıkıntı ve talihsizlikler karşısındaki yapıcı

rolüne vurgu yapar. Üstelik İslam dini bu noktada Meriç'in düşüncesinde bunları insana sağlayacak bir derinlik ve genişliğe sahiptir. Dolayısıyla onun için inanma duygusu, insanın yaşamının kolay olabilmesi bakımından önemli bir etkidir. Ayrıca Meriç, bir inanma biçimi olarak dini, insanın kendi iradesi, yetenekleri ölçüsünde idrak etmesinin onun elinde olduğunu belirtir. Bu yüzden her insan, kendi iradesi doğrultusunda belirli bir inanç biçimine yönelerek, esas faktörü kendisi oluşturur. Meriç, dinin insanın bütün problemlerine çözümler sunduğunu ve inanan kişinin, mutsuz olduğundan söz etmemesi gerektiğini söyler. Çünkü onun için inanan insan, her zaman mutludur. Ona göre insanların inanç karşısındaki tavırları, her bir insanın kendi iradesine özgü olarak şekillendiği için farklı farklıdır ve bu noktada tek bir inanç biçiminden söz edilememektedir. Üstelik Meriç, insanın ne olursa olsun aşırılıklara kaçmadan, belirlenen ölçüye göre hareket etmesi gerektiği fikrinden yanadır. Çünkü bunlar insanın mutlu bir hayat sürdürebilmesinde gerekli olan şeylerdir. Kısaca Meriç için her toplumun ve insanının inanç ve değer yargıları farklı olduğundan dolayı, tek bir inanç biçiminden söz etmek doğru değildir. Bu ise insan hayatının her alanında geçerli olan bir durumdur.

Doğu-Batı ikilemi her dönemde kendisine yer bulan bir meseledir. Bu durum hakkında Meriç; Batı'nın her alanda ve konuda Doğu ve insanını en geri kalmış, ilkel, sevgi ve saygıya layık olmayan bir konumda değerlendirdiğini ifade eder. Bunun asıl nedeni ise, Batı'nın her alanda kendisini maddi manevi olarak üstün görmesinden kaynaklanmaktadır. Bu noktada Meriç'e göre, insanın kendisini ve değerlerini tanıyarak, Batı'nın gelişme ve ilerleme çerçevesinde sunduğu her şeyi tamamen yok saymadan ve onun esiri olmadan hareket etmek ve kendi kafasıyla düşünerek davranmak gerektiğidir. Aksi söz konusu olduğunda ise Meriç bu durumun, Doğu insanının Batı'nın modernleşme ve çağdaşlaşma anlayışı kapsamında kendi inandığı değerleri kaybettiğini belirterek, onun kendisini ve değerlerini tamamen yok saymaya sürüklendiğini söyler. Yine bu durum karşısında insan, uyanık bir şuurla hareket ederek, bu duruma düşmemek ve kendi aklıyla düşünerek davranmak mecburiyetindedir. Çünkü insan bunları yapabilecek akla, iradeye sahip bir canlıdır. Ayrıca Meriç, insanının kendisinin hangi seviyede olduğunu idrak etmek bakımından, Batı'yı tanımaya ve anlamaya çalışması gerektiğini belirtir. Dolayısıyla o, Batı'nın bize karşı sunduğu tüm şeyleri olduğu gibi doğrudan benimsemek yerine, onları kendi değerlerimiz ile yoğurarak ve bu değerler çerçevesinde kalarak almak gerektiğini söyler. Üstelik Meriç, her ne kadar düşüncesinin şekillenmesinde ve

gelişmesinde Batılı yazar ve düşünürlerden etkilense de, geldiği nokta itibariyle daha çok Doğu'yu ve Doğu'da yetişen düşünürlerin, bilginlerin önemli olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Sözgelimi İbni Haldun, ona göre mühim bir aydınlatıcı, kılavuz olmuştur. Dolayısıyla Meriç, Batı ve onun düşüncelerinin, gelişmelerinin takip edilmesi ve eksikliklerin, hataların gözlemlenerek yol alınması gerektiğini belirtse de, onun için asıl ve tek hakikat bu konuda kaleme aldığı eserinin isminden de anlaşılacağı üzere, *Işık Doğudan Gelir*.

Meriç, ideolojilerin genel anlamda siyasi bir söylem şekli olarak kendisini belli ettiğini ve insanların şuurlarını kullanım dışı ederek, onları hâkimiyeti altına aldığını belirtir. Yine bu konuda o, bugün insanların mutsuzluklarının asıl sebebinin iyi anlamadığı, tanımadığı, nereden ve nasıl geldiğini ayırt edemediği kavramlardan kaynaklandığını söyleyerek, çözümünün ise anlamı bilinmeyen kelimelerin öncelikle anlamını kavramak ve ona göre davranmak gerektiğini ifade eder. Ayrıca Meriç, ideolojilerin tehlikeli olduklarını söylerken, esasında bu durumun daha çok aklını, iradesini kullanmayan insanlar için geçerli olduğuna dikkat çeker. Çünkü düşünmeden hareket eden, aklını kullanmayan insan benimsediği fikir, düşünce ne olursa olsun onu sorgulama gereği ve ihtiyacı hissetmeden olduğu gibi doğrudan kabul eder. Oysaki yapılması gereken şey, onların manalarını bilerek eylemek gerektiğidir. Kişi bu etkinin altında kalmayarak kendi yolunu ve yönünü tayin edebilmek için “aklını” kullanarak, onlara teslim olmaktan kendisini koruyabilir. Bu doğrultuda o, “kişiliğine”, “tarihine” sahip çıkarak ve bu yönde ilerleyerek onların baskısını saf dışı edebilir. Zira Meriç için ideolojilerin dışında kalmak mümkün değildir. Dolayısıyla onları, akli ve fikri süzgecimizden geçirmeden olduğu gibi kabul ederek benimsemek ve özelliklerine sorgulamadan tabi olmak; şuura ket vurmak, düşünceyi sığ bir alana hapsetmek demektir. İnsan düşünen, sorgulayan, araştıran bir canlıdır. Bu ise onun felsefi yanını ve yönünü temsil eder. Dolayısıyla o, kendisine dikte edilen hiçbir kanıya, yargıya kapılmadan düşünerek, belirli bir tutum ve tavır takınmalı, yaşamını da bu düzlemde devam ettirmelidir. Ayrıca bütün toplumların kendi yaşayış ve inanışları doğrultusunda oluşan, doğruları vardır. İşte bu da esasında, onun felsefesini oluşturan bir duruma tekabül eder. Dolayısıyla tek bir ideoloji tanım ve açıklamasından söz etmek imkânsızdır. Ne kadar çok toplum, ulus, coğrafya var ise aynı çoğunlukta ideolojik söylem ve düşünce tarzları

mevcuttur. Bu bağlamda felsefe insanın bu farklı, çeşitli, izafi yaşamından doğan ve kendisine yer bulan bir disiplindir.

Ayrıca Meriç, gerek çocukluğunda yaşadığı bazı problemlerden dolayı gerekse de gözlerini kaybetmesiyle birlikte ortaya çıkan ruh hâlinin oluşturduğu olumsuz bir atmosfer veya okuduğu yazılar, kitaplar vs. nedeniyle düşüncelerinin seyrinde belirli bir istikrarın olmadığını söylemek mümkündür.

Yine tüm bunlardan bağımsız olarak şunu belirtmekte yarar vardır: Meriç, gerek eserlerinde gerek yazılarında ve öne sürdüğü fikirlerinde, açık seçik bir biçimde insan tanımını yapmasa da bütün çalışmalarının ardında, insan ve yapıp etmelerinin etkileri, sonuçları vardır ve bu manada o, insana özel bir önem ve değer atfeder.

Üstelik Meriç, başta edebiyat, tarih, sosyoloji gibi alanlardaki yazı ve düşünceleriyle öne çıksa da, felsefe ve onun edimi olan düşünme etkinliğiyle de yaşamı boyunca iç içe olmuştur. Sözelimi insanın ne’liğinin açıklanmasındaki tavrı, kültürün insan üzerindeki etkisi ve onun insanla birlikte nasıl şekillendiği düşüncesi veya ahlak konusundaki görüşlerini belirtirken Kant’ın ahlak anlayışından etkilenmesi ve düşüncelerini de bu zeminde dillendirmesi, ideolojilerin insanı ve toplumu nasıl ve neden etkilediği, değiştirdiği vs. hakkındaki fikirleri felsefe ile olan ilişkisinin boyutunu göstermektedir. Dolayısıyla Meriç, her konuda düşünmeye ve düşünceye ayrı bir önem atfetmiştir. Bu bağlamda o, bir filozofun yetişmesindeki esas etkenin, onun her alanda ve konuda düşünebilmesi olduğunu belirtmiştir.

Sonuç olarak Cemil Meriç’in insan anlayışı, akla ve iradeye dayalı, eylem ve değerler alanını birlikte dikkate alan bir anlayıştır. Bu doğrultuda o, insanın akıl varlığı olduğunu, bundan dolayı da eylemlerinin çeşitli olduğunu ve bunların onun davranışlarını, yaşam biçimini şekillendirdiği belirterek, tam da bu yüzden onun “bütünlükçü” bir bakış açısından hareketle değerlendirilmesi gerektiğini düşünür. Fakat Meriç, her ne kadar insana akılcı veya akli özellikleri ön plana çıkaran bir bakış açısıyla yönelmiş olsa da aslında eserlerine bir bütün olarak baktığımızda, onun, insanın bütün yönlerini ele alan ve onu bütün yönleri ile değerlendirmeye çalışan biri olduğunu söyleyebiliriz. Tüm bunlara rağmen yine de kendi düşünce ve yazılarında, her ne kadar bu bütünlükçü yaklaşım fikrinden yana olduğunu ortaya koymaya çalışıp, insanı tek yanı

ve yönü ile ele alarak değerlendirmeler yapan bilimleri eleştirse de insan üzerine olan bu bütünlükçü yaklaşım anlayışını tam olarak kendisinin de başaramadığını söylemek mümkündür.

Ayrıca, elbette ki her tezin bir sınırı vardır ve biz de bu çalışmamızda “insan” kavramını önceleyerek ve bunun üzerine yoğunlaşarak insanın Cemil Meriç’in düşünce dünyasındaki yerini anlamaya gayret ettik. Dolayısıyla onun önemle üzerinde durduğu diğer pek çok kavram ve konuları dışarda bırakmak mecburiyetinde kaldık. Örneğin Meriç’in düşüncelerinin şekillenmesinde beslendiği kaynakları ve bu kaynakların onun hayatında, geçirdiği aşamalarla birlikte nasıl değişip dönüşerek neticelendiği üzerine araştırmalar yapılabilir. Ya da kızı Ümit Meriç Yazan’ın belirttiği gibi, gözlerini kaybetmeden evvelki kaleme aldığı yazılarındaki düşünceleri ve üslubu ile gözlerini kaybettikten sonraki süreçte kaleme aldığı yazılarında kullandığı edebi dil ve üslubunun seyrinde herhangi bir değişiklik olup olmadığı üzerine de çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B., (1987), Çağdaş Felsefe; Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları, (1.baskı), İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Aristoteles, (2020), Nikomakhos'a Etik, çev. Saffet Babür, (1.baskı), BilgeSu Yayıncılık, Ankara.
- Armaner, N., “Şahsiyet Terbiyesinde Dini Kültürün Rolü”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21/2019, (1), s.206.
- Arslan, A., (2009), Felsefeye Giriş, (12.baskı), Adres Yayınları, Ankara.
- Arslan, H., (1986), *Arafta Bir Yalnızım*, Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı, YTB, Ankara; ss. 586-594'ten aktaran, Meriç, Ü., (2018), Babam Cemil Meriç, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Balzac, H., (2020), Altın Gözlü Kız, çev. Cemil Meriç, (3.baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Baykara, T., “Medeniyet Kavramı ve Türk Toplumuna Giriş”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 5/1990, (1), s.1.
- Bostan, Benim Annem, Benim Babam, <https://www.youtube.com/@BenimAnnemBenimBabam> (18.08.2017).
- Cevizci, A., (1999), Felsefe Sözlüğü, (3.baskı), Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Çağrııcı, M., (1989), “Ahlak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. II, İSAM Yayınları, İstanbul.
- Çiftçi, Cemil Meriç Dil ve Kültür Konuşmaları TRT <https://www.youtube.com/@seyfullahciftci792> (15.08.2022).
- Çüçen, A. K., (1999), Felsefeye Giriş, (1.baskı), ASA Kitabevi, Bursa.
- Descartes, R., (1998), Yöntem Üzerine Konuşma, çev. Afşar Timuçin ve Yüksel Timuçin, Say Yayınları, İstanbul.

- Erboğa, Teoman Duralı İle Felsefe Söyleşileri; Evrim, Beşer ve İnsan, <<https://www.trt2.com.tr/felsefe>> (21.03.2019).
- Frolov, İ., (1991), Felsefe Sözlüğü, çev. Aziz Çalışlar, (1.baskı), Cem Yayınevi, İstanbul.
- Güvenç, B., (1979), İnsan ve Kültür, (3.baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hilmi Ziya Ülken & Nurettin Topçu, (Y.B.D.), (2002), Evren Yayıncılık A.Ş., Ankara.
- Hugo, V., (2020), Marion de Lorme, çev. Cemil Meriç, (1.baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, Halil., “Prof. Dr. Uriel Heyd”, *BELETEN Dergisi*, 33/1969, (129), s.115.
- Kafesoğlu, İ., (1997), Türk Milli Kültürü, (16.baskı), Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul.
- Kant, I., (2002), Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi, çev. İoanna Kuçuradi, (3.baskı), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karasan, M., (1967), *Henri Bergson, Ahlak İle Dinin İki Kaynağı*, (3.baskı), Milli Eğitim Basımevi, Ankara; s.1’den aktaran, Atalay, L., (2018), 1930’lu Türkiye’inde Fert-Cemiyet Tartışmaları, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Ankara.
- Kutluer, İ., (2003), “Medeniyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXVIII, İSAM Yayınları, Ankara.
- Mardin, Ş., (1992), İdeoloji, (1.baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mengüşoğlu, T., (2015), İnsan Felsefesi, (1.baskı), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Meriç, C., (2005), Bu Ülke, (26.baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C., (2018), Işık Doğudan Gelir, (13.baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C., (2018), Kırk Ambar Cilt 1 Rümuz-ül Edeb, (20.baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C., (2018), Sosyoloji Notları ve Konferanslar, (20.baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

- Meriç, C., (2019), Jurnal Cilt 1, (30.baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C., (2019), Kırk Ambar Cilt 2 Lehçe-t-ül Hakayık, (9.baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C., (2019), Kültürden İrfana, (7.baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C., (2020), Umrandan Uygarlığa, (28.baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, Ü., (2018), Babam Cemil Meriç, (1.baskı), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Nutku, U., (1998), İnsan Felsefesi Çalışmaları, (1.baskı), Bulut Yayınları, İzmir.
- Sarioğlu, H., “Medeniyet ve Maarifimizin Ana Meseleleri: Bazı Hal Çareleri”, *Düşünce ve Medeniyet Dergisi*, 2014, (1), ss.39-42.
- Scheler, M., (1988), İnsanın Kosmos’taki Yeri, çev. Tomris Mengüşoğlu, (1.baskı), Yaprak Yayınevi, İstanbul.
- Topçu, N., (2019), Yarınki Türkiye, (21.baskı), Dergah Yayınları, İstanbul.
- Uygur, N., (2018), Yaşama Felsefesi, (7.baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Yazan, M, Ü., (1998), Babam Cemil Meriç, (2.baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, A., (2017), Türk Basınında Cemil Meriç, (1.baskı), Basın İlan Kurumu Yayınları, İstanbul.